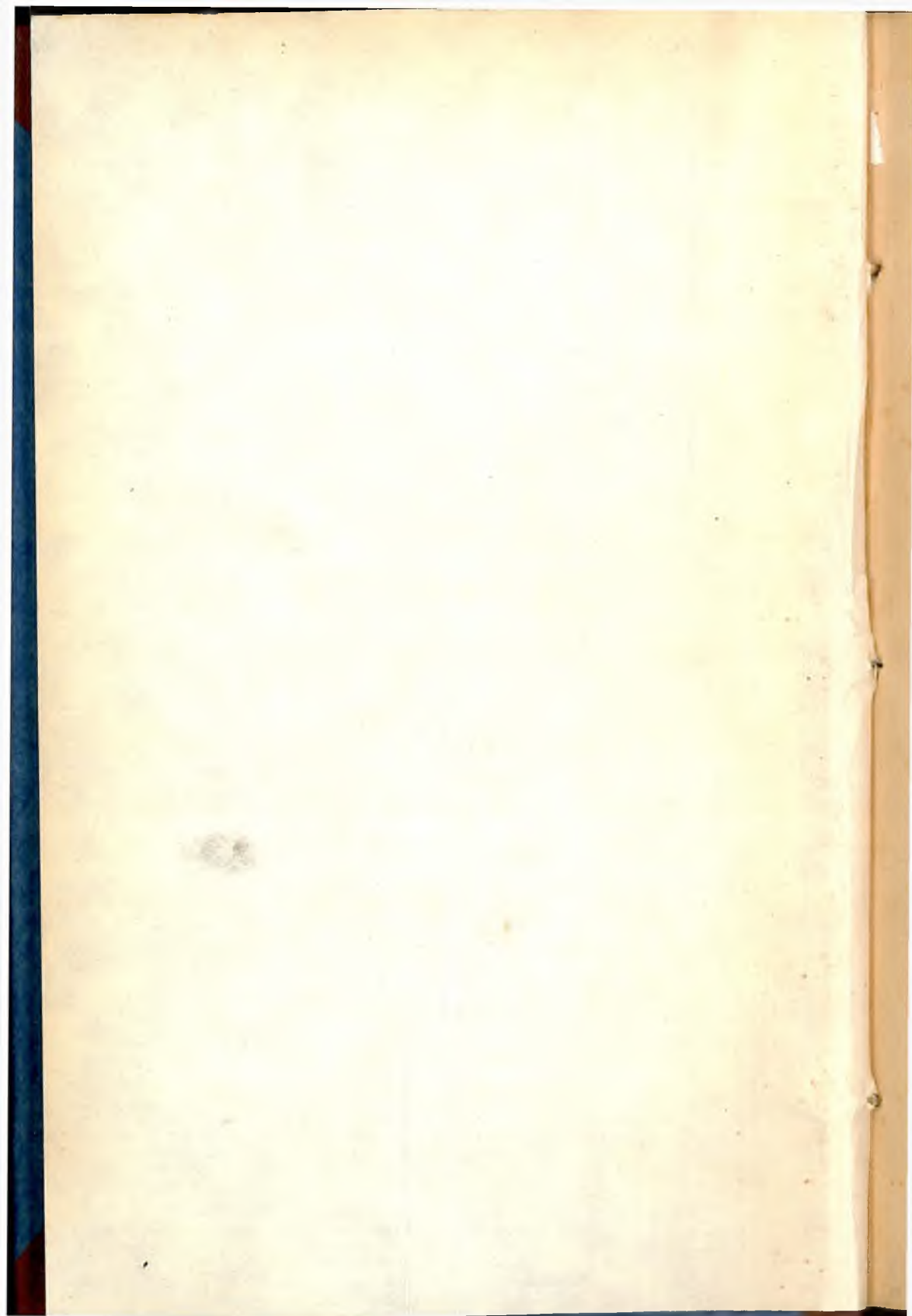

Г. Д. Солн, en

Шумен

Д Е Н Ъ

3
984

МЪСЕЧНО СПИСАНИЕ

НА

РАБОТНИЧЕСКАТА СОЦ.-ДЕМОКРАТИЧ. ПАРТИЯ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА

Я. Сакъзовъ, С. Мутафовъ и Е. Дабевъ.

Г О Д И Н А Т Р Е Т А

КНИЖКА IV-V.

1894.

ОПРЪКНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
„В. КОЛАРОВ“ - ШУМЕН

СОФИЯ

Печатница „Напрѣдъкъ“.

1894.

Д. 43.
Г. 4, 1894
№ 4, 5, 7, 8

3X3

ОКР. НАРОДНА БИБЛИОТЕКА - ШУМЕН
КУПЕНА 19 84 № 15078

ОТНОШЕНИЕТО НА НАУЧНИЯ СОЦИАЛИЗМЪ КЪМЪ ПОЛИТИЧЕСКИТЪ ДВИЖЕНИЯ НА РАБОТНИЧЕСКИЯ КЛАСЪ.

(изъ „Социализмъ и политическая борба“ отъ Г. Плехановъ).

Какво нѣщо е научниятъ социализмъ? Подъ това име ний разбираме туй комунистическо учение, което започна да се изработва въ началото на четиридесетѣтъ години отъ утопическия социализмъ подъ силното влияние на хегеловата философия, отъ една страна, и классическата економия — отъ друга; това учение, което за пръвъ пѣтъ даде реално обяснение на цѣлия ходъ на развитието на чловѣческата култура, безжалостно разруши софизмитъ на теоритицитъ на буржуазията и „въоружено съ знанията на своя вѣкъ“ се застъпи за защита на пролетарията. Това учение не само съ пълна ясностъ показва всичката научна несъстоятелностъ на противникитъ на социализма, но то, като указа грѣшкитъ, въ същото време имъ даде и историческо обяснение и, по тоя начинъ „привързваше къмъ своята триумфална колесница всѣко побѣдено отъ него мнение“. Както Дарвинъ обогати биологията съ поразително простота и заедно съ това строго научна теория, тѣй и основателитъ на научния социализмъ ни показаха въ развитието на производителнитъ сили и въ борбата на тия сили съ устарѣлитъ „обществени условия на производството“ великия принципъ за измѣнението *видоветъ на общественната организация*. Едва ли има нужда да се говори, кого ний считаме основателъ на тоя социализмъ. Тая заслуга безспорно принадлежи на Карла Маркса и Фр. Енгелса, учението на които именно тѣй се отнася къмъ съвременното революционно движение въ цивилизованото човѣчество, както се отнасяше — спорѣдъ думитъ на едного отъ тѣхъ — напрѣдналата нѣмска философия къмъ освободителното движение въ Германия: то съставлява него-

вата глава, когато пролетарията пъкъ съставлява неговото сърдце. Но само по себѣ си се разбира, че развитието на научния социализмъ не е още завършено и че тъй малко можемъ да се спремъ на трудоветѣ на Маркса и Енгелса, както и теорията за происхождението на видоветѣ можеше да се счита за окончателно завършена съ излизанieto главнитѣ съчинения на английския биологъ (Дарвинъ Б. Пр.). Съ установението основнитѣ положения на новото учение трѣбва да послѣдва детална (подробна) разработка на относящитѣ се къмъ него въпроси, разработка, която да допълня и която да завърши прѣврата, извършенъ въ науката отъ авторитѣ на „Комунистическия манифестъ“. Нѣма ни единъ клонъ въ социологията, който да не би получилъ новъ и крайно обширенъ просторъ на зрѣние, слѣдъ като усвои философско-историческиятѣ нмъ възгледи. Благотворното влияние на тия възгледи и сега е вече почнало да се усѣща въ областта на историята, на правото и на тъй нарѣчената Първобитна Култура. Но тая философско-историческа страна на съвременния социализмъ съвсѣмъ малко е извѣстна още у насъ, въ Россия (и въ България. Пр.) и за това за не излишно считаме да преведемъ нѣколко цитати, които да запознаятъ читателя съ думитѣ на самаго Маркса.

Макаръ и да води своето родословие „отъ Канта и Хегеля“, научния социализмъ се явява, при все това, като пайръшителенъ и смъртенъ врагъ на идеализма. Той го изгонва изъ послѣдното му убожище — социологията, въ която съ толкова възхищение го приеха позитивиститѣ. Научния социализмъ предполага „материалистическо разбиране на историята“, т. е., той обяснява духовната история на човѣчеството съ развитието на неговитѣ общественни отношения (впрочемъ и съ влиянието на околната природа). Отъ тая гледна точка, както и отъ гледната точка на Вико „ходътъ на идеитѣ съотвѣтствува на хода на нѣщата“, а не наопъки. Главната причина пъкъ на тоя или она складъ на общественнитѣ отношения, на това или онова направление на тѣхното развитие, се явява състоянието на производителнитѣ сили и съотвѣтствующата на тѣхъ економическа структура на обществото. „Въ общественния си животъ, казва Марксъ,¹⁾

¹⁾ Гледай „Zur Kritik der Politischen Oekonomie“ Vorwort S.S. IV—VI.

хората се натъкват на известни, необходими, независящи от волята им отношения, именно на отношенията на производството, съответствуващи на тая или оная степен от развитието на производителните сили. Цѣлата съвокупност на тия отношения на производството съставлява економическата структура на обществото, реалний базисъ, надъ който се въздигатъ юридическата и политическата надстройки, и на който съответствуватъ известни форми на общественното съзнание. Съответствующиятъ на материалния животъ начинъ на производството обусловлюва отъ своя страна социалния и политическия процеси и духовния животъ въобще. Не понятията опредѣлятъ общественния животъ на хората, а наопаки, тѣхния общественъ животъ обусловлюва отъ себѣ си тѣхните понятия..... Правните отношения, сѣщо както и формите на господарственния животъ, не могатъ да бѣдѣтъ обяснени ни сами отъ себѣ, ни съ тѣй нареченото общо развитие на човѣческия духъ, но се коренятъ въ материалните условия на живота, съвокупността на които Хегелъ, по примѣра на Англичанитѣ и Французитѣ отъ XVIII-ий вѣкъ, означа съ името гражданско общество; анатомията пъкъ на гражданското общество трѣбва да диримъ въ неговата економия..... На известна степенъ отъ развитието си материалитѣ производителни сили на обществото дохождатъ въ сблъскване съ сѣществующитѣ отношения на производството или — да се изразимъ на юридически езикъ — съ имущественнитѣ отношения, всрѣдъ които тѣ до сега сѣ движили. Отъ форми, способствующи за развитието на производителните сили, тия имущественни отношения ставатъ негова прѣчка. Тогава настѣпва епохата на социалната революция. Съ измѣнението на економическата основа измѣня се по-бързо или по-бавно и цѣлата въздигающа се надъ нея огромна надстройка. Ни една общественна формация не изчезва по-рано, прѣди да се развиятъ всички производителни сили, на които тя прѣдостави достатъченъ просторъ; и новитѣ, висшитѣ отношения на производството никога не заематъ мѣстото на по-старитѣ, прѣди да се изработятъ въ недрата на старото общество материалнитѣ условия за тѣхното сѣществуване. За това може да се каже, че човѣчеството всѣкаго си поставя изпълними задачи, защото, при внимателно разглеждане, всѣкаго се указва, че самата задача се явява само тамъ, гдѣто материал-

нитѣ условия за нейното рѣшение вече съществуватъ или пъкъ се намиратъ въ процеса на своето зараждане.

Сега е ясно, защо Марксъ и Енгелсъ се откликватъ съ такава презрителна насмѣшка къмъ „истинскитѣ социалисти“ въ Германия въ края на четиредесетѣ години, които се поставиха въ отрицателно положение къмъ борбата на нѣмската буржуазия противъ феодализма и „които проповѣдваха на масата, че въ това буржуазно движение, тя нѣма нищо да спечели, но че напротивъ рискува всичко да изгуби“. Историческото учение на Маркса и Енгелса представлява самото то настояща „алгебра на революцията“, както се изрази Херценъ за философията на Хегела. За туй тѣ съчувствуваха „на всѣко революционно движение противъ съществуващитѣ общественни и политически отношения“; за туй тѣ се отнесоха съ горѣщо съчувствие и къмъ руското движение, което ще направи Руссия — спорѣдъ тѣхъ — най-първи отрядъ на Европейската революция.

Ала, при всичката имъ яснотъ и не двусмисленностъ, възгледовѣтъ на Маркса дадохъ, обаче, поводъ къмъ много недоразумения въ областта на революционната теория на Маркса и Енгелса. Тѣй напр. у насъ често говорятъ, че теориитѣ на научния социализмъ сж неприложими за Руссия¹⁾, за туй че тѣ сж израсли на почвата на западно-европейскитѣ економически отношения. Въ учението на Маркса се прокарва тоя смѣшенъ изводъ, че Руссия (и България Б. пр.) трѣбва да прѣмине съвършено тия фазиси на историко-економическото си развитие, които сж били преминати на Западъ. Подъ влияние на убѣждението въ неизбежността на това заключение, вече не единъ руски философъ, не запознатъ ни съ Маркса, ни съ историята на Западна Европа, се е оплъчвалъ противъ автора на „Капитала“, като го е обвинявалъ въ тѣснотъ и шаблонностъ на неговитѣ възгледи. Разбира се, че това е било борба съ вѣтрени воденици. Нашитѣ Дон-Кихотовци не могатъ да разбержтъ, че историята на Западно-Европейскитѣ отношения е положена отъ Маркса само въз основа на *историята на капиталистическото производство*, което се породи и израстна именно въ тая частъ на свѣта. Общитѣ философско-исторически възгледи на Маркса иматъ.

¹⁾ Читателя нека не забравя, че същиятъ тоя въпросъ бѣше изваденъ на сцената преди нѣколко време и у насъ. Пр.

тъкъ такава сѣщо отношение къмъ съвременна Западна-Европа, каквото и къмъ Гърция и Римъ, Индия и Египетъ. Тѣ обгръщатъ всичката културна история на човѣчеството и могатъ да бѣдѣтъ неприложими къмъ Руссия (и България Б. пр.) само въ случай на обща тѣхна несъстоятелностъ. Само по сѣбе си се разбира, че ни автора на „Капитала“, ни неговия знаменитъ другаръ и сътрудникъ исклучаватъ отъ своето гледище економическитѣ особености на тая или оная страна; тѣ дирятъ въ тѣхъ само обяснения на всичкитѣ нейни политически и умственни движения. Че тѣ не игнориратъ значението на нашата поземелна община, се вижда отъ туй обстоятелство, гдѣто тѣ чакъ до Януарий 1882 г. не считаха за възможно да направятъ рѣшително прѣдсказване относително нейната бѣдѣща сѣдба. Въ прѣдисловието на нашия прѣводъ на „Манифеста на комунистическата партия“ (Женева 1882), тѣ даже направо казватъ, че Русската община може, при извѣстни обстоятелства „непосрѣдственно да премине въ висша комунистическа форма на землевладѣние“. Тия обстоятелства — спорѣдъ тѣхъ — се намиратъ въ тѣсна зависимостъ съ хода на революционното движение въ Западна Европа и Россия. „Ако руската революция — казватъ тѣ — послужи за сигналъ на работническата революция на Западъ, така щото двѣтѣ да се допълнатъ взаимно една съ друга, то съвременното руско землевладѣние може да се яви изходенъ пунктъ на комунистическото развитие“ (Манифесъ на К. П. VIII). Едва ли понѣ на единъ „народникъ“ ще дойде мисълта да отрича отъ такъвъ родъ условностъ при рѣшението въпроса за общината. Едва ли нѣкой може да твърди, че яремътъ на съвременното господство е благоприятенъ за развитието или понѣ за запазването на поземелната община. Сѣщо тъй едва ли нѣкой, който разбира значението на международнитѣ отношения въ економическия животъ на съвременнитѣ цивилизовани общества, може да отрече, че развитието на руската община „въ висша комунистическа форма“ е тѣсно свързана съ сѣдбата на работническото движение на Западъ. И тъй вижда се, че въ възгледитѣ на Маркса за Россия нѣма нищо противорѣчащо на самата очевидна дѣйствителностъ и че нелѣпий прѣдрасѣдѣкъ относително неговото крайно „западничество“ се лишава отъ всѣкаква сѣнка на разумно основание. (Гл. заб. на стр. 292).

Съществува друго недоразумение, което непосредствено се касае до интересующия ни въпрос — то е за значението на политическата борба при преустройството на социалните отношения, гдѣто и се корени погрѣшното разбиране възгледа на Маркса за ролята на економическия факторъ въ развитието на човѣческата култура. Тоя възгледъ често се тълкува отъ мнозина въ тази смисълъ, че автора на „Капитала“ отдава на политическия строй на обществото само най-ничтожно значение, счита го като второстепенна, незаслужаваща вниманието частностъ, която не може да служи не само за цѣль, но даже и като стрѣдство за плодотворна дѣятелностъ. Не рѣдко у насъ и до сега може да се намѣрятъ „марксисти“, които именно на това основание да игнориратъ политическия задачи на социализма. Економическия отношения, казватъ тѣ, лѣжатъ въ основата на всѣка общественна организация. Измѣнението на тия отношения е причината на всѣко политическо прѣустройство. За да се освободи отъ игото на капитала, работническия класъ трѣбва да има прѣдвидъ не слѣдствието, а причината, не политическата, а економическата организация на обществото. Политическата агитация не ще повѣде работниците къмъ цѣлитѣ имъ, тъй като политическото имъ робство ще се продължава до тогавъ, до като не се премахне економическата имъ зависимостъ отъ богатитѣ класове. Употрѣблемитѣ отъ работниците *срѣдства* за борба трѣбва да бѣдѣтъ докарани въ съответствие съ цѣлитѣ ѝ. Економическата революция ще бѣде постигната само по пътя на борбата на економическа почва.

При извѣстна послѣдователностъ, разбираня по тоя начинъ „Марксизмъ“ би трѣбвало да измѣни самия възгледъ на социалиститѣ за цѣлитѣ и срѣдствата на социалната революция и да ги повърне къмъ знаменитата формула на Прудона:

Заб. Въпроса за руската община отдавна е вълнувалъ рускиятъ интеллигентни умове; но за голѣмо съжаление съ исклучение на нѣкои задгранични кружоци, той е билъ рѣшаванъ съвсѣмъ криво. Като почнемъ отъ Чернишевски и свършимъ съ представителитѣ на така нарѣченото „народничество“. Г. Успенски, Каронинъ и пр. — всички тия умове сѣ падали въ голѣми логически грѣшки при рѣшението на тоя въпросъ. Тѣ взематъ общината за идеална форма и искатъ да я спасятъ тъй както тя си е, само съ незначителни усвършенствувания, за това и се боятъ отъ капитализма, който безжалостно я разсипва, за да приготви друга по-нова форма, която само по *вида си* ще прилича на тая първобитна комунистическа форма. Вирочемъ и въ съчиненията на „народниците“ се забѣлява вече тая мисълъ, че на руската община дѣятъ сѣ прочетени.

(Б. Пр.)

„политическата революция — цѣль, економическата — срѣдство“. Сжщо тѣй той би трѣбвало значително да сближи, понѣ въ теория, социалистигѣ—революционери съ послѣдователитѣ на „консервативния социализмъ“, който сжщо тѣй положително е противъ политическата самостоятелностъ на работния класъ. Най подирния честенъ и уменъ прѣдставителъ на този социализмъ — Родбертусъ именно за това не бѣше съгласенъ съ Лассала, защото знаменития агитаторъ се стараеше да искара нѣмскигѣ работници на пѣтя на самостоятелната политическа дѣятелностъ. Не Марксъ, а Родбертусъ, не *революционния*, а *консервативния*, *монархическия* социализмъ отрича значението на политическигѣ примѣси въ „економическигѣ цѣли“ на работническата класа. И консерваторигѣ много добрѣ знаятъ, защо постѣпватъ така; но тѣ, които искатъ да примирятъ революционното движение на работническия класъ съ отрицанието на „политиката“, тѣ, които забѣлѣзватъ въ Маркса практическигѣ тенденции на Прудона или на Родбертуса — тѣ наглядно доказватъ, че не разбиратъ автора на „Капитала“ или пъкъ съзнателно извѣртатъ неговото учение. Ний говоримъ за съзнателно извѣртание, затуй защото извѣстната книга на московския профессоръ г-нъ Иванюковъ, е нищо друго, освѣнъ такова именно съзнателно извѣртание на всички слѣдствия, проистекающи отъ основнигѣ точки на научния социализмъ. Тази книга показва, че напигѣ *държавни* социалисти не сж вѣнъ отъ да поексплоатиратъ за своигѣ реакционни цѣли даже такава теория, подъ знамето на която се извѣршватъ най-революционнигѣ движения на нашия вѣкъ. Само туй едничко обстоятелство би могло да поиска едно необходимо и по подробно изяснение на *политическата* програма на съврѣмения социализмъ. Ний ще пристѣпимъ сега къмъ туй изяснение, като не ще се впускаме въ никаква полемика съ г. г. Иванюковци, тѣй като е достатъчно да изяснимъ истинския смисълъ на тая или оная теория и съ това само да упровѣргнемъ умнишеннигѣ ѝ извѣртания. При това пъкъ насъ много ни интересуватъ тукъ тѣзи революционери, които при всичката искреностъ на своигѣ стремления, все още сж напоеви, макаръ може би несъзнателно, съ анархически учения и затова сж готови да виждатъ въ съчиненията на Маркса мисли умѣстни само въ „общата идея на революцията въ XIX-ий вѣкъ“. Критиката на изводитѣ, направени

изъ философско-историческитѣ възглѣдове на Маркса логически ще ни заведе до въпроса за тѣй нарѣченото грабване на властѣта и ще ни покаже, до колко сж прави тия, които съглеждатъ въ тоя актъ нѣкакво си прѣстѣпление противъ идеята за челоуѣческата свобода, а сжщо и тѣзи, които, на-опаки, виждатъ въ него (грабването) алфата и омегата на свичкото социално-революционно движение.

Да видимъ преди всичко, какво значение иматъ понятията за причината и слѣдствието въ приложението имъ къмъ общественнитѣ понятия.

Ако ний тласнемъ съ ръка или хвърлимъ една билиардна топка, то тя ще почне да се движи; ако ний ударимъ стомана о кремъкъ, то ще се появи искра. Въ всѣкой отъ тѣзи случаи твърдѣ лесно е да се опредѣли, кое явление служи за причина и кое — за слѣдствие. Но тази леснотия при рѣшението на задачата зависи отъ туй, че тя е съвсѣмъ проста. Ако вмѣсто два еднакво прости случая, ний вземемъ единъ процессъ, въ който едновременно да се забѣлѣзватъ нѣколко явления, или даже нѣколко реда явления, то работата много ще се усложни. Тѣй, напримѣръ, горѣнието на свѣщъта, относително казано, е единъ доста сложенъ процессъ, въ резултатъ на който се получава свѣтлина и топлина. За това би ни се сторило, че ний, безъ всѣкаквъ рискъ да сгрѣшимъ, можемъ да считаме отдѣляемата се отъ пламъка топлина за едно отъ слѣдствията на този химически процессъ. Тѣй е и то до нейдѣ си. Но ако по нѣкой начинъ ний би успѣли да отдѣлимъ отъ пламъка топлината, която той отдѣля, то горѣнието тутакси ще се прѣкрати, понеже процесса, който ни интересува, не може да става при обикновенна температура. За това до нейдѣ ще ни се чини правъ и този, който ни каже, че *топлината* е причина на горѣнието. За да не се отклонимъ отъ истината ни въ тая, ни въ оная посока, ний би трѣбвало да кажемъ тогава, че топлината, която се явява въ дадения моментъ *слѣдствие* отъ горѣнието, въ слѣдующий подиръ него моментъ се явява негова *причина*. Значи, по отношение на процесса при горѣнието въ продължение на нѣколко момента, ний трѣбва да кажемъ, че топлината се явява и *негово слѣдствие* и негова *причина*, или съ други думи, ни *слѣдствие*, ни *причина*, а просто едно отъ явленията, прѣдизвикани отъ този процессъ, и отъ своя

страна, съставляващи необходимо за него условие. Да вземемъ другъ примѣръ. Всѣкому, „даже на неучившия се въ семинария“, е извѣстно, че тъй нарѣченитѣ растителни процеси въ човѣческый организмъ указватъ грамадно влияние на психическитѣ (душевнитѣ) явления. Това или онова настроение на духа е *слѣдствие* на това или онова физическо състояние на организма. Но веднѣжъ съществува извѣстно настроение на духа, то самитѣ растителни процеси често изпитватъ на себя си неговото влияние, и то, по този начинъ, става, *причина* на тия или ония измѣненія въ физическото състояние на организма. За да не сгрѣшимъ и тука ни въ тая, ни въ оная посока, ний трѣбва да кажемъ, че психическитѣ явления и растителния животъ на организмътъ представляватъ два реда съществуващи процеси, при което всѣкой отъ тия редове изпитва влиянието на другия. И ако нѣкой медикъ би взелъ да игнорира психическитѣ влияния на това основание, че душевното настроение на човѣка е слѣдствие отъ физическото състояние на неговия организмъ, ний би казали, че школната логика го е лишила отъ всѣка способностъ къмъ разумна медицинска практика.

Обществениятъ животъ се отличава съ още по-голѣма сложностъ, отъ колкото живота на отдѣлния организмъ. За това въ него още по-се забѣлязва относителността на понятието за причина и слѣдствие. Спорѣдъ учението на класическата економия, голѣмината на работническата заплата се опредѣля сръдно отъ количеството на най-наситнитѣ, необходимитѣ потребности на работника. Значи, извѣстна голѣмина на работната заплата е *слѣдствие* на извѣстно състояние отъ потребитѣ на работника. Но, отъ своя страна, тия потребности могатъ да се увеличатъ само въ случай на увеличение работната заплата, понеже иначе не би имало достатъчна причина за измѣнение това количество. Слѣдователно, извѣстно увеличаване на работническата заплата, е *причина* на извѣстно състояние на потребноститѣ на работника. Изъ този логически кръгъ невъзможно е да се освободимъ съ помощта на училищнитѣ категории за причината и слѣдствието. А ний ще падаме въ него на всѣка стѣпка въ налитѣ социологически размисления, ако забравяме, че „причината и слѣдствието сѣ понятия, които иматъ значение само въ приложение къмъ отдѣленъ нѣкой случай; но щомъ ний разгле-

ждаме този случай въ неговата обща свѣтска връзка, то причината и слѣдствието се съвпадатъ, тѣхната противоположностъ изчезва при съзерцанието на всесвѣтското взаимодѣйствие, въ което причината и слѣдствието постоянно си мѣнятъ мѣстата, и това, което сега или тукъ е слѣдствие, тамъ или тогава ще бѣде причина, и наопъки“ (Фр. Енгелсъ). ¹⁾

Като направихме това обяснение, сега да се постареемъ да опредѣлимъ въ каква смисълъ трѣбва да разбираме причинната свръзка между економическитѣ отношения и политическия строй на извѣстно общество.

Какво ни учи, въ този случай, историята? Тя ни показва, че всѣкога и всѣкѣждѣ, гдѣто процеса на економическото развитие е предизвикалъ раздѣлението обществото на класи — противоречието на интереситѣ на тѣзи класи неизбѣжно ги е довеждало до борба за политическо господство. Тази борба се поражда не само между различнитѣ слоеве на господствуващитѣ классове, но тѣй сѣщо между тѣзи классове, отъ една страна, и народътъ — отъ друга, макаръ послѣдния и да е билъ поставенъ въ условия, малко благоприятни за неговото умствено развитие. Въ държавицитѣ на древний Истокъ ний виждаме борба между военнитѣ и жрецитѣ; цѣлия драматизмъ въ историята на античния (стария) свѣтъ се заключава въ борбата на аристокрацията и демоса (народа), на патрициитѣ и плебеитѣ; въ срѣднитѣ вѣкове испъкватъ гражданитѣ, които се стрѣмятъ да си извоюватъ политическо господство въ предѣлитѣ на своитѣ коммуни (общини); найсетнѣ, съвременния работнически классъ води политическа борба съ буржуазията, която достигна до пълно господство въ най-новото господарство. Навсѣкѣждѣ и всѣкога политическата властъ е била лостъ, съ помощта на който добившия господство классъ е извършвалъ общественния превратъ, необходимъ за неговото благосъстояние и понататъшно развитие. За да не отиваме на далечъ, нека си спомнимъ историята на „третото съсловие“, на този классъ, който съ гордостъ може да погледне на своето минало, пълно съ блѣстящи завоевания въ всички отрасли на живота и мисълта. Едва ли нѣкому може да дойде мисълта да укорява буржуазията въ отсъствие на тактика и умѣние за достижение на цѣ-

¹⁾ Гл. Herrn-Eugen Duchring's Umwälzung der Wissenschaft't, s. 6

литѣ си съ най-подходящи срѣдства. Никой не ще земе да отрича, че нейнитѣ стрѣмления сж имали напълно опредѣленъ економически характеръ. Обаче, това никакъ не ѝ попречи да излѣзе на пѣтя на политическата борба и политическитѣ завоевание. Ту съ оръжие въ рѣцѣ, ту по пѣтя на мирни договори, ту въ името на републиканската независимостъ на своитѣ градове, ту въ името на усиляването кралевската властъ — нараждающата се буржуазия водеше въ течение на цѣли столѣтия непрекъснатата упорита борба съ феодализма и вече много преди френската революция можаше съ гордостъ да указва на враговетѣ своитѣ успѣхи. „Различни бѣха шансоветѣ и не еднакъвъ бѣ успѣхътъ въ великата борба на гражданитѣ противъ феодализѣ — говори историкътъ — ¹⁾ и не само суммата на свободитѣ (правата), истрѣгнати на сила или получени по пѣтя на мирни съглашения, бѣше не навсѣкъдѣ еднаква, но даже при едни и сѣщи политически форми градоветѣ се ползуваха често съ различна степенъ свобода и независимостъ“. При все това смисѣла на движението бѣ тождественъ на всѣкъдѣ и посяше съ себи си началото на социалната еманципация на третото сѣсловие и упадѣка на аристокрацията — свѣтска и духовна²⁾. Въобще, това движение даде на гражданитѣ „муниципална (общинска) независимостъ, право за избяране на всички мѣстни власти, точна опредѣленность на давнинитѣ“, обезпечи правата на личността въсредъ градскитѣ коммуни³⁾, даде на буржуазията по високо положение въ сѣсловнитѣ господарства на „стария режимъ“ и наредѣ съ постояннитѣ завоевания ѝ докара най-сетѣ, до пълно господство въ сѣвременното общество. Като си поставише сѣвършено опредѣлени, макаръ и съ времето измѣняюще се, социално-економически цѣли, като дирише средства за своята борба изъ съществующитѣ вече сгоди

¹⁾ Гл. *Essai sur l'histoire de tiers Etat*, par Aug. Thierry p. 33-34.

²⁾ Защитницѣ на феодализма прекрасно разбираха цѣлитѣ на гражданитѣ и гѣхната свръска съ економическитѣ и политическитѣ изисквания „Коммуната е дума нова и гнусна — пише аббатъ (игуменъ) Гиберъ — и ето какво значе тя: хората сж обязани да плащатъ данѣкъ, да даватъ на своя господинъ принадлежащата му се рента само веднѣжъ въ годината. Когато тѣ извършатъ нѣкое престѣпление, тѣ плащатъ установени отъ закона штрафи; а що се отнася до причинитѣ за глоби, на които се подхвърлятъ обыкновенно крѣпостнитѣ, то тѣ се освобождаватъ сѣвършено отъ тѣхъ“ Laurent, *la féodalité et l'église*, p. 546.

³⁾ Лютихскій статутъ (уставъ) установява принципа за неприкосновенността на жилищата съ слѣдующето енергическо изражение: „блѣдния азъ своята жилища е кралъ“. Laurent, *ibid.* p. 548.

на своето материално положение, буржуазията не испущаше ни единъ случай да даде правно изражение на достигнатата отъ нея степенъ на економическия прогресъ и, наопъки, съ такова сжщо искуство се ползуваше отъ всѣко свое политическо завоевание за нови завоевания въ областта на економическия животъ. Вече около половината на 40-тѣ години отъ настоящето столѣтие английската „Лига (сѣюзъ) противъ хлѣбнитѣ закони“ спечели, по-остроумния планъ на Ричарда Кобдена, усиление на своето *политическо* влияние въ „графствата“, поради отмѣната на ненавистната отъ нея „Монополия“ която имаше, на глѣдъ, само *економически* характеръ.

Историята е най-великия диалектъ, и ако въ хода на нейното движение, разума, по изражението на Мефистофеля, става безумие, а благодѣянieto — источникъ на страдания, то не по-малко често въ историческия процесъ слѣдствието става причина, а причината — слѣдствие. Израствало отъ економическитѣ отношения на съвременното нему общество, политическото могъщество на буржуазията, отъ своя страна, служило е и служи като незамѣнимъ факторъ въ понататъшното развитие на тѣзи отношения.

Сега, когато буржуазията се приближава къмъ завършване на историческата си роль и пролетарията става единственъ прѣдставителъ на прогресивнитѣ стремления въ обществото — сега ний можемъ да наблюдаваме явление аналогично на горѣказаното, макаръ и да става то при други условия. Въ всички напрѣднали държави на цивилизация свѣтъ, както въ Европа, тѣй и въ Америка, работническия класъ встъпва на попрището на политическата борба, и колкото по съзнателно се отнася той къмъ своитѣ економически задачи, толкова по ясно той се отдѣля въ отдѣлна политическа партия. „Тѣй като сжществуящитѣ сега политически партии всѣкога сж дѣйствували само въ интереситѣ на богатитѣ за запазване тѣхнитѣ економически привелегии — четемъ ний въ програмата на Сѣвѣро-Американската социалистическа работническа партия — то работническия класъ трѣбва да се организира въ голѣма работническа партия, *за да се сдобие съ политическа сила въ държавата* и за да извоюва, съ помощта на нея, економическата си независимостъ, понеже освобождението на работническия класъ може

да бъде направено само от самитѣ работници¹⁾. Въ такъвъ сѣщи духъ, и напълно съгласно съ програмата на нѣмската социалъ-демократия, се исказва и французската работническа партия, която признава, че пролетарията трѣбва да се стрѣми къмъ економическа революция „съ всички зависящи отъ него срѣдства, не изключая и всеобщото избирателно право, прѣвърното, по тоя начинъ, отъ оръдие за измама, както до сега то е било, въ *оръдие за освобождение*“. Испанската работническа партия сѣщо се стрѣми за „завоевание на политическата власт“ за прѣмахване препятствията, стоящи на пътя на освобождението на работническия класъ²⁾.

Въ Англия, дѣто, отъ врѣмето на прѣкрятяването на чартисткото движеоие, борбата на пролетарията се е съсрѣдоточила изключително само на економическа почва, — политическитѣ стрѣмления на работниците почватъ отъ ново да оживяватъ въ послѣдно врѣме. Преди нѣколко години нѣмския економистъ Луйо Brentano съ радостъ констатира въ книгата си „Das Arbeitsverhältnisse etc.“ пълното изчезване на социалъ-демократическитѣ тенденции въ Англия и съ истинско буржуазно самодоволство много дълбоко философствуваше по тази тема, че „по настоящемъ Англия изново образува една нация“, че „съвременнитѣ английски работници отново съставляватъ часть отъ великата либерална партия“, и не се стрѣматъ къмъ завладяване на държавната власт, за да преобразуватъ чрезъ нея обществото само въ полза на своитѣ интереси“ (стр. 110). Публикувания отдавна манифестъ на английската „демократическа федерация“ доказва, че радостта на буржуазния економистъ е малко преждѣвременна. Демократическата федерация се стрѣми да направи политическо раздѣление на експлоатируемитѣ (ограбенитѣ) отъ експлоататоритѣ (грабителитѣ) и привиква първата отъ тия „нации“ къмъ завладяване на държавната власт съ цѣль да се преустрои обществото по интереситѣ на работниците. „Дойдѣ времето — говори казания манифестъ, — когато народа непременно трѣбва да вземе въ своитѣ собствени рѣцѣ завѣжданieto на относящитѣ се до нея дѣла; политическата и социална сила сега е монополъ на хора,

¹⁾ Von studnitz Nordamerikanische Arbeiterverhältnisse, S. 353.

²⁾ Ний цитираме тази программа по книгата на Б. Малона — Le nouveau parti, t. I, p. 15.

които живѣятъ на гърба на своитѣ съграждани. Землевладѣлцитѣ и капиталиститѣ въ Горната Камара и допвняющитѣ Долната, се стремятъ само за запазване на своитѣ собствени интереси. Вземете своята съдба въ собственитѣ си рѣцѣ, отстранете тѣзи богаташи — паразити и отъ двѣтѣ камари и рассчитайте само на себя си!“ Манифестътъ иска „всеобщо избирателно право за всички възрастни мъже и жени“, съединено кралевство и други политически реформи, осъществението на които „би показало само, че мъжетѣ и женитѣ въ тази страна сж станали господари на домоветѣ си“. По нататкъ се исчисляватъ, като най близки искания на английската демократическа федерация — цѣль редъ мѣрки, необходими за развитието „на здраво, независимо и истинско образовано поколение, гѣтово да организира труда на всекиго въ полза на всички и да завладѣе, най послъ, цялата социално-политическа машина въ държавата, въ която ще престанатъ тогава да съществуватъ классови различия и привелегии“.

Тѣй щото и английския пролетариятъ отново стѣпва по този пѣтъ, по който отдавна сж вече стѣпили работницатѣ отъ другитѣ цивилизовани страни.

Но подобно на това, както буржуазията не само се бори съ аристокрацията на почвата на съществующитѣ вече политически отношения и се стреми да ги преустрои по своитѣ интереси, пролетариятъ не ограничава своята политическа программа съ вземанieto на съвременната господарствена машина. Върѣдъ него все по-вече се разпространява убѣждението за това, че „всеѣки порядкъ на пѣщата, който опредѣля взаимното положение на гражданитѣ и тѣхнитѣ имуществени и трудови отношения, съотвѣтствува на особена форма на управлението, която му служи въ едно и сѣщо време и като сръдство за осъществение и като сръдство за съхранение¹⁾. При това, както прѣдставителната (монархическа или републиканска) система бѣше дѣте на буржуазията, пролетарията иска *прямо, непосредствено народно законодателство*, като единствена политическа форма, при която е възможно осъществлението на неговитѣ социални стремления. Това искание

¹⁾ Гл. Socialdemokratische Abhandlungen, von M. Rittinghausen, drittes Heft, ueber die Nothwendigkeit der direkten gesetzgebung durch das Volk. S. 3.

на работническия класъ заема едно отъ първитѣ мѣста въ программата на социалната-демократия отъ всички страни и се намира въ най тѣсна връзка съ всички останали пунктове на нейната программа ¹⁾). Безъ да обръща внимание на Прудона, пролитариятътъ продължава да гледа на „политическата революция“, като на най могъщо сръдство за достигане на економическия прѣвратъ.

Само това едничко свидѣтелство на историята би трѣбвало да ни предрасположи къмъ тая мисль, че не погрѣшната теория, а вѣрния практически инстинктъ лѣжи въ основата на политическитѣ тенденции (стремления) на развитѣ общественни класове. Ако, безъ да се гледа на пълното различие въ други отношения, всичкитѣ класове, които водятъ съзнателна борба съ противникитѣ си, почватъ на извѣстна стадия отъ развитието си да се стремятъ да си обезпечятъ политическо влияние, а слѣдъ това и господство,—то става ясно, че политическия строй на обществото представлява съвсѣмъ не безразлично условие за тѣхното развитие. А ако ний виждаме освѣнъ това, че ни единъ класъ, който е спечелилъ политическо господство, нѣма причина да се разкайва за нагърнение своитѣ интереси отъ „политиката“; ако, напротивъ, всѣкий отъ тѣхъ е достигналъ до най-горна кулминационна точка на развитие само слѣдъ като той е получилъ политическо господство, — то ний трѣбва да признаемъ, че политическата борба прѣдставлява отъ себе си такова сръдство за социалното преустройство, годността на което е доказано отъ историята. Всѣко учение, което противоречи на тази историческа индукция, губи значителна частъ отъ своята убѣдителность, и ако би свърѣмния социализмъ дѣйствително осждаше политическитѣ стрѣмления на работническия класъ, то само заради това не би могълъ да се нарече наученъ.

Да проверимъ сега нашата мисль по дедуктивенъ пътъ, като приемемъ философско историческитѣ възгледи на Маркса за послѣдки на нашитѣ заключения.

Да си представимъ общество, въ което извѣстенъ класъ се ползува съ пълно господство. Той се е докосналъ до туй господство, благодарение само на преимуществата на своето

¹⁾ Гледай программата на нѣмската и сѣвѣроамериканската работнически партии. Манифестътъ на английската демократическа партия също иска и „непосръдствено гласуване“ по всички важни въпроси.

економическо положение, които (преимущества), съгласно нашитѣ послѣдки, му откриватъ пътя къмъ всички други успѣхи въ общественния животъ. Въ качеството си на *господствующъ* класъ, той, разбира се, приспособява общественната организация къмъ пай сгоднитѣ условия за своето съществуване и внимателно отмахва отъ нея всичко, което може тъй или иначе да ослаби неговото влияние. „Господствующия класъ въ всѣки даденъ периодъ — справедливо забѣлѣзва Шеффле — е тъй сжщо и творецъ на неговото право и обичаи. Членовѣтъ му се подчиняватъ само на истинката за самосъхранение, когато тѣ се мъчатъ да укрѣпятъ своето господство и да го задържатъ за възможно по продължително време и за своитѣ наслѣдници, като необходимо условие за привелигированото имъ положение и стрѣдство за експлуатация на угнетенитѣ Почти ни една частъ отъ положителното право не се ползува съ такова почитание отъ страна на господствующитѣ съсловия въ дадено едно време, ни на една не се преписва въ такава степенъ характера на „вечни“ институти или на „священни“ основи на обществото, както на тази, която закрепява съсловнитѣ права и защитава классовото господство“. ¹⁾ И до тогазъ, докѣ господствующия класъ е носителъ на пай прогресивнитѣ общественни идеали, създадения отъ него строй ще удовлетворява всички трѣбвания за социалното развитие. Но щомъ економическата история на извѣстно общество извади нови елементи въ настѣпателно движение, щомъ неговитѣ „производителни сили додѣтъ въ сблъскване съ съществующитѣ отношения на производството или — да се изразимъ на юридически езикъ — съ имущественнитѣ отношения, всрѣдъ които тѣ до сега сж се движили“, прогресивната роль на господствующия класъ е свършена. Отъ представителъ на прогресса той става неговъ закѣтъ врагъ и, разбира се, се ползува отъ държавната машина съ цѣль да се самозащити. Държавната власть въ неговитѣ рѣцѣ става най могжщо оръжие за реакция. За да се даде свободенъ пътъ на развитието на производителнитѣ сили на обществото, необходимо е да се отмахнатъ пречаситѣ на това развитие имущественни отношения, т. е., да се извърши, както казва Марксъ, социална революция. Но това е невъзможно до тогазъ, догдѣ законодател-

¹⁾ Гледай Шеффле *Von und Leben des soc. Korpers* В. III с. с. 91 и 102.

ната власт се намира въ рѣцѣтъ на представителитѣ на стария порядѣкъ, т. е., съ други думи казано, до гдѣ ти пази интереситѣ на господствующия класъ. Затова не е чудно, гдѣто реформаторитѣ, т. е., представителитѣ на угнетения класъ или классове, се стремятъ да грабнатъ отъ рѣцѣтъ на своитѣ противници и насочятъ срѣщу тѣхъ това страшно оръжие. Самата логика на нѣщата ги извежда на пѣтя на политическата борба и завладѣването на държавната власт, макаръ и да си поставятъ за цѣль економическия превратъ. Лассалъ иска за голѣма истина, когато забѣлѣжи въ предисловието на своята „система на спечеленитѣ права“, че „тамъ гдѣто юридическитѣ отношения, като преминуватъ въ областта на гражданското право, губятъ, нагледъ, всякаква свръска съ политиката, — въ тѣхъ именно се намира много повече политическо, отколкото въ самата политика, понеже тѣ прѣдставляватъ тогава отъ себе си елементъ социаленъ¹⁾).

Въ практическия животъ, разбира се, работата става съвсѣмъ не тѣй бърже, както това би могло да се предположи, като се разсѣждава а priori. Угнетения класъ само постепенно си уяснява свръската между економическото си положение и политическата си роль въ държавата. Дълго време той не разбира добръ даже и своята економическа задача. Съставляющитѣ го индивидууми водятъ отчаяна борба за своето ежедневно съществуване, като се и не замислюватъ за това, на кои части на общественната организация тѣ дължатъ своето бѣдствено положение. Тѣ се стараятъ да избѣгнатъ ударитѣ, които тя имъ напаса, безъ да се попитатъ, отъ гдѣ и какъждѣ ся насочватъ най-напослѣ тѣзи удари. Въ тѣхъ нѣма още классово съзнание, въ борбата имъ противъ отдѣлнитѣ угнетатели нѣма ръководяща идея. Угнетения класъ още не съществува за себѣ си, той ще бѣде съвремененъ напрѣдничавъ класъ въ обществото, но той още не е станалъ такъвъ. На съзнателно-организираната сила на господствующия класъ противостоятъ само различнитѣ единични стремления на отдѣлнитѣ личности или на отдѣлнитѣ групи личности. Тѣй, напр., и сега не е още рѣдкость да срѣщнешъ работникъ, който да не навивда особенно енергичния експлуататоръ, но той не подозира още необходи-

¹⁾ Гл. System der erworbenen Rechte, Leipzig 1880, erster Theil, Worrede s. VII.

мостъта отъ борба противъ цѣлия классъ експлуататори и отстранение на самата възможностъ за експлуатиране човѣкъ отъ човѣка.

Обаче, малко по малко процеса на обединението върши своята работа и угнетенитѣ почватъ да съзнаватъ себѣ си за отдѣленъ классъ. Но тѣ още много едностранчиво разбиратъ особенноститѣ на классовото си положение; пружинитѣ (яйоветѣ) и двигателитѣ на общественния механизъмъ въ неговата цѣлстъ оставатъ още скрити за тѣхнитѣ умственни погледи. Классътъ експлуататори имъ се представлява просто сборъ отъ отдѣлни капиталисти, които не сж свързани съ нишкитѣ на политическата *организация*. На тая степенъ развитие въ понятията на угнетенитѣ, както и въ главата на професора Лоренца фонъ-Щаинъ, не е ясна още връската между „обществото“ и „държавата“. Мисли се още, че господарственната властъ стои по горѣ отъ антогонизмътъ на класситѣ, нейнитѣ прѣдставители се смѣтатъ за естествени сждии и помирители на враждующитѣ страни. Угнетения классъ се отнася къмъ тѣхъ съ пълно довѣрие и дохожда въ голѣмо удивление, когато отправенитѣ отъ него просби за помощъ оставатъ „гласъ вопиющъ въ пустиня“. Безъ да се спираме на частни примѣри, ний ще забѣлѣжимъ само, че подобна забърканостъ въ понятията се виждаше до скоро въ английскитѣ работници, които водѣха най енергическа борба на економическа почва, а въ сжщото врѣме намираха за възможно да фигуриратъ въ редоветѣ на тая или оная буржуазна политическа партия.

Само на слѣдующата и послѣдна степенъ отъ развитие работническия классъ всестранно си разяснява своето положение. Сега той знае, каква свръска сжествува между обществото и държавата и не апелира за притѣсненията отъ своитѣ експлуататори къмъ тѣзи, които сж политическия органъ на тая сжщата експлуатация. Той знае, че държавата е крепостъ, която служи за подпорка и защита на неговитѣ притѣснители, крепостъ, която може и трѣбва да завладѣе, която може и трѣбва да престрои въ интереситѣ на своята собствена защита, но която не може да отмени, уповаващъ се на нейтралитета ѝ. Като расчитатъ само на себѣ си, угнетенитѣ почватъ да разбиратъ, че *политическото* самопомагание е, както казва Ланге, най важното отъ всички ви-

дове *социални* самопомагания. Тѣ се стремятъ тогава къмъ политическото господство, за да си помогнатъ по пътя на измѣнението съществующитѣ социални отношения и приспособлението на общественния строй къмъ условия нужни за тѣхното собствено развитие и благосъстояние. Разбира се, тѣ не изведнѣжъ достигатъ до господство; само постепенно тѣ ставатъ опасна сила, която отхвърля въ умотѣ на противниците ѝ всяка мисълъ за съпротивление. Дълго време тѣ печелятъ само отстъпки, искатъ само такива реформи (прѣ-образования), които би имъ дали не господство, а само възможность да растятъ и узрѣватъ за бъдещето господство, реформи, които би удовлетворили най-насъщнитѣ, най-ближитѣ тѣхни искаяния, и макаръ не на много би разпирили сферата на тѣхното влияние въ общественния животъ на страната. Само като премине суровата школа на борбата за отдѣлни късчета отъ държавната територия, угнетения классъ придобива смѣлость, настойчивость и развитие, които сж необходими за главното сражение. Но веднѣжъ придобилъ тия качества, той може да гледа на противниците си, като на класа окончателно осждена отъ историята; той може вече да се не съмнява въ своята побѣда. Тѣй наречената революция е само послѣдното дѣйствие отъ дългата драма на революционната классова борба, която бива до толкозъ съзнателна, до колкото е борба *политическа*.

Пита се сега, били постъпили цѣлесъобразно социалиститѣ, ако тѣ почпаха да сдържатъ работниците отъ „политиката“ на туй основание, че политическия строй на обществото зависи отъ неговитѣ економически отношения? — Разбира се, че не. Тѣ би лишили работниците отъ точката на опората за тѣхната борба, би отнели отъ тѣхъ възможността да сконцентриратъ своитѣ усилия и да насочятъ своитѣ удари на създадената отъ тѣхнитѣ експлуататори общественна организация. При това работниците ще трѣбва да водятъ партизанска война съ отдѣлнитѣ експлуататори, или най-много съ отдѣлнитѣ групи експлуататори, на страната на които всѣкога би стояла организираната сила на господарството. Такава грѣшка именно правяхъ рускитѣ социалисти отъ тѣй наречената интелигенция, когато тѣ коряхъ (въ 4 № Земли и Воли) „Сѣверно-Русский работнически съюзъ“ за туй, че той поставилъ въ программата си извѣстни политически ис-

кания. Тази сжща грѣшка повтори и „Зерно“, което препорѣчваше на работниците да водятъ борба на економическа почва, да сполучатъ да намалятъ работния день, да повишатъ работната имъ заплата и т. н., даже и да убиватъ шпионитѣ, а особено недобритѣ мастори и капиталисти, но ниедна дума не каза за *политическитѣ* задачи на рускитѣ работници. Това отсъствие на синтеза въ революционнитѣ възглѣдове и програми на нашитѣ социалисти не можеше да не укаже най вредно влияние на резултатитѣ отъ тѣхната дѣятелность. Спазваещъ политическата индифферентность на работниците, като най-важенъ признакъ за радикализма на тѣхнитѣ економически искания, ний сами съ това даваме косвенна поддрѣжка на съвременний абсолютизмъ. Освѣнъ това, като укастрыме нашитѣ програми именно въ тоя пунктъ, гдѣто би трѣбвало да се подведѣтъ всички политически искания за социалното подобрене на работническия классъ, ний намалихме практическото значение на тѣзи програми въ очитѣ на работниците, които по-добрѣ отъ насъ разбраха, колко е безплодна разпокъсаната борба противъ отдѣлнитѣ експлуататори. За щастис, нашето работническо движение много рано премина тая първа фаза отъ развитието си. Отговорътъ на „Сѣвѣрно-Русский Работническій сѣюзъ“ къмъ редакцията на „Земли и Воли“ (гл. 5 № отъ „З и В“) показва, че, понѣ, членовѣтѣ на този сѣюзъ по рано отъ нашата „интелигенция“ сж узнали неумѣстностьта отъ „политическото ненамисание“ на работническия классъ.

Всичко това е много хубаво ще каже нѣкой читателъ, но вашата аргументация нѣма нищо общо съ цѣльта. Ний не отказваме, че на работническия классъ би било *полезно* да добие политическо влияние и да заграби държавната власть въ рѣдѣтъ си; ний казваме само, че сега туй е *невъзможно* за него по много причини. Напиранието ви на историята на буржуазията нищо не доказва, положението на пролетарията въ буржуазното общество никакъ не е сходно съ положението на третото съсловие въ господарствата на „стария режимъ“. Самъ Марксъ признава туй несходство и го формулира въ „манифеста на коммунистическата партия“ по слѣдующия начинъ: „подъ ярема на лежавшето на него, иго срѣднѣвѣковния крепостникъ се издигна — говори той — до членъ въ комуната, подобно на това, както гражда-

нина се издигна до буржуа, върхъ ярема на феодалния абсолютизмъ. Напротивъ, съвременния работникъ вмѣсто да подобри съ прогресса въ промишленността положението си, пада все по ниско и по ниско. Работникътъ става бѣденъ, и бѣдността се развива по бърже, отколкото населението и богатството въ буржуазнитѣ страни. Ако всѣка прогрессивна стѣпка на буржуазията въ областта на производството и размѣната се съпровожда съ „съотвѣтствующи политически завоевания“, то въ това нѣма нищо чудно: на всѣкиго е извѣстно, че подобрънieto на материалното благосъстояние на тоя или оня класъ се съпровожда съ възрастванieto на неговото политическо влияние. Но именно този фактъ, че политическиятъ завоевания на буржуазията прѣдполагаха нарастванieto на нейнитѣ богатства — именно този фактъ ви кара безнадеждно да гледаме на политическиятъ движения на работническия класъ. Като ставатъ все повече и повече „бѣдняци“, работницитѣ трѣбва, повидимому, да изгубятъ и туй си влияние, което тѣ сж придобили въ борбата за интереситѣ на буржуазията, „като разбиваха враговетѣ на своитѣ врагове — остатъцитѣ отъ абсолютната монархия, землевладѣлцитѣ, непромишленната буржуазия и т. н.“ Политическата борба на работническия класъ е нецѣлесъобразна въ силата на економическото му положение, тя е осъдена на несполука.

При всичката си вътрѣшна несъстоятелность, туй възражение се показва, обаче, на пръвъ погледъ, тѣй основателно, щото невъзможно е да го преминемъ съ мълчание. То се явява послѣдно основание на аргументациитѣ на тия защитници на теорията за политическото неnamисание, които считатъ сѣбе си за послѣдователи на Маркса. Затуй съ отстранението му теорията на неnamисанието пада окончателно и политическиятъ задачи на съвременния социализмъ излизатъ въ своя истински видъ.

Че пая на работническия класъ въ националния продуктъ постоянно се намалява, — това не подлѣжи ни на най-малко съмнѣние. Той става по бѣденъ не само относително, но и абсолютно; неговия доходъ не само не възраства въ еднаква прогресия съ дохода на другитѣ классове на обществото, но той спада, се намалява; реалната работническа заплата на съвременния пролетариятъ (количеството на дос-

ставенитѣ нему предмети за потрѣбление) е помалка, отъ платата на работника прѣди 500 год. — това се доказа отъ изслѣдваніята на Роджерса, Дюшатле и др. Но отъ тука съвсѣмъ още не слѣдва, че сега економическитѣ условия сж помалко благоприятни за политическото движение на работническия класъ, отъ колкото сж били тѣ въ XIV вѣкъ. Ний вече казахме по-горѣ, че при такъвъ родъ оцѣнка на економическитѣ условия на извѣстна страна, трѣбва да вземаме въ внимание не само распредѣлението на националния доходъ, но, главно, организацията на производството и начина на размѣнението на продуктитѣ. Силата на зараждающата се буржуазия се заключавахе не толкозъ въ нейното богатство, колкото въ този общественно-економически процесъ, носителъ на който тя тогава се яви. Не увеличението на дохода ѝ я тласна на пѣтя на революционната борба и ѝ обезспечи възрастване на политическото ѝ влияние, а противорѣчието между извиканитѣ отъ нея на животъ производителни сили и тия условия, въ които се извършваше производството и размѣната на продуктитѣ въ феодалното общество. Станала прѣдставителка на прогресивнитѣ искания на това общество, тя събра подъ своето знаме всичкитѣ му недоволни елементи и ги поведе на борба противъ режима, подъ който пшккаше и когото мразеше грѣматното болшинство отъ народа. Не паритѣ, а неразвитото състояние на работническия класъ ѝ създаде ръководяща роль въ това освободително движение. Нейното богатство, нейното и тогава още относително доволно високо общественно положение бѣха, разбира се, необходими за изпълнението на тази роль. Ала съ що се обусловлюва тая необходимостъ? Преди всичко невъзможността ѝ да води работата за разрушенето на стария порядъкъ сама безъ помощта на долнитѣ слоеве отъ населението. Тукъ именно и помогна нейното богатство. То и даде влияние на тая сжща масса, която трѣбваше да се сражава за нейното господство. Ако не бѣше богата, буржуазията не би била и влиятелна, а безъ влияние на народа, тя не би побѣдила аристокрацията, понеже тя бѣ силна не отъ собствената си сила, а отъ тая сила, на която тя вече господствуваше и заповѣдваше, благодарение на своя капиталъ. Пита се сега *възможно ли е* за пролетарията такова влияние на нѣкой другъ класъ и *нужно ли е* то за неговото тържество? Достатъчно е да си

зададемъ тоя въпросъ, за да чуемъ категорическото „не“ отъ всѣкиго, който знае съвременното положение на работническия класъ. На пролетарията е *невъзможно* да влияе на други классове, както влияеше напрѣдъ на него буржуазията, по тази проста причина, че нѣма такива классове: той прѣдставлява най-послѣдната формація на съвременното общество. Пъкъ нему е и *ненужно* да печели такова влияние, затуй че той, въ сщщото време, е и *най-многочисленния* слой на това общество, затуй че, наедно съ другитѣ слоеве отъ трудящото се население, той всѣкога е билъ именно тази сръда, намисанието на която е рѣшавала политическитѣ спорове. Казваме най-многочисленъ класъ, тъй като всички „други“ классове дохождатъ въ упадѣкъ и се унищожаватъ съ развитието на едрата промишленность, пролетарията пъкъ именно отъ нея се създава. Срѣднитѣ слоеве, малкитѣ търговци и промишленници, занаятчиитѣ и селенитѣ — всички тѣ се борятъ противъ буржуазията, за да запазятъ своето сщществуване, като срѣдни слоеве. Слѣдователно, тѣ сж консервативни. Ако тѣ иматъ революционно значение, то е само до толкозъ, до колкото тѣ защищаватъ не сегашнитѣ, а бждщитѣ свои интереси, до колкото тѣ изоставятъ своята гледна точка и застанватъ на гледната точка на пролетарията“.

Понапрѣдъ работническия класъ побѣди подъ управлението на буржуазията, и наивно само се учудваше на туй странно обстоятелство, гдѣто почти всички трудности на борбата падаха на неговия гжрбъ, между това пъкъ всички сгоди и почести отъ побѣдата паднаха на неговата съюзница. Сега той не се задоволява съ тази служебна роль и се обръща противъ буржуазията съ тая сщща сила, съ която той навремето ѝ докара побѣда. Ала сега тая сила значително се е увеличила. Тя е порастнала и продължава да расте въ такава сщща пропорция, въ каквата се е извършвала и извършва концентрацията на капиталитѣ и распространението на едрото производство. Тя е порастнала, освѣнъ това, въ такова качество, въ каквото се е увеличилъ политическия опитъ на работния класъ, искаранъ отъ самата буржуазия на арената на общественната дѣятелность. Можемъ ли да се съмняваме, че пролетарията, който бѣше достатъчно силенъ да разруши феодалния абсолютизмъ подъ ръководството на буржуазията, не ще бжде сега достатъчно силенъ, за да пре-

крати политическото господство на буржуазията по своя собствена инициатива? Буржуазията можѣ да побѣди феодализма, благодарение само на своето богатство, пролетарията ще побѣди буржуазията именно затуй, защото неговата участъ — „бѣдността“, става участъ все на по-голѣма и по-голѣма частъ отъ съвременното общество.

Но въ историята на развитието на буржуазията богатството ѝ оказа и друга, и при това, най „производителна услуга“, както би се изразили нейнитѣ екопомисти. То ѝ даде знание, я направи най-напрѣдничавъ и образованъ слой на тогавашното общество. Може ли пролетарията да получи таква знание, може ли той да бѣде едновременно и най-бѣденъ и най-развитъ отъ всички общественни классове? Политическо господство е невъзможно за него вънъ отъ туй условие, понеже безъ знание нѣма и сила!

Ний казахме вече, че самата буржуазия почна политическото възпитание на пролетарията. Тя се грижи за неговото образование, до колкото то ѝ бѣ нужно въ борбата ѝ съ нейнитѣ врагове. Тя расклати религиознитѣ му вѣрвания тамъ, гдѣто това бѣше необходимо за ослабване политическото значение на духовенството; тя расклати неговитѣ правни въззрѣния тамъ, гдѣто ѝ бѣше нужно да противопостави „естественното“ право на писаното право на съсловното господарство. Сега дойде на рѣдъ економическия въпросъ, и политическата економия играе — по мнението на единъ много ученъ нѣмецъ — такава също важна роль, каквато роль е играло въ XVIII ст. естественното право. Ще пожелай ли буржуазията да бѣде ръководителка на работническия классъ при изслѣдванието на отношенията между труда и капитала, на този въпросъ надъ въпроситѣ отъ общественната економия? Тя нерадостно ще вземе на себѣ си даже такава полезна за нея роль, защото да се повдига този въпросъ значи вече да се застрашава нейното господство. Пъкъ и *може ли* тя да изпълни тая си задача, макаръ тѣй, както тя я изпълни напрѣдъ по отношение на религията и правото? Не! Заслѣпени отъ интереситѣ на своя классъ, нейнитѣ учени прѣдставители отдавна вече сж изгубили всѣка способностъ къмъ обективно, научно изслѣдване на общественнитѣ въпроси. Въ това именно се заключава всичката тайна на съвременния упадѣкъ на буржуазната економия. Ри-

кардо бѣ послѣдния економистъ, който, като си остана буржуа до крайчица на ноктегѣ, имѣ достатъчно умъ, за да разбере диаметралната противоположностъ между интереситѣ на труда и капитала. Сисмонди бѣше послѣдния економистъ-буржуа, у когото имѣ достатъчно чувство, за да не оплаква лицѣмѣрно този антагонизмъ (противоположностъ). Слѣдъ тѣхъ голѣма частъ отъ *общитѣ*, теоретическитѣ изслѣдвания на буржуазнитѣ економисти изгубиха всѣко научно значение. За да се убѣдимъ въ това достатъчно е да си припомнимъ историята на политическата економия отъ времето на Рикардо и да се полюбуваме съ произведенията на Бастиа, Кери, Леруа-Болйо или ако щѣте съ съвременнитѣ катедръ-социалисти. Отъ мирни и обективни мислители буржуазнитѣ економисти се обърнаха въ войнственни пазители и стража на капитала, като пасочиха всичкитѣ си усилия на това, щото да престооятъ съ военни цѣли самото здание на науката. Но безъ да се гледа на тия воинствени упражнения, тѣ отстъпватъ непрекъснато и оставатъ въ рѣцѣтѣ на неприятеля тази научна територия на която тѣ нѣкога властвуваха безконтролно. По настоящемъ хора, съвсѣмъ чужди на каквито и да било „демагогически“ (бунтовнически) стремления, увѣрватъ, че работницитѣ „по-добрѣ отъ нѣкой-си Пр. Смитъ или Фаухеръ сж способни да усвояватъ най-абстрактнитѣ (отвлѣчениитѣ) понятия“ въ економическата наука. Тѣй мислитъ, на-примѣръ, чловѣкътъ, името на когото се ползува съ най-голѣмъ авторитетъ между нѣмскитѣ економисти, но който отъ своя страна питае къмъ тѣхъ най-дълбоко презрение. „Ний гледаме на работницитѣ, като на дѣтца — казвалъ този чловѣкъ — между това когато тѣ пи надминаха много и много“.

Нѣмали въ думитѣ му преувеличение? Може ли работническия класъ да разбира „абстрактнитѣ“ въпроси на обществената економия и социализма да не говоримъ по-добрѣ, но тѣй, както ги разбиратъ хората, които сж изгубили по цѣли десетки години за своето образование?

На какво се основаватъ началата на съвременния наученъ социализмъ? Прѣдставляватъ ли тѣ измислица на нѣкой слободенъ благодѣтель на чловѣчески родъ, или се явяватъ обобщение на самитѣ тия явления, съ които ний всинца тѣй или инакъ се сблъскваме въ ежедневиия си животъ, обяснение на тия сами закони, отъ които се опредѣля нашето

участие въ производството, размѣната или просто въ распре-
дѣлението на продуктитѣ? Който рѣши тоя въпросъ въ по-
слѣдния смисълъ, той ще се съгласи, че работническия классъ
има много шансове за правилното разбиране на „най-аб-
страктнитѣ закони на общественната економия, за усвоението
на най-отвлѣченитѣ точки на научния социализмъ. Труд-
ността въ разбиранieto на законитѣ на тая или оная наука
зависи отъ непълното познaнство съ даннитѣ, които лѣжатъ
въ основата на тия закони. Тамъ, гдѣто думата е за явления
отъ катадневния животъ, гдѣто научния законъ обобщава
само на всѣкиго извѣстни случаи, тамъ практическитѣ хора
не само отлично разбиратъ теоритическитѣ положения, но
могатъ и понѣкога да научатъ и самитѣ теоретици. Попитайте
селаченина за влиянието на далечността на пазаря върху цѣ-
ната на неговитѣ продукти, или плодородието на почвата за голѣ-
мината на поземленната рента; попитайте фабрикантина за
влиянието, което иматъ разширението на пазаритѣ върху по-
евтевяванието на производството; попитайте работника отъ
гдѣ се взема печалбата на гасподаря му.... И вий ще се
убѣдите, че всички тия хора знаятъ Рикардо, безъ да сж ви-
дяли нѣкога корицитѣ на съчиненията му. А пъкъ тия
въпроси се считатъ за най-сложни и „абстрактни“; за
тѣхъ се пролѣти цѣли морета мастило, написано е та-
кова грѣмaдно количество томове, щото като пристѣпишъ
къмъ изучаванието на економическата наука, ще се уплашишъ
отъ тая грѣмада печатна хартия. И тѣй е въ всичко, въ
всички части на общественната економия! Вземете ако искате
теорията за размѣнителната стойнотъ. Съ двѣ думи вий мо-
жете да обясните на работника, съ какво и какъ се тя опре-
дѣля; а пъкъ много отъ г. г. буржуазнитѣ економисти и до
сега не искатъ или немогатъ да разбератъ тази най-проста тео-
рия и падатъ, въ препирнитѣ си относително нея, въ такива груби
логически грѣшки, за които ни единъ учителъ по аритметиката
не би се стѣснилъ да имъ пише по единица. За това и ний
мислимъ, че цитирания отъ насъ писателъ билъ правъ, като
казалъ, че въ настояще време единственната разбрана ауди-
тория по трептящитѣ социални въпроси може да бѣде само
аудиторията, състояща се отъ пролетарии или хора, заста-
нали на пролетариятска гледна точка. А веднѣжъ усвоени
основнитѣ начала на общественната економия, — разбира-

нието на научния социализмъ не представлява вече никаква мъжнотия: работникът и тука ще слѣдва само указанията на своя практически опитъ. Тая страна на работата е много хубаво изяснена отъ самия Марксъ. „Ако пролетарията провъзгласява разложението на *всичкия сегашенъ порядък*—четемъ ний въ неговата „Критика на Хегеловата философия на правото“—то той исказва съ това само тайната на *своето собствено съществуване*, понеже то е *фактическото разложение* на тоя порядък. Ако пролетарията иска *уничтожението* на *частната собственост*, то той съ това възвежда въ *общественъ принципъ* само туй, което е станало вече *неговъ* принципъ отъ самото общество, което се е въплотило вече въ него, като отрицателенъ общественъ резултатъ, безъ всѣко съдѣйствие отъ негова страна“¹⁾.

Значи, ний виждаме, че пролетарията не се нуждае отъ материално богатство, за да се развие до разбиране условията за своето освобождение. Неговата бѣдность, — зависяща не отъ *бѣдността* и *дивостта* на обществото, а отъ *липсване на общественна организация*, — *такава бѣдность* не само не затруднява, но улѣгчава разбиранieto на тия условия.

Законитѣ за распределението на продуктитѣ въ капиталистическото общество никакъ не сж благоприятни за работническия класъ. Но свойственната на капитализма организация на производството и формата на размѣната най-напрѣдъ създава и обективната, и субективната възможностъ за еманципацията на трудящитѣ се. Капитализмътъ разширява миросъзбърцанието на работника, уничтожава всички негови предразсѣждъци наслѣдвани отъ старото общество; той го тласка на борба, и въ сжщото време му обезпечава побѣда, като уголѣмява численния му съставъ и като предостави на негово распорѣждане економическата възможностъ за уреждане царството на труда. Развитието на техниката увеличава властѣта на чловѣка надъ природата и прави производителенъ труда до толкозъ, щото неговата задължителностъ не може да послужи за препятствие, но, напротивъ, се явява необходимо условие за всестранното развитие на всички членове въ социалистическото общество. Въ сжщото пѣкъ време,

1) Deutsch-Franzoesische Jahrbuecher, 1 и 2 Lieferung S. S. 84—85.

характеризирущата капитализма социализация на *производството* дава възможност за обръщане въ общественна собственост неговитѣ *средства* и *продукти*. Акционерната компания, тая висша въ настояще време форма на организацията на промишленнитѣ предприятия, отстранява капиталиститѣ отъ всѣка активна роль въ економическия животъ на обществото и ги превръща на търтеи, истрѣбванието на които не може да направи ни най-малко пречка въ хода на тоя животъ. „Ако дѣятелниятъ майордомски родъ успя безъ мъка да свали отъ престола мързеливата кралевска династия — казва консерватора Родбертусъ — то защо живата и енергична организация отъ работници (служебния персоналъ на компаниитѣ съставляватъ квалифицирани работници), защо такава организация да не е въ състояние да премахне сегашнитѣ собственици, които сж се обърнали на рентйори?... При това пъкъ капитала не може вече да се отбие отъ тоя път! Преживѣлъ периода на разцвѣтяването, капиталътъ става свой собственъ гробаръ!“

Защо пъкъ, питаме ний, отъ своя страна, тази сжща организация на работниците, които сж въ състояние „да отстранятъ собственицитѣ станали рентйори“, защо такава организация да не е въ състояние да вземе въ рѣцѣтъ си господарственната власть и да добие, по тоя начинъ, политическо господство? На, първото предполага второто: „да отстрани“ собственицитѣ може само такава организация, която е въ състояние да преодолѣе *политическото* имъ съпротивление.

Но и туй не е всичко; съществуватъ и други общественни явления, които сжщо тѣй уголѣмватъ вѣроятността за *политическата* побѣда на пролетарията.

„Съ развитието на едрата промишленность, цѣли слоеве отъ господствующия классъ влизатъ въ редоветѣ на пролетарията, или понѣ, се излагатъ на опасността да изгубятъ своето общественно положение. Тѣ тѣй сжщо се явяватъ възпитателенъ елементъ между пролетарията“.

Най-сетнѣ, въ този периодъ, когато борбата на класситѣ се приближава до развръската си, процесътъ на разложението всрѣдъ господствующия классъ. вътрѣ въ цѣлото старо общество, достига до такава голѣма степенъ, щото известна частъ отъ господствующето съсловие се отдѣля и се

присъединява къмъ революционния класъ, който носи знамето на бѣдншето. Както частъ отъ дворянството едно време се съедини съ буржуазията, тъй и сега преминава къмъ пролетарията частъ отъ буржуазията, именно, буржуата-идеалози които сж се издигнали до теоретическото разбиране на цѣлия ходъ на историческото движение“.

У негритѣ въ сѣверна Гвинея има една много интересна приказка. Въ нея се разправя че „веднѣжъ богъ повикалъ при себя си двата сина на първата челоуѣческа двойка. Единѣтъ отъ тѣхъ билъ бѣлъ, другия—черъ. Като турилъ на предѣ имъ камара злато, и камара книги, той поканилъ черния братъ, като по старъ, да си избѣре тая която харесва. Той избралъ камарата съ злато, а на малкий му братъ останала, разбира се, камарата съ книги. Неизвѣстна сила тогава изведнѣжъ го грабнала, заедно съ книгитѣ и го занесла въ една далечна и студена страна. Но благодарение на книгитѣ, той станалъ ученъ, страшенъ и силенъ. Голѣмия братъ пъкъ си останалъ на родното си мѣсто проживялъ дълго време за да види, колко науката стои по-горѣ отъ богатството“.

Буржуазията боравише на времето съ знание и богатство. Въ противоположностъ на черния братъ на негритянската легенда, тя бѣше завладѣла и златото и книгитѣ, затуй защото богѣтъ на челоуѣческитѣ общества, историята, не признава правата на малолѣтнитѣ классове и ги туря подъ опекунство на по старитѣ имъ братя. Дойде времето, когато онеправдания отъ историята работнически класъ премина дѣтската възраст и на буржуазията дойде рѣдѣтъ да се дѣли съ него. За нея остана златото, а пъкъ малкия ѣ братъ получи „книгитѣ“, благодарение на което той, въпреки мракѣтъ и студѣтъ въ неговитѣ подземия, станалъ и сега е вече „силенъ и страшенъ“. Малко по-малко научния социализмъ изблѣсква отъ страницитѣ на тая магическа книга буржуазнитѣ теории, и наскоро пролетарията ще прочете въ тѣхъ, какъ да си извоюва материално доволство. Тогава той ще хвърли отъ себѣ си позорното иго на капитализма и ще покаже на буржуазията, „до колко науката стои по-горѣ отъ богатството“.

ПРОСЯЧЕ.

ЗИМНА ИДИЛИЯ.

ОТЪ

С. Г. П.

— Господине, петъ пари за хлѣбецъ! . . .

Господинъ П., къмъ когото се отправяха горнитѣ, изговорени съ слабъ и треперящъ гласъ думи, завитъ въ топлата си сукнена шуба, подплата сѣ скъпа кожа, обърна главата си на дѣсно и съзрѣ близо до себе си, на постлания сѣ квадратни плочи тротуаръ, до една врата, едно малко, на видъ едва десетгодишно момиченце, облѣчено или, по-добрѣ, овито сѣ нѣкакви блѣдно-зеленикъви, съвсѣмъ овѣхтѣли, дрипи, сѣ скѣсави и кални обуца на краката, сѣ жълто, сухо лице и почервенялъ отъ острия зименъ студъ носъ. То простираше къмъ него сѣ умоляющъ видъ измръзналата си рѣчица, която треперяше отъ студъ, а може би и отъ срамъ, като го гледаше тъжно сѣ безцвѣтнитѣ си хлѣтнали очи, до които личаха слѣди отъ съзри.

Господинътъ изгледа машинално момичето отъ главата до петитѣ и продължи равнодушно пътятъ си, като не обърна никакво внимание на неговитѣ думи. Вѣроятно, той бѣше занятъ сѣ други въпроси, много по-интересни за него отъ съдбата на блѣдното просяче.

Малкото момиче го испрати безнадежно сѣ очи и отново се облѣгна до стѣната, като се овиваше по-плътнo въ дрипитѣ си, за да се запази нѣкакъ отъ студа, който немилостиво щипяше цѣлото му полуголо тѣло.

Чакаше други минувачи.

При всичко, че студътъ бѣше почти нетърпимъ, изъ улицитѣ се срѣщаха много хора, които бърже сновяха нагорѣ-надолу. Едни минуваха твърдѣ близо покрай блѣдното просяче. Къмъ нѣкои отъ тѣхъ то се обръщаше сѣ сжщитѣ думи, като имъ подлагаше умолително рѣчицата си.

Но никой не обръщаше внимание на клетото момиче.

Та какво особено имаше тука? Това бѣше едно толкова обикновено явление! Десетъ крачки по-нататкъ ще срѣщнешъ пъкъ други просякъ, който сжщо тъй безцеремонно апелира къмъ твоята милость, която въ сегашнитѣ усилни години отдавна, може би, спи сънь непробуденъ въ гърдитѣ ти. . . . При своитѣ хиляди грижи и главоболия, които непрестанно те мжчатъ и неумолимо косятъ животътъ, като червеи, и чуждитѣ ли пужди и страдания ще те занимаватъ? . . .

Едни минувачи се преструваха, че не чуватъ тъжниятъ гласъ на момичето и бърже заминаваха нагатакъ. Други и съвсѣмъ го не чуваха, потънали въ собственитѣ си мисли. Единъ господинъ, бѣдно облѣченъ, завитъ съ тънъкъ шалъ около вратътъ, се поспрѣ малко, когато до ушитѣ му долетяха жаловититѣ думи на малкото просяче. Той бръкна въ джебоветѣ на джилета си, послѣ попипа сюртукътъ си и съ засраменъ видъ, смутенъ, избѣбра прѣзъ жоби: „нѣмамъ момиче!“ . . . и замина бърже надолу изъ улицата, като се оглеждаше гузно наоколо.

А студътъ ставаше все по-жестокъ и по-жестокъ, мразовитиятъ вѣтъръ вѣяше силно, като пронизваше тѣлото и замръзваше дори кръвта въ жилитѣ. Едъръ снѣгъ валеше непрѣстанно на бѣли парцали и засипваше покривитѣ на къщитѣ и улицитѣ, просячето се мжчаше да се запази отъ нетърпимия студъ, като се загъваше всѣка минута по-тѣсно въ дрипитѣ си, съ пѣхнати въ пазухитѣ ржцѣ, клѣквало до стѣната, като очакваше нѣкой милостивъ минувачъ да му хвърли нѣкоя пара.

Ненадѣйно по тротуара, минаха тичешкомъ нѣколко малки момченца и момиченца, облѣчени съ топли зимни дрѣшки, съ зачервени отъ студа лица, весели и безгрижни. Носяха книжки подъ мишница. Бѣха навѣрно ученици. Едно отъ тѣхъ държеше свѣжъна топка въ ржката си, като се готвеше да я хвърли връхъ нѣкого отъ другаритѣ си. Тѣ сързо заминаха на долу, безъ да забѣлѣжатъ сгушеното край стѣната момиченце, като се хискаха и крещяха високо за нѣщо си.

Бѣдното просяче ги изгледа завистливо изъ своята засада. Какъ би желало то да бжде на тѣхнота мѣсто, да сподѣли тѣхнитѣ игри и радости! Тѣ сж тъй доволни, весели, хубавички. Отъ студа тѣ се не боятъ; тѣхъ никой не кара

да просягъ. Тѣ иматъ топли дрѣшки и у дома имъ ги очаква затоплена стая и добъръ обѣдъ. Тѣхнитѣ родители ги обичатъ и имъ купуватъ книжки за училището. А пъкъ то? . . . И момичето спомни картината на нещастния си животъ. Въ единъ отъ най-сиромашкитѣ квартали на града се намира тѣхната бѣдна къщица. Прѣди нѣколко мѣсеца баща му умрѣ и майка му едва можеше съ правие на чужди дрѣхы да исхрани себе си и тритѣ си дѣца. А за да си помогне поне малко тя натири най-голѣмото си момиче да проси изъ по-многолюднитѣ улици. И малката Марийка бѣше принудена отъ тогава да проси и то верѣдъ зима, въ тоя силенъ мразъ, когато камъкъ и дърво се пукаше.

Какъ се срамуваше тя отъ най-напредъ, какъ ѝ бѣше тежко да подлага рѣка на хората, какъ се боеше да я не види нѣкой отъ познатитѣ ѝ. Но послѣ привикна...

И сега тя стоеше замислена, клѣкнала до стѣната, като се чекаше отдавна желаемата милостиня, която отъ никѣдъ не идеше. А вѣялицата пѣяше непрестанно грозната си пѣсень, толкова страховита за ония, които нѣматъ гдѣ да се подслонятъ отъ жестокия студъ....

Почна да мръква. Уличнитѣ фенери вече прѣскаха слабитѣ си лъчи прѣзъ гъста снѣжна мъгла. Сграпния студъ смразяваше немилостиво и безъ това вдървенитѣ членове на нещастното момиче. Дрипитѣ, съ които то бѣше обвито, бѣха безсилни противъ него. Студения вѣтъръ свободно проникваше до голитѣ му гърди. Лицето му бѣше станало блѣдно-сиво, катъ камъкъ, устнитѣ и носѣтъ тъмно-сини, изъ очитѣ му потѣкоха нѣколко сълзи, които замръзнаха на бузитѣ му. Зжбитѣ му бърже се удриха единъ о другъ, рѣцѣтъ бѣха вдървени, краката не се чувствуваха вече. Цѣлото му тѣло трепераше, като листъ. Снѣгътъ, който непрестанно валеше, движеше се бързо изъ улицитѣ на гъсти вихрушки, като засипваше просячето съ снѣжни парцали, които презъ отворенитѣ му пазухи достигаха до тѣлото му.

Момиченцето безнадѣжно се огледваше наоколо. Въ джоба му нѣмаше още нито една пара, а нощта вече настѣпа и майка му отдавна го очаква. Какво ли ще каже сега тя? Тя е тѣй сърдита! Вчера то се върна въ къщи съ праздни рѣцѣ, днесъ сжщо. Боже мой, какво да прави бѣдното просяче!...

Изведнѣждъ покрай него минаха единъ господинъ и една госпожа, уловени подъ ржка, побѣлѣли отъ снѣга, като се разговаряха за нѣщо си. Момиченцето се сепна, исправи се, пристѣпи двѣ-три крачки, прострѣ замръзналата си ржчица, прѣститѣ на която едвамъ се разваряха и, като треперяше силно, проговори съ слабъ, покъртвающъ гласъ, който се слѣ съ писъка на вихрушката, сжщитѣ заучени думи, които сега никоѣ не чу :

— Господине, петъ пари за хлѣбецъ!...

София, 5/II 1894 г.

МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКОТО РАЗБИРАНИЕ НА ИСТОРИЯТА.

C. Gherea.

Заглавието на моята рѣчь, както се обяви, е „*Материалистическото разбиране на историята*“. Но туй заглавие, както и всички други, неотговаря напълно на въпроса, който азъ мисля да развия предъ васъ. Може би по-умѣстно щеше да бже, ако дадахъ на скаската си заглавието: „*Економико-материалистическо разбиране на историята*“, или още по-добрѣ: „*Ръшителнитѣ моменти въ историята споредъ материалистическото разбиране*“. Но въ такъвъ случай заглавието щеше да бже много дълго и затуй азъ предпочетохъ първото.

Сега преди да премина на предмѣта, който азъ искамъ да третирамъ, преди да заговоря за материалистическото разбиране, азъ трѣбва да кажа нѣкоя и друга дума за другитѣ разбирания, които сж го предшествували, или пъкъ му успораватъ първенството въ философията на историята.

Между философскитѣ теории за историята, първа по дата е оная, която носи името „*Теологическо разбиране*“. Споредъ тая теория Богъ е факторътъ, който управлява по единъ произволенъ и абсолютенъ начинъ историята на чловѣчеството. Всѣкой исторически фактъ, всѣко измѣнение въ ходътъ на чловѣчеството намира своето обяснение въ божията воля.

Вий ще ми позволите да отмина туй разбиране безъ да говора нѣщо за него. То е отживѣло вече вѣкътъ си; да го оборвашъ, значи все едно да разбивашъ отворени врата.

Второ по редъ иди тѣй нарѣченото „идеалисто-метафизико-спиритуалистическо разбиране“, което дълго време е царувало въ философията на историята. Споредъ туй разбиране, причината на всѣко историческо явление е идеята, *духътъ*, — единъ духъ повече или по-малко трансценденталенъ, съвършено свободенъ и независимъ отъ природнитѣ закони, които по-скоро той тѣхъ управлява, нежели тѣ него.

Погрѣшността на тая теория се обяснява отчасти чрезъ слѣдующата психическа иллюзия.

Кое е онуй нѣщо, което ни дава обяснението на общественитѣ явления? Коя е оная сила, която ни опредѣля рѣшителний факторъ въ историята на човѣчеството? Несъмнѣнно, — умътъ, духътъ на човѣка. А извѣстно е, че „истинското милосърдие почва най-напредъ отъ себе“. Сжщото е направилъ и духътъ. Повиканъ да ни покаже рѣшителний факторъ въ развитието на човѣчеството, той е приписалъ на себе тая сила; послѣ, като отива още по-далече въ тая иллюзия, той се обявява за върховенъ факторъ въ цѣлата вселена.

Азъ така сжщо нищо нѣма да кажа и за това разбиране, което достатъчно е оборено и направено на прахъ и пепелъ. И така, азъ ще се занимая само съ научнитѣ разбирания, които се явяватъ такива, ако не по друго, то поне по своя методъ.

Прочее, каква е характеристиката на тѣзи послѣднитѣ? Онуй, което характеризира научнитѣ разбирания на историята и ги отличава отъ теологическитѣ и метафизически разбирания, е че тѣ допусчатъ всеобщия детерминизмъ. Тѣ си представяватъ свѣтътъ абсолютно подчиненъ на вѣчни и неизмѣняеми природни закони. И туй правило не търпи никакви изключения: човѣчеството, неговия умъ, историята, общественитѣ явления, както и естественитѣ явления, — всички еднакво сж подчинени на закони, еднакво подвъргнати на всеобщия детерминизмъ.

Но всемирната детерминация не отговаря още на онуй, което специално ни интересува въ тая минута. Като знаемъ, че всичкитѣ явления, били тѣ физически, биологически, психологически или исторически сж еднакво подчинени на тоя детерминизмъ, намъ все още остава да вникнемъ въ онуй, отъ което особено зависятъ всичкитѣ исторически и социални

явления, ний трѣбва да знаемъ, коя е главната причина на тѣхното измѣнение, съ една дума — онуй което съставлява самия двигателъ на историята. Понеже на тия въпроси въ разни времена сж давани и различни отговори, то ний по-напредъ ще разгледаме нѣкои отъ тѣхъ и послѣ ще преминимъ на она, който особено ни интересува.

Споредъ едни, главната и опредѣлителна причина на цѣлото движение на чловѣчеството сж самитѣ исторически фактори. Чрезъ своето дѣйствие и взаимно влияние тѣ даватъ направлението и опредѣлятъ историческия ходъ на чловѣчеството. Единъ примѣръ. Моралътъ е единъ исторически факторъ, умътъ и научнитѣ знания другъ, политиката и политическиятъ наредби — трети и т. н. Всички тия фактори си взаимно дѣйствуватъ; моралътъ дѣйствува на умътъ, умътъ — на морала, тия двата заедно — на политиката, която отъ своя страна реагира и т. н.

Както виждате, това разбиране съдържа известна правдоподобност, явна за всички: но вмѣсто да ни даде единъ достатъченъ отговоръ, то ни довежда до едно банално тождество. И, наистина, какво диримъ ний? — Рѣшителния факторъ на историята. А историческото развитие се състои именно отъ сборътъ на историческитѣ фактори и тѣхното взаимодѣйствие. И така, на въпросътъ: „кой е рѣшителния факторъ на историята?“ намъ се отговаря: „Историческитѣ фактори и тѣхното взаимодѣйствие“. А туй е все едно ако кажемъ: „Рѣшителния факторъ на историята е историята“. Но, ако туй разбиране на историята ни довежда до едно невѣрно разрѣшение на повдигнатия въпросъ, туй не ще рѣче, че метода, съ който си то служи, — (прибѣгването до самата история за намиране на търсения факторъ) не е напълно основателенъ. И, наистина, историята и философията на историята завзематъ върхътъ въ класификацията на наукитѣ; нѣма наука, която да стои по-горѣ отъ тѣхъ и която да може да ни даде исканото обяснение. За да избѣгне тая мъчнотия, на теологическото и идиалистическо разбиране е било позволено да прибѣгва до измислицата на оная върховна сила, която то намира въ лицето на Бога. Но ний не можемъ да направимъ същото, тъй като ний не можемъ да се задоволяваме съ химерии; затуй ний сме длъжни да потърсимъ туй обяснение измежду самитѣ исторически фактори. А понеже,

като вземемъ *всичкитѣ фактори заедно*, ний дохождаме до горното тождество, то ний непременно трѣбва да потърсимъ. и вземемъ само *единъ* или поне известна група отъ тѣхъ, по-никога *всичкитѣ окупомъ*.

Впрочемъ така сж и постъпвали, съзнателно или без-съзнателно, почти всичкитѣ историци, философи на историята, социолози или прости дилетанти. Всички сж търсили единствения оня факторъ, който би ни обяснилъ цѣлата история на човѣчеството. Така напр., за нѣкои отъ тѣхъ тоя преобладающъ факторъ е *политическия*.

Споредъ тия послѣднитѣ, политическитѣ наредби направляватъ еволюцията на човѣшкитѣ общества. Споредъ Конта, Миля, или Бжкля, тая роль принадлежи на развитието на умътъ и знанието. Къмъ тоя чисто умственъ факторъ Бжкль прибавя и другъ единъ, — климатерическата срѣда, географическото положение. Споредъ Спенсера, рѣшителния факторъ въ историята не е вече умътъ, но наклонноститѣ, чувствата, страститѣ. Споредъ Фустелъ де Куланжъ излиза, че религиознитѣ вѣрвания сж опредѣляли въ древния Римъ устройството на семейството, економическитѣ отношения между господаря и роба, политическитѣ наредби и пр. Споредъ Тена, тоя факторъ се явява срѣдата, расата, физиологическия и психологически характеръ на хората на едно дадено общество и пр.

Споредъ Гумпловича, рѣшителния факторъ, който опредѣля историческия ходъ на човѣчеството, е борбата между разнитѣ общественни групи и раси.

Споредъ Бастиана, тоя същественъ факторъ е мисълта, — не индивидуалната мисль, но социалната мисль, — мисльта на народитѣ (*Volkergedanken, Gedanke der Gesellschaft*).

Споредъ дарвиниститѣ, които така безцеримонно внесоха дарвинизма въ социологията, най-важния исторически факторъ е борбата за съществуване, естествения подборъ.

Така щото, както виждате, историческитѣ разбирания, които се мчатъ да ни освѣтлятъ относително главния факторъ на историята, относително причината на човѣшкото развитие, сж твърдѣ много, а азъ даже не ги изброихъ всичкитѣ. Но най-дълбокото и най-широкото между всичкитѣ, споредъ мене, е материалистическото разбиране, — предметъта на настоящата ми рѣчь.

Преди четиридесет години то биде за пръв път формулирано от гениалния основател на научния социализъм, Карла Маркса и от неговия сътрудникъ Ф. Енгелсъ. Двадесет години по-късно учения американски антропологистъ Люисъ Морганъ, безъ да знае нищо за Маркса и неговитѣ съчинения, е открилъ сжщата тая теория, на която той е далъ една неизблънна основа отъ факти въ своето главно съчинение *Ancient Society* (Дрѣвното общество).

* * *

Споредъ материалистическото разбиране, рѣшителния факторъ въ историческия ходъ на човѣчеството, не е нито умътъ на човѣка, нито неговитѣ наклонности или страсти, но материалнитѣ основи на обществото, начинътъ на производството и распредѣлението на необходимитѣ за живота продукти, — богатствата. Както психологътъ търси и отчасти намира обяснението на психическия животъ на личността въ нейното физиологическо устройство, така и социолога трѣбва да дири обяснението на социалния животъ въ економическия битъ, който е единъ видъ физиологическа основа на човѣшкото общество. А както цѣлия духовенъ животъ на една личностъ се обословлюва отъ нейното физиологическо устройство, така и цѣлия животъ на едно общество (моралътъ, мисълта, юридическитѣ и политически наредби и пр.) се обословлюватъ отъ неговото економическо устройство, отъ начинътъ на произвежданieto и распредѣлението на богатствата.

При извѣстенъ моментъ на економическото развитие, когато трудътъ стане по-производителенъ, а богатствата — по-изобилни, обществото се раздѣля на общественни класи съ противоположни интереси и борбитѣ и враждитѣ почватъ.

Тия непримирими борби и съставляватъ съдържанието на историята. Но самитѣ класи, както и тѣхнитѣ борби презъ течението на вѣковетѣ се опредѣлятъ отъ начинитѣ на производството и распредѣлението на материалнитѣ богатства, — начини, които сж характеристични за всѣка отдѣлна епоха.

И така економическия процесъ опредѣля формата на общественния животъ презъ течението на историята. Що се отнася до най-отдалеченитѣ епохи на човѣчеството, тогавъ когато не е сжществувалъ економически процесъ въ стро-

гиятъ смисъл на думата, главенъ факторъ въ живота се явява особенния начинъ на половитѣ отношения, особенната форма на семейната организация.

Ето въ нѣколко думи материалистическото разбиране на историята. На пръвъ погледъ, то може да изглежда странно, както въ началото е била странна и самата дарвинова теория.

*
* * *

Преди да се впусна въ по-пространното развиване на своята тема, азъ ще ви покажа въ нѣколко реда начина, по който туй разбиране е било формулирано отъ едного отъ неговитѣ създатели, — Фр. Енгелсъ.

Споредъ материалистическото разбиране, говори той, „рѣшителния факторъ на историята има за съставни части: отъ една страна, произвежданието на необходимитѣ за живота нѣща, като: храна, облѣкло, жилище и разни сѣчева, и отъ друга — размножението на самитѣ челоувѣци, — възпроизвежданието и поддържанieto на видѣтъ.

Социалнитѣ наредби, подъ които хората отъ извѣстенъ исторически периодъ или мѣстность живѣятъ, се опредѣлятъ отъ тия два вида производителность, — отъ степенята на развитието на труда отъ една страна и отъ организацията на фамилията, отъ друга. А тая послѣдната е толкова по-важна и преобладающа въ организацията на едно общество, колкото по-ограничена е силата на неговото производство“. Отъ друга страна заедно съ все по-голѣмото и по-голѣмо развитие на економическитѣ сили, на оръдията на труда и тѣхната производителность, економическия двигателъ взема връхъ и се превръща въ оня същественъ и могъщъ фактъ, отъ който зависи цѣлия исторически ходъ на челоувѣчеството.

Ще каже, споредъ материалистическото разбиране, рѣшителния факторъ, или както Енгелсъ го нарича — рѣшителния моментъ въ историята се явява: въ началото на човѣшкото развитие — начинитѣ на семейния и половъ животъ, а покъсно — економическия животъ, начинътъ на произвежданието и распределението на богатствата, нѣщо, което разбира се, ни най-малко не прече, щото семейнитѣ отношения да не изгубватъ своето значение и да си останатъ единъ твърдъ важенъ общественъ елементъ. За тия послѣднитѣ ний ще кажемъ само нѣколко думи.

Въ началото на човѣчеството, — начало, което изчезва и се губи въ мракътъ на вѣковетъ, половитъ отношения между нашитъ диви дѣди, които сж се събирали и сж съставлявали единъ видъ племена, не сж били подчинени на никакви правила. Бракътъ не е съществувалъ. Напротивъ, всѣкой мъжъ е билъ общъ за всѣка жена и наопаки. Нѣщо повече, — тогазъ не се е правило разлика даже между бащи и дъщери, между братя и сестри, както и у животнитъ.

Но малко-по-малко семейството почва да се създава. Като първа форма на организирано семейство се явява семейството между роднини по кръвъ. Всичкитъ членове въ едно племе, които сж принадлежали на едно и сжщо поколение, сж съставлявали отдѣлно семейство, гдѣто мъжетъ и женитъ сж били общи помежду си. Дѣцата на туй смѣсено семейство сж се считали помежду си за братя и сестри и сж съставлявали второ семейство, въ срѣдата на което всичкитъ мъже и жени сж си тоже взаимно принадлежали. Тѣхнитъ дѣца, — братя и сестри, отъ своя страна сж съставлявали трето семейство, което е почивало на сжщитъ начала и т. н. Така щото ако вземемъ три отдѣлни поколения, ний ще видимъ, че дѣдитъ и бабитъ на едно племе сж съставлявали едно семейство, бацитъ и майкитъ друго, дѣцата — трето. И тѣй въ туй първо организирано семейство ний вече виждаме, че родителитъ се исклучватъ отъ всѣкакви полови сношения съ своитъ дѣца. Слѣдъ време туй ограничение отива по-далече и половитъ сношения се забраняватъ между братя и сестри, родени отъ една и сѣща майка, тѣй като родословието по мъжка линия е било невъзможно. Туй второ ограничение малко по-малко поражда фамилията *нуаналуа*, която ний днесъ срѣщаме на Хавайскитъ острове.

Ето въ що се тя състои: Едно извѣстно число жени, — сестри, братовчедки и пр., сж общи съпруги на извѣстна група мъже, които пъкъ отъ своя страна сж тѣхни общи съпрузи, — съ тая само разлика, че между тия послѣднитъ не трѣбва да фигуриратъ никакви братя на първитъ; отъ друга страна, извѣстна група мъже, — братя, братовчеди и пр., сж общи съпрузи на извѣстна група жени, между които тоже не трѣбва да има сестри на първитъ. Така щото, половитъ сношения между братя и сестри сж строго исклучватъ въ фамилията *нуаналуа*.

Тия ограничения малко по-малко сж се разширявали, и у Ирокезцитѣ, както и у други нѣкои племена, тѣ сж отишли до тамъ, щото половитѣ сношения между каквито и да било близки или далечни роднини се съвършено забраняватъ. Ще каже, запрещението на половитѣ сношения между роднини е много по строго у тия варвари, отъ колкото у насъ, гдѣто встѣпванието въ бракъ е позволено не само между далечни но даже и между първи братовчеди.

Коя е била оная слѣпа сила, която е турила начало на семейната организация? Тая сила е единъ чисто биологически законъ, който Дарвинъ е формолиралъ подъ името *естественъ подборъ*. Въ срѣдата на племената, които бѣхж почнали организиранieto на семейството чрезъ забранението на половитѣ сношения между родителитѣ и дѣцата, а по-послѣ — и между братя и сестри, сж се раждали личности много по-силни и много по-подготвени въ борбата за съществување, отъ колкото въ срѣдата на ония отъ тѣхъ, между които тая нова наредба не е била още въведена.

И тѣй, въ начало организацията на семейството и неговата еволюция се явяватъ като рѣшителенъ факторъ въ развитието на човѣшкитѣ общества. Благодарение на тоя факторъ, човѣческиятъ родъ е станалъ по-силенъ както физически, така и умствено и е почналъ да има извѣство надмощие надъ заобикаляющата го срѣда, която до оная минута е имала абсолютна властъ надъ него. Той написа цѣлъ рѣдъ побѣди надъ природата чрезъ изобретението на разни оръжия на трудътъ, като: лѣкътъ и стрѣлата, правението на разни глинени съсѣди, опитомяването на животнитѣ и пр. А заедно съ все по-голѣмата и по-голѣма производителность на труда и нарастванието на богатствата, е растяла и важността на самия економически факторъ, до като най-послѣ се издига въ главенъ двигателъ на историята.

За да докажимъ влиянието и важността на тоя факторъ въ развитието на историята, ний би трѣбвало да анализираме тая послѣдната цѣла, като прибѣгнемъ до материалистическото разбиране на нѣщата. Но понеже тая работа е извънъ силитѣ ни, а най-вече въ тѣснитѣ рамки на една проста сказка, ний ще се ограничимъ само съ привежданието на пѣколко примѣра.

Да вземимъ прѣди всичко положението на жената въ семейството и обществото. Дълго врѣме всичкитѣ историци безъ изключение сж вѣрвали, че положението на жената е било толкова по-лошо, колкото повече отиваме навжтрѣ въ дрѣвността и че семейството е почнало съ покорението и робството на жената. Бахофенъ пръвъ доказва неистинността на туй вѣрвание съ откритието на туй, което той нарича *mutterrecht*, т. е. една таквазъ семейна форма, гдѣто глава на семейството се явява жената, а не мъжътъ. Грамадното число факти, които Бахофенъ е събралъ за подкрѣпление на своята теза, както и важнитѣ трудове, които неговитѣ изслѣдвания сж предизвикали, идатъ да потвърдятъ туй убѣждение и напълно доказватъ, че момента, когато жената е имала първенство въ семейството, не само че не съставлява отдѣленъ и случаенъ фактъ и то само въ нѣкои племена, но, напротивъ, че той е цѣлъ етапъ, презъ който е минало цѣлото човѣчество презъ извѣстна епоха на своето развитие.

Нека се опитамъ да анализирамъ тоя фактъ, който на пръвъ погледъ се явява толкова страненъ.

И наистина какъ така положението на жената въ семейството и обществото на едно варварско племе въ дрѣвността, да е било много по-завидно отъ онуй, което ѝ е било дадено презъ най-цвѣтущата епоха на гръцката цивилизация, или пъкъ положението, което тя днесъ завзема между Ирокезцитѣ, да бѣде по-горно отъ онуй, което тя има въ нѣкои цивилизовани съврѣмenni народи.

Явно е, че тая привидна странность не може да бѣде обяснена съ теоритѣ на Спенсера и Бжкля, защото, ако прогресътъ на знанието и чувствата бѣше рѣшителния факторъ въ развитието на човѣчеството, то семейното и общественно състояние на жената непременно трѣбаше да бѣде по-добро между цивилизованитѣ народи, отъ колкото между варварскитѣ, когато въ сжщность ний много пжри виждаме тъкмо противното.

Обаче, материалистическото разбирање на историята е въ състояние да ни даде едно удовлетворително обяснение.

Ний вече видяхми, че родословието на дѣцата въ първобитната фамилия *туаналуа*, по силата на самата ѝ организация, се опредѣля по женска, а не по мъжка линия. Значи,

тукъ съвсемъ естествено се явява преобладащото значение на жената въ семейството. Отъ друга страна, самитѣ економически условия въ живота на първобитнитѣ племена далече отъ да бждѣтъ противни, сж водили къмъ сѣщия резултатъ.

До като сж липсвали осъвършенствуванни орждия на труда, тоя послѣдний е билъ слабо производителенъ и дѣятелността на мъжа навънъ не е била по-важна отъ оная на жената въ къщи. Напротивъ, жената въ домакинството на племената се явява единъ важенъ, даже много по-важенъ економически факторъ отъ мъжа.

Но заедно съ подобрието и усъвършенствуванието орждията на трудътъ, — нѣщо, което е правило работата на мъжа много по-важна отъ оная на жената; заедно съ явяването на мъжа като единъ по-силенъ економически факторъ, влиянието на жената въ семейството и обществото постоянно е намалявало до като най-послѣ, при единъ даденъ моментъ на економическия прогресъ, нейното преобладание е трѣбвало да отстъпи мѣсто на първенството на мъжътъ. Тогава родословието приема за основа мъжката линия, и потеклото на дѣцата почва да се смѣта по баща, а не по майка; съ една дума — на мѣстото на гинекокрацията се явява андрократията. Ще каже изчезването на матриархата, който е ималъ за основа главно економическия елементъ, е довело жената до онуй поробено състояние, на което ний и до день днешенъ сме свидѣтели.

Що се отнася до движението въ днешно време въ полза на социалната егализация на половетѣ чрезъ еманципацията на жената, то тоже се дължи на економическото развитие.

Съвременната крупна индустрия разрушава патриархалното семейство. Тя изгонва жената и дъщеритѣ на пролетария отъ тѣхното огнище и ги праща въ фабриктѣ, гдѣто тѣ ставатъ еднакво важни економически фактори съ мъжътъ. Сѣщото нѣщо се забѣлѣжава и въ срѣдата на умственния пролетариятъ, гдѣто женитѣ, за да си искаратъ прехраната, ставатъ медици, професори, чиновници, адвокати и пр. Ще каже тѣ се явятъ еднакво важни економически фактори съ мъжътъ.

И тъй, онуй което прѣдизвиква туй движение за освобождението на жената, — движение, което непремѣнно ще

бъде овѣнчано съ побѣда, само че не при нашата, но при друга една общественна организация,—се дължи единствено на промѣната въ положението на жената вслѣдствие развитието на економическитѣ условия.

Като рекапитулираме всичко казано до тукъ, ний виждаме, че материалистическото разбиране на историята напълно обяснява онуй, отъ което е зависяло преобладанието на жената въ първобитнитѣ племена (гинекокрацията), послѣ онуй, което е причинило нейното падание и замѣнение съ първенството на мъжътъ (андрокрацията) и най-сѣтятъ онуй, което въ съвременното общество поражда и направлява движението въ полза на равенството между двата пола.

*
* * *

Да вземемъ единъ другъ примѣръ, — социалното развитие на Америка, а най-вече на Съединенитѣ Щати.

Прогрессътъ на Новия Свѣтъ е по-лѣсенъ за изучаване, тъй като той се е извършилъ въ едно много кратко време, предъ очитѣ само на нѣколко поколения.

Първитѣ преселници, които слѣзоха на Американския брѣгъ, намѣриха пространни и твърдѣ плодородни полета, свободни отъ всѣкакви господари. Всѣкой заграбва толкова, колкото е можалъ да обработва заедно съ своето семейство.

Не ще сжмнение, че тия преселници съ били на връхтъ на своитѣ желанія. Обаче, слѣдъ петъ или шестъ поколения, тѣ напуцатъ частната собственостъ и образуватъ полуколективни общини подобни на германскитѣ марки. Минаватъ още нѣколко поколения, и тѣзи общини изново се разлагатъ въ полза на частната собственостъ, като въ сжщото време влиза въ практика и робството на негритѣ, които по послѣ се освобождаватъ вслѣдствие на една гражданска война, която раздѣля Америка на два враждебни лагера.

Опитайте се, ако можете, слѣдъ туй да ни обясните този исторически процессъ, съ помощта на Бжковото или Спенсеровото разбиране на историята.

Отъ една страна вий виждате една частна собственостъ да се обръща въ колективна и слѣдъ туй—пакъ въ частна; а отъ друга — наслѣдницитѣ на пуританскитѣ преселници, потомцитѣ на сжцитѣ ония, които първи провъзгласиха пра-

вата на челоѡѡка и въ името на свободата и братството бѣха избѣгали отъ религиозния и политически гнетъ, — да въвеждатъ и организиратъ робството и търговията съ роби, и то въ такъвъ не бивалъ, чудовищенъ размѣръ, щото варваритѣ въ дрѣвността би имъ завидели. Какъвъ отговоръ би ни далъ на това Бжклъ, който мисли, че рѣшителния факторъ въ историята е прогресътъ на знанията, или пъкъ Спенсеръ, който го намира въ прогресътъ на чувствата? Тоя фактъ ний не можемъ си обясни нѣкъ, освѣтъ като приемимъ економическия и материаленъ процесъ за рѣшителенъ факторъ на историческия процесъ.

И наистина: първитѣ Американски преселници макаръ и да сж имали на расположение толкова земя, колкото сж щѣли и сж били въ състояние да обработватъ, тѣ сж живѣяли въ мизерия по причина на уединението и отсъствието на разпрѣдѣление въ труда. Борбата съ околната природа, както и оная съ туземцитѣ — червенокожи ги накарватъ да се сгрупиратъ въ полуколективни общини.

Испърво, тии общини почватъ да цвѣтятъ и богатейтъ и разпрѣдѣлението на труда нараства; умножаватъ се и размѣненията и даватъ начало на търговията; но въ сжщото врѣме се появява и извѣстно неравенство въ срѣдата на самитѣ общини, — нѣщо което до извѣстна степенъ е и обяснимо и възможно, тъй като тѣзи послѣднитѣ, както казахме, бѣха полуколективни. Сжщитѣ опѣзи економически фактори, (подобрене орждията на трудътъ, нараствание на народонаселението, разпрѣдѣление на труда, размѣната, относителното неравенство въ състоянията и пр.), които съдѣйствуваха за распаданieto на германската марка, оказаха своето пагубно влияние и въ Америка, гдѣто имаха сжщитѣ слѣдствия: разлаганieto на Американската община. По-влиятелнитѣ, по-силнитѣ и по-богати членове на колективната община работяха за нейното разрушение, тъй като частната собственостъ имъ по-изнасяше.

Но слѣдъ туй тия галеници на историята, се намѣриха въ едно много по-незавидно положение, отъ колкото нѣкогашъ тѣхнитѣ Европейски събратия.

Въ Германия, напр., слѣдъ распаданieto на марката, по-състоятелнитѣ измежду хората на привилегиитѣ, ония които имаха орждията на труда работилницитѣ, земята и пр., мо-

жаха веднага да намърятъ експлоатируеми сили въ лицето на бѣднитѣ членове на своята община, които ставаха толкова по-покорни, колкото повече изчезваха старитѣ общинни нарѣдби, въ които по-напрѣдъ тѣ намираха прибѣжище и защита. Но въ Америка, гдѣто оставиха свободни още много и твърдѣ обширни пространства земя, бѣднитѣ, слѣдъ разрушението на общинитѣ, имаха гдѣ да прибѣгнатъ, за да си искаратъ прехраната.

Ще каже, съвсѣмъ естествено бѣ, гдѣто тѣ предпочитаха да работятъ за своя смѣтка, отъ колкото за въ полза на господаря.

Прочее, дожда една минута когато ония, които бѣха присвоили пространни земи, които притежаваха плантации за захарна трѣстъ, работилници и пр., имаха нуждитѣ орждия на труда, но се лишаваха отъ работници, които нѣмаше отъ гдѣ да взематъ. Предъ туй грамадно липсване на работни ржцѣ, предъ тая економическа нужда, правнуцитѣ на пуританитѣ, отъ чистокръвни републиканци, станаха най-вѣрнитѣ робовладѣтели и организираха едно таквозъ жестоко робство и въ такъвъ широкъ размѣръ, щото варваритѣ оставаха много назадъ отъ тѣхъ.

Подъ режима на робството, богатствата на Американцитѣ (разбира се, на едно ничтожно меншество робовладѣтели) грамадно нарастватъ, народонаселението бързо се увеличи благодарение на постоянния напливъ на емигранти изъ Европа, и индустрията взема своя великъ полѣтъ. Но заедно съ нарастванието на народонаселението, заедно съ все по-голѣмата систематичность и паучность въ производството, робството на негритѣ ставаше все по-вече и повече излишно и безполезно, тъй като робътъ винаги е билъ лошъ работникъ, а най-вече при една рационална и научна култура. Отъ друга страна, нуждата отъ издържанието едно голѣмо число надзиратели надъ робитѣ, за да се въспрепятствува на тѣхното избѣгване, както и загубитѣ, причинявани отъ тѣхната смъртъ, сж нѣща твърдѣ неизносни за господаря. По тия съображения работника — надничаръ се явява по-износенъ и предпочителенъ.

И тъй, щомъ нарастваието на народонаселението и развитието на економическото движение създадоха единъ грамаденъ запасъ отъ свободни пролетарии отъ бѣлата раса, роб-

ството трѣбваше да изчезне, като не дотамъ экономично. Революционното движение противъ робството постоянно растеше, до като най-послѣ свърши съ унищожението на гнусната търговия съ роби.

Италианския экономистъ Ахилъ Лория, който, при анализиранieto на *развитието* на Америка, изхожда именно отъ тая экономическа гледна точка, съвсемъ основателно намира, че той разрушава теорията на Бжкля, споредъ който еволюцията на общества се обосновава отъ еволюцията на знанията, науката, умътъ. Единъ горещъ последователъ на Бжкля, Гилиомо Ферраръ, възразява на Лория, че самитѣ факти, които той излага, служатъ да покажатъ до колко неговата теория е фалшива, защото, казва той: „Ако англичанитѣ, които отидоха въ Америка, имаха гения на единъ Спенсеръ, тѣхната история щеше да бѣде съвсемъ друга. Вършенитѣ до сега грѣшки, сж неизбѣжни за настоящето чловѣчество, когато едно друго, десетъ пѣти по-просветено чловѣчество не би ги вършило“. Споредъ тия думи на Ферраро, излиза, че Бжкль има право да счита умътъ и прогресътъ на знанията за рѣшителенъ факторъ, както въ историческия животъ изобщо, така и въ економическия животъ частно.

Често пѣти слабостта на противнитѣ аргументи, доказватъ по единъ косвенъ начинъ истинността на една теория. Така и тукъ.

Лория, като испытва историко-социалното развитие на Америка, доказва че то се е обосновавало главно отъ економическия процесъ, а не отъ умътъ или прогресътъ на чловѣшкитѣ знания. „ Прекрасно, отговаря Фарраро, но ако хората бѣха десетъ пѣти по учени, ако всички бѣха гении, всичко туй щеше да бѣде съвсемъ иначе“. „Добрѣ, би му отговорили ний, явно е, че ако всичкитѣ хора бѣха гении или полубогове, работитѣ щѣха да стоятъ съвсемъ инѣкъ. Но тукъ ний имаме работа не съ развитието на едно въображаемо чловѣчество, но съ онуй, което дѣйствително е сществувало. А въ туй дѣйствително чловѣчество онуй, което е направлявало и направлява неговия исторически вързежъ, винаги е било и е економическия процесъ.

Да вземемъ единъ другъ видъ примѣри: срѣдновековното общество, и то въ оная фаза на неговото развитие, когато въ неговитѣ селски общини се бѣха още спазили нѣкои останки

отъ първобития комунизъмъ. Тия общини произвеждаха почти всички необходими за тѣхното съществуване предмети, голѣмата частъ отъ които тѣ сами потрѣбляваха; съ други думи казано, тѣ произвеждаха потрѣбителни, а не размѣнни стойности, — стоки. Тия селски общини сж били съвършено изолирани една отъ друга по нѣмание нужднитѣ пътища за съобщение.

Индустрията и малкитѣ манифактурни заводи малко по-малко почваха да се явяватъ въ градищата. Патронитѣ на тия заводи и търговцитѣ бидоха зародиша на оная буржуазна класа, на която по късно бѣ сждено да стане господствующа класа. До онай минута преобладающа общественна класа бѣха феодалнитѣ владетци. Сега коя е онай причина, на която се дължи превръщанieto на туй общество, въ съвременно буржуазно общество?

Економическото производство, на което феодалното общество помогна да се развие, отиваше въ една възходяща, прогресивна посока; земледѣлието се подобряваше, оржията на индустриалния трудъ се осъвършенствуваха. А туй имаше за резултатъ: прогресъ въ распредѣлението на труда, увеличение на народонаселението, най-послѣ — нарастване на производството на стокитѣ, — на богатствата, и тѣхното размѣнение.

Отъ тоя економически процесъ произтекоха двѣ важни слѣдствия: *първо*, опичтожение на селскитѣ полукомунистически наредби, тѣй като тѣ не можаха вече да се удържатъ при новото економическо състояние. Патриархалнитѣ отношения въ селата изчезватъ и нарастналото население почва все повече и повече да се съсредоточва въ градоветѣ. *Второ*, заедно съ нарастванieto на производството, а особено на градскитѣ манифактурни произведения, и съ умножението на размѣненiията, растеше и могществото на буржуазията, защото тя именно и представляваше и даваше направление на туй производство и на търговията. Отъ тая минута всѣко ново изобретение, всѣкой новъ напредѣкъ въ економическия процесъ, служеа за закрепванието на буржуазита въ ущърбъ на феодалната класа.

Така напр., когато биде изнамѣрена буссолата, когато развитието на производството позволи построенieto на голѣмитѣ кораби, далечнитѣ пътешествия станаха възможни и откритието на Америка послѣдва.

А откритието на тоя новъ континентъ, чрезъ движението, което извика въ размѣненіята, а най-вече чрезъ напливътъ на златото, което нахлу въ Европа, имѣ грамадно влияние върху економическото развитие на европейското общество, като усили още повече распредѣлението на трудътъ, производството на стокитѣ и търговията, а отъ тукъ, и могъществото на буржуазията. Великитѣ економически изобретения, като напр. предачката „Jannu Mill“, съвършено революционизираха производството, унищожиха дрѣвнитѣ производители, предачитѣ и тъкачитѣ на ръка, съсредоточихъ тоя клонъ на производството въ градоветѣ и въ рѣцѣтъ на богатитѣ манифактураджи и пропѣдиха селското население изъ селата въ градоветѣ. Всичко туй, разбира се, ставаше за голѣмото удоволствие и щастие на буржуазията, която отъ день на день ставаше все по-силна и по-силна. Отъ друга страна, колкото повече се развиваше новия економически строй, толкова повече ставаше той несъвмѣстимъ съ сѣществующитѣ политико-социални феодални наредби. Затуй, щомъ буржуазията, която е олицетворението на тая нова економическа фаза, се осѣти достатъчно силна, тя стѣпа въ открита борба съ феодализма, когото унищожил, като издигналъ върху развалинитѣ му единъ съвсѣмъ новъ общественъ строй, — днешното буржуазно общество.... Ще каже, изчезването на феодалното общество и неговото замѣненіе съ свърѣмения буржуазенъ строй може да се обясни само съ помощта на економическия процесъ, съ помощта на економическото развитие на обществото.

Тукъ може би ще ми се възрази: „Добрѣ, неуспоримъ фактъ е, че развитието на производството, усъвършенствуванието на орѣдията на трудътъ, като почнимъ отъ най-проститѣ сечива и свършимъ съ предачката „Jannu Mill“, сѣ измѣнили цѣлата общественна сграда; но самитѣ тѣзи усъвършенствувания, както и разнитѣ изобретения и зависящия отъ тѣхъ економически прогресъ, сѣ дѣло на разумътъ, на човѣшкия умъ. Ще каже, той и никой другъ е главния факторъ, двигателъ на човѣчеството“.

Както виждате, възражението е доста сериозно; обаче, туй не прече да бѣде то несъстоятелно, погрѣшно. И наистина, умътъ може да се счита за двигателъ на историята, ако той отъ личенъ станеше общественъ факторъ; т. е. ако той въ качеството си на общественъ умъ можеше съзнателно да опре-

дѣля историческия ходъ на челоѳчеството. Съ други думи казано, — ако обществото можеше по единъ съзнателенъ начинъ да направлява економическата еволюция, ако то можеше да предвижда всичкитѣ слѣдствия отъ едно економическо промѣнение и, съобразно съ това, даваше нужното направление на своята социална еволюция. Тогава и само тогава умътъ, социалния умъ, би можалъ да се вземе за двигателъ, рѣшителенъ факторъ въ историята на челоѳчеството.

Но така ли е то въ сщность? Художникътъ, който е усъвършенствувалъ извѣстно орждие, можеше ли да разбере, а пай-вече — предвиди всичкитѣ онѣзи общественни промѣни, които би проистекли отъ туй усъвършенствувание? Изобретатели на машината „Jannu Mill“, напр., можеше ли да си даде смѣтка за революцията, която неговото изобретение трѣбваше да произведе? Самото общество разбираше ли всичко това? и ако го разбираше, то, съобразно съ това, измѣни ли своя *исторически вървезъ*? Нищо подобно. Напротивъ, дѣйствителността ни показва, че всички ония, които, съ усъвършенствуванието урждията на трудътъ, съзадохъ и преобразувахъ манифактурното производство, сж се ръководили единствено отъ своитѣ лични интереси. Па не само тѣ, но даже и най-великитѣ умове измежду тѣхнитѣ съврѣменници, не сж могли да си дадѣтъ смѣтка за далечнитѣ общественни резултати, които тѣзи изобретения трѣбваше да произведѣтъ: ще каже, обществото търпеше слѣдствията отъ економическия процесъ, но то неможеше да *и управлява*.

Явно е, че умътъ винаги е билъ единъ необходимъ факторъ при създаванието на всѣкой новъ инструментъ, при всѣко ново економическо изобретение; но еднакво необходимо е било и окото на челоѳка, неговитѣ мускули, съ една рѣчь, цѣлия неговъ физиологически и психологически организмъ. Но отъ туй, че зрението на челоѳкътъ е било необходимо при създаванието и усъвършенствуванието на разнитѣ орждия на трудътъ, слѣдва ли да заключимъ, че окото е двигателътъ на историческия животъ на челоѳчеството, главния исторически факторъ? Разбира се че не. Сжщото може да се каже и за личния умъ като исторически факторъ въ Срѣднитѣ Вѣкове.

Но за туй ний ще поговоримъ понадълго на края.

Позволете ми сега, слѣдъ тая парантеза, която азъ съсметохъ за необходима, да продължа прилаганието на мате-

риалистическото разбиране на историята върху реални исторически примѣри.

* * *

Ний видѣхме въ нѣколко думи, какъ, споредъ економическия материализмъ, се обявява преминаването на феодалното общество въ съвременното буржуазно общество. Нека сега видимъ, какъ, споредъ същото разбиране на историята, може да се обясни замѣнението на това послѣдното съ една друга, по-висша социална форма.

Въпреки желанието ми, азъ нѣма да се впускамъ въ дълго и широко разискване на тоя въпросъ, тъй като нито времето, нито рамкитѣ на настоящата ми скаска позволяватъ това. Прочее, азъ ще се огранича да ви го представя въ неговитѣ общи чѣрти.

Економическия процесъ, който ний видѣхме да се извършва въ Срѣднитѣ Вѣкове, продължава своето развитие и въ настояще време съ бързината на парата. Туй ни най-малко не е едно фигуративно изражение. Напротивъ, преобрѣщанieto на парата въ економически двигателъ, е ускорило по единъ пебивалъ начинъ економическия прогресъ на обществото. Едрата малифактура презъ миналото столѣтие, която занимаваше съ стотини работници, днесъ се е преобрѣнала въ грамадни фабрики, гдѣто работятъ съ хиляди, а често пѣти и съ десетки хиляди човѣшки същества. До вчерашнитѣ друмища и шосета сѣ отстѣпили мѣсто на желѣзнитѣ пѣтища; телеграфа е успѣлъ да предава мислитѣ ни, презъ неизмѣрими пространства, съ бързината, на молнията; распредѣлението на труда е станало международно; националното тържище е замѣнено съ всесвѣтския пазаръ; производителността на труда е нарастнала до неимовѣрностъ; до неимовѣрностъ е нарастнало тоже и самото народонаселение, а най-вече оуи въ градищата. Ще каже, обществото въ днешно време далече не е такова, каквото е било то, напр., въ миналото столѣтие. Да, нашето общество е отишло много далече въ своето развитие; но въ същото време то поражда едно противорѣчие, което, съ своето постоянно изостревание, най-послѣ ще подкопае и разруши неговитѣ основи.

И наистина, колкото повече обществото се развива економически, колкото повече народонаселението расте, толкова

повече и живота се реализира, колективизира се, така да се каже, и общественния организъм, отъ разнебитенъ и распокъсанъ, какъвто е билъ въ миналото, става все по-конкретенъ, — сплътенъ.

За да разберемъ добръ тая велика истина, нека сравнимъ съвременното общество съ сръднєвѣковното, гдѣто слабото народонаселение е имало твърдѣ малко средства за съобщение вслѣдствие отсъствието на нуждитѣ за тая цѣль пътища. Живота на единъ тогавашенъ селянинъ не само че не се е влияелъ отъ живота на неговитѣ съотечественици изобщо, но нему даже е било чуждо и влиянието на неговитѣ най-близки съсѣди, които той, въ повечето случаи, и никакъ не е познавалъ. Тогазъ живота е билъ твърдѣ распокъсанъ, — распелинъ.

Днесъ, напротивъ, живота на отдѣлната личностъ е тѣсно свързанъ съ живота на окръжащото го общество. Въ нѣкои страни народонаселението е толкова гъсто, щото за Белгия, напр., може да се каже, че хората се допиратъ съ лакти; желѣзницитѣ, телеграфътъ, вѣстницитѣ, колоссалното распределение на труда и пр. довеждатъ въ съприкосновение не само обитателитѣ на една и сѣща страна, но и ония на цѣли континенти. Ще каже, *взаимната зависимость* между гражданитѣ на една страна става отъ день-на-день все по-голѣма и по-голѣма. Така напр., една индустриална криза, която се случва въ една мѣстностъ, се отразява не само върху цѣлото население на онази страна, но нейното пагубно влияние може да се распространи и върху жителитѣ на всички съсѣдни, па и по-далечни страни; едно механическо откритие, направено въ нѣкой затѣтенъ край, може да революционизира производството на цѣлъ индустриаленъ миръ; извѣстно политическо събитие, станало пѣгдѣ си, може да приведе въ движение цѣлъ политически свѣтъ; оня който би пренесълъ нѣкол епидемическа болѣсть, като напр. — чумата въ Лондонъ, би турналъ въ опасностъ живота на петъ милиона хора; хилдитѣ пѣтници, които влизатъ въ нѣкой тренъ, повѣрватъ живота си на една личностъ (машиниста), която тѣ никога не сж виждали, и която съ едно просто махвание съ ржка е въ състояние да погуби цѣлия тренъ; изобретението на нѣкое още по-силво отъ нитроглицерина взривно вещество може да

направи възможно хвърлянето на въздухътъ на цѣли улици, па ако щете и на цѣлъ градъ отъ една само личностъ.

И тъй повтарямъ да кажа, че съвременния животъ до такава степенъ се е социализиралъ, общественитѣ връзки сж станали толкова тѣсни, взаимната зависимостъ между членоветѣ на обществото е така голѣма, щото съвсѣмъ основателно може да се каже, че днесъ живота на всѣка отдѣлна личностъ зависи отъ цѣлото общество и че до извѣсна степенъ участъта на едно цѣло общество може да зависи отъ дѣйствиетата само на една личностъ.

Самото економическо производство въ туй общество отдавна съ е вече колективизирало, — нѣщо което е силно съдѣйствувало за колективизиранieto и на остапалия общественъ животъ. Въ индустрията, изъ фабрицитѣ хиляди хора работятъ колективно и по единъ и сжщъ планъ, за фабрикацията на извѣстенъ економически продуктъ. Въ едрото земледѣлие така сжщо хиляди чловѣци работятъ колективно и подъ едно и сжщо рѣководство. *А до като економическото производство се колективизира, както и цѣлия останалъ общественъ животъ, присвоението на произведенията и орждията на труда си остава лично.* Фабрицитѣ, рудницитѣ, земята, — съ една дума цѣлото производство вмѣсто да принадлежи на общественния организмъ, — на обществото, е достойние само на нѣколцина личности. А туй е великото, колосалното противорѣчие, което економическия прогресъ развива въ съвременното общество.

Туй противорѣчие е причината на голѣмитѣ общественни аномалии въ днешно време. Отъ тукъ проистича пролетаризиранието на работническитѣ маси, съсрѣдоточванието на грамадни богатства само въ нѣколко рѣцѣ, както и ужасната бѣдность на грамадното множество. Отъ тукъ си води началото оня нечутъ егоизмъ, оная чудовищна борба между отдѣлнитѣ класи и личности, която характеризира свврѣменното общество.

Всичкитѣ тѣзи жестоки аномалии само тогава ще изчезнатъ, когато най-великата между тѣхъ, — оная отъ която всички други проистичатъ, изчезне. А заедно съ постоянното нараствание на социализацията, нуждата отъ колективното владѣние ще стане все повече и повече наложителна. Както при извѣстна степенъ на напъжението, парата распрѣсва котела, така и подъ влиянието и натиска на постоянното социализиране на

живота и производството, личното присвояване на общитѣ блага ще рухне въ развалини в'едно съ цѣлата негова политическа и юридическа сграда. Онова общество, въ което ще бждѣтъ колективизирани не само производството, но и всичкитѣ оръдия на труда (земята, рудницитѣ, фабрицитѣ и пр.) се нарича *Социалистическо Общество*. Ето защо, господа, социалистическото общество не е едно праздно желание, глупава мечта, но едно неизбежно слѣдствие, направлявано отъ економическия прогресъ на самото туй общество, предизвикано отъ абсолютната нужда да се премахне противорѣчието между съществуващата вече социализация на производството и частната собственост.

Тия нѣколко думи азъ отправямъ по адреса на ония, които въ лицето на социалиститѣ виждатъ едни безумни утопии, празни мечтатели. Впрочемъ азъ нѣма да говоря сега за социалистическото общество, защото рамкитѣ на настоящата ми рѣчь сж твърдѣ тѣсни за тая цѣль. Обаче, азъ ще се позапра за мигута върху грамадната разлика, която съществува между сегашното общество и социалистическото общество, защото туй и напълно съвпада съ цѣльта на скаската ми.

Ето въ що състои тя. Днесъ економическия процесъ е господаръ надъ обществото, съвременнитѣ производители се намиратъ въ пълна зависимостъ отъ произведенията, които тѣ фабрикуватъ, когато въ социалистическото общество онуй послѣдното ще владѣе надъ економическия процесъ, както и производителитѣ надъ своитѣ произведения.

Въ едно общество, което е производителъ на размѣнни стойности, произведенитѣ стоки винаги избѣгватъ отъ господството на своитѣ производители. Произведенията като не сж предназначени за личното употрѣбление на тѣхния производител, но за продажъ, за размѣна, — тѣ напущатъ своя авторъ и изчезватъ въ великия миръ на стокитѣ. Нѣщо повече. Въ своитѣ странствувания, може да се случи даже, щото тѣ да бждѣтъ насочени противъ самия си авторъ. Да вземемъ, напр., една фабрика за оръжия. Пушкитѣ и топоветѣ, които тя произвежда, се продаватъ и препродаватъ, като преминаватъ по тоя начинъ отъ ржцѣ въ ржцѣ. Е добръ, въ време на война може да се случи, щото тѣ да бждѣтъ обрнати противъ ония, които сж ги произвели.

Другъ примѣръ: Представете си, че работниците отъ известна фабрика произведжтъ нѣкои по-усвѣршенствувана машина. Тая машина, като се въведе въ индустрията, може да изхвърли на улицата едно голѣмо число отъ смѣтитѣ тѣзи работници, които тя замѣсти и прави излишни.

Другъ примѣръ: на всички ви, вѣрвамъ, е известна всеобщата стачка на рудничаритѣ въ Англия, която лиши отъ работа повече отъ 500,000 работници. Ако вземемъ въ съображение и тѣхнитѣ дѣца, ний ще имаме цѣль милионъ човѣшки същества, потопени въ ужаса на крайната мизерия. Причината на туй нещастие, бѣ свѣрхпроизводството на въглищата. Тукъ азъ съмъ длъженъ да ви обясня въ нѣколко думи, въ какво именно се състои туй свѣрхпроизводство. Днесъ хората произвеждатъ безъ всѣка смѣтка и предвидливостъ; обществото не знае нито колко, нито какъ трѣбва да произвежда. Едничката сила, която днесъ опредѣля начина и количеството на производството, е една слѣпа игра на случай, която се нарича конкуренция. Въ занимающий ни случай, да рѣчемъ че рудокопачитѣ на въглища въ единъ моментъ произведжтъ 8 милиона тона каменни въглища. Да предположимъ, че когато тия въглища се изнесжтъ на пазаря, тоя послѣдний, споредъ думитѣ на економиститѣ, е преситенъ отъ камененъ кюмюръ. Като не можжтъ да намѣрятъ покупатели, тѣзи 8 милиона тона въглища, съ своето безполѣзно присѣствие, ще намалжтъ цѣната на всичкитѣ въглища въобще. Тогава патронитѣ ще се виджтъ принудени да понижатъ заплатитѣ на рудничаритѣ, или пъкъ да намалжтъ самото производство на въглищата, и слѣдователно, — да отстраняжтъ за известно време нѣкои отъ производителитѣ на тия излишни 8 милиона тона каменни въглища. Натиренитѣ по тоя начинъ работници, като нѣма що да правяжтъ, ще трѣбва да мржтъ отъ гладъ. И ето че производството се е обърнало противъ своя производителъ.

Другъ примѣръ: представете си единъ енергиченъ, талантливъ и ученъ земледѣлецъ. Той посвѣтjва всичкитѣ свои способности за обработванието на известна земя, която и успѣва да направи плодородна и добива добри и изобилни произведения отъ нея. Нашия земледѣлецъ изнася своята стока на пазаръ. Но случва се, че жътвата въ Америка и Индия да е твърдѣ изобилна и цѣната на хранижтъ ужасно спада. Нашия земледѣлецъ не може да настани както трѣбва

своитѣ храни и се принуждава да ги продаде на съвѣтъ ниска цѣна, — нѣщо, което го довежда до опроставяване. По тоя начинъ единъ човѣкъ, който е можалъ да побѣди природата, се вижда побѣденъ отъ своето собствено произведение, или поправо казано, — отъ начина на производството и распределението на богатствата въ днешното общество.

Азъ можъ да приведа, колкото щѣте такива примѣри, но мисля, че тѣзи сж достатѣчни за да покажатъ какъ въ днешното общество производството управлява или господствува надъ производителя. Въ социалистическото общество туй нѣма да бѣде така. Когато орждията на трудътъ принадлежатъ на колективността, а не на отдѣлнитѣ личности, тогава обществото ще представлява едно общо огнище, една велика фамилия. Едно таквоя общество не произвежда вече разнѣни стойности, но потрѣбителни стойности. А като логическо слѣдствие отъ всичко това иди, че то, чрезъ парочно опрѣдѣленитѣ за тая цѣль органи, опрѣдѣля *онуй, което трѣбва да се произведе, както и планътъ, по който трѣбва да се извърше това производство*. Съ една рѣчь, при една таква обществена организация самото общество ще управлява економическия процесъ, и то по единъ съзнателенъ и рационаленъ начинъ.

И така, ясно е като день, че въ социалистическото общество рѣшителенъ факторъ на социалния животъ се явява, вмѣсто економическия процесъ, — разумътъ, човѣчески умъ; разбира се, не свѣрхестественния умъ на метафизика, но човѣческото съзнание, което е плодъ на общата еволюция. Ще каже, онуй, което въ очитѣ на Бжкля се виждаше вѣрно за цѣлата човѣшка история още отъ самото ѣ начало, става приложимо само за социалистическото общество.

Тукъ именно и испѣква разликата между социалистическата ера и всичкитѣ други епохи, които човѣчеството е преживѣло. Стѣдъ хиляди години, презъ които обществото е било управлявано и водено отъ разни несъзнателни, слѣпи сили, тогава за прѣвъ пѣтъ то ще стане напълно съзнателно, истински свободно, — абсолютенъ господаръ надъ своитѣ съдбини. А тоя фактъ е отъ твърдѣ голѣма важность. Материалистическото разбирање на историята е било нарѣчено безнравствено, него сж наричали и наричатъ фаталистическо, тѣй като то подчинявало цѣлото историческо развитие на човѣчеството подъ чисто материални условия, — економи-

ческия процесъ, стомахатъ; когато на умътъ и моралътъ то давало второстепенна роль. Както виждате, туй обвинение съвсѣмъ си нѣма мѣстото.

И наистина, какво е виновато материалистическото разбиране на историята, *ако до тая мнута умътъ или човѣшката нравственностъ не сж могли да иматъ преобладающе значение въ историческото развитие на човѣшкоството?* Можели извѣстно разбиране на нѣщата, извѣстна теория да бжде обвинявана въ факти, които тя само констатира?

Сжществува и друга една теория, която е била критикувана по сжщия начинъ. Думата ми е за дарвиновата теория. Тя може би е била наричена безнравствена, затуй че свежда происхожданието на човѣка отъ маймуната. Но на туй единъ дарвинистъ би могълъ да отговори така: „Да, происхождението на човѣка е твърдѣ ничтожно; но туй прави толкова по-голѣма честъ на човѣчесвото, щомъ то е могло, отъ таквъзъ първоначално ничтожество, да се издигне до оная висота, на която ний днесъ го виждаме; човѣкътъ води началото си отъ маймуна; но, когато той, презъ течението на вѣковетѣ, е могълъ да роди хора като Шекспира, Нютона, Лапласа, Дарвина и Маркса, то какво ли трѣбва да бжде неговото бждѣще!“ А онуй, което дарвинизма говори за отдѣлния човѣкъ, материалистическото разбиране на историята съ пълно право може да го каже за обществото. Да, началото на човѣшкитѣ общества е твърдѣ ничтожно; първоначалния факторъ въ развитието на обществото е била организацията на половитѣ отношения, единъ видъ животински подборъ; да, въ продължение на хиляди години, отъ първобитното варварство дору до цивилизацията и презъ самата нея, рѣшителния исторически факторъ е билъ екномическия процесъ, — една несъзнателна, слѣпа сила, — и при все това обществото е дошло тамъ, гдѣто днесъ го виждаме; като е тръгнало отъ дивото плѣме, то е можло да роди съвременна Франция и Англия. Тогава какво ли би ставало съ него, когато рѣшителния факторъ на човѣшкото развитие бжде не вече слѣпа сила, а общественния умъ, човѣшкото съзнание?

Както виждате, материалистическото разбиране на историята ни най-малко не е пессимистическо, безнадѣжно; напротивъ, то е до виспа стѣпень насърдително, животворно. Тукъ може би ще ме попитате: Щомъ веднажъ умътъ и об-

пественното съзнание бждтъ възведени въ рѣшителенъ факторъ на историята, то ще ли останжтъ тѣ за винаги такива?

За винаги ли ще опредѣлятъ тѣ пътятъ на човѣшкото развитие?

Да търси чловѣкъ отговоръ на тоя въпросъ, значи да се втурне въ областта на смѣлитѣ хипотези, фантазията. Защото, какво положително можемъ да знаемъ ний днесъ за едно толкова далечно бждще? Но, ако ми бжде позволено да направя една подобна хипотеза, азъ бихъ казалъ слѣдующето: Спенсеръ, въ своята чудесна книга „Еволюция на нравственността“, ни прави едно пророчество, което той, впрочемъ, подкрѣпя съ масса научни аргументи. Той предвижда една таквазъ епоха, когато цѣлото чловѣчество ще съставлява едно само семейство, единъ голѣмъ, колосаленъ общественъ организмъ. И този организмъ ще бжде толкова солидаренъ, интереситѣ и чувствата на всички ще бждтъ до тая степенъ хармонизирани, цѣлия този организмъ ще бжде до толкова чувствителенъ, щото радоститѣ или скърбитѣ на всѣкиго одного, ще намиратъ отзивъ въ сърдцата на всички, — тъкмо така както днесъ всѣко наше приятно усѣщане или страдание намира отзивъ въ цѣлото ни същество.

Е добръ, когато чловѣчеството дойде до тая стѣпенъ на разитие, освѣнъ умътъ, рѣшителенъ факторъ на историята ще бждтъ още и всемирната любовъ и симпатия. Но, както казахъ, да се разсждава върху едно толкова далечно бждще, значи да си губимъ умътъ изъ мъглявата област на утопията. А азъ мисля, че ний, съвременниците, напълно можемъ да се задовилимъ съ поразителнитѣ височини, до които ни издига научния анализъ на економическитѣ условия на чловѣшкитѣ общества и материалистическото разбиране на историята, когато тѣ ни показватъ, че рѣшителенъ факторъ въ бждящото общество ще бждтъ социалния умъ и съзнание.

И не мислете, че всичко туй ще бжде осществено въ едно кой-знай какво далечно общество; напротивъ, туй общество е твърдѣ близко до нашето, то чука на вратата на съвременнитѣ общества и чака момента, когато съзнателния и просвѣтенъ работнически свѣтъ ще му извика: „Влѣзъ“!

Превелъ отъ френски: Заринъ.

Всрѣдъ морето.

Ужасната буря лудѣе,
Морето съ вълни се покри,
Водата се дига, бѣснѣе, —
Но нашия корабъ върви.

Морето го люшка, залива,
Вълнитѣ го блъскатъ отъ врѣдъ,
Но той се неспира, отива
Спокойно и гордо напръдъ.

„Другари, борете се смѣло,
Кораба е силенъ на бѣгъ, —
Да свършимъ началото дѣло,
Да стигнемъ завѣтния брѣгъ.

Съсъ нашия компасъ срѣдъ вълнитѣ
По пѣтя си нека вървимъ,
При спънкитѣ трудни, въ бѣдитѣ
Нек' рулото храбро държимъ.

Вечъ бурята, вижете, прѣстава,
Талазитѣ скоро ще спрѣтъ
И нашия корабъ ще плава
Свободно по своятъ-си пѣтъ.

И скоро ний всички щастливи,
Въвъ часъ най-тържественъ и драгъ,
Съсъ поздравъ и пѣсни грѣмливи
Ще слѣземъ на тихия брѣгъ“!

Отъ морския брѣгъ.

(Отъ Перси Биши Шелли).

На морския брѣгъ стоя върху скала
И глѣдамъ прѣзъ вечерната мъгла,
Какъ долу постоянно,
Изчезвайки въ простора безконеченъ,
Вълнитѣ бѣгатъ непрѣстанно
И все шумятъ съсъ своя плясъкъ вѣченъ.
Безъ край сж на морето ширинитѣ!
Но много по-бескрайно ѣ туй море,

Що на човѣчеството отъ сълзитѣ
Се пълни отъ отдавна, безъ да спре.
Въвъ туй море безбрѣжно, многоводно
Издава вопли всѣкоя вълна,

И то по цѣлата земли
Разлива се въ степание народно.

Студена ѣ свѣтлосинята вълна,
Бездънни сѣ пѣдрата хладни морски;
Но по е хладна тѣзъ дълбочина,
Що въ себе крий страдапията хорски.

Врѣдъ дѣното на морската вода,
При вѣчнонепробудна тишина,
Съ корали драгоцѣнни е покрито;

А пѣкъ житейското море
На дѣното си мрачно е,
И то поглъща жадно, безъ насита,
Кат' страшно нѣкое чудовище,
Толко съ жертви и разбити сили,

Че при тѣхнитѣ могили
Е тѣй ничтожно морското съкровище!

Н. Вѣйвъзовъ.

Антисемитизма и Социалната-Демокрация.

Речъ произнесена отъ Ав. Бебелъ въ конгресса на нѣмската
Социалъ-Демократ.-Партия.

Другари,

Когато преди една година ний положихме на дневенъ редъ въ нашия конгресъ въпроса: „Антисемитизма и Социалната-Демокрация“, антисемитическата преса го посрѣщна съ удоволствие. Тя претендираше, че Социалната-Демокрация съ взиманието си официално положение спрямо антисемитизма, показва какво голѣмо значение е добило антисемитическото движение въ Герания. Наистина, Антисемитизма трѣбваше да добие извѣстно значение, щото Социалната-Демокрация да взема рѣшение да се занимае съ него. Но като правимъ това, ний ни най малко не му отдаваме голѣма важность, както ще го покажатъ днешнитѣ дебати; ний направихме за Антисемитизма туй, което ще направимъ за всички нови явления, които се появяватъ на економическа или политическа почва. Социалната-Демокрация никога не е затваряла очи предъ подобни явления; тя ги е изслѣдвала, критикувала; тя е търсила да опредѣли тѣхнитѣ причини.

Казахъ по преди, че Антисемитизма е явление ново. Но въ извѣстна смисль азъ трѣбва да огранича туй си заявление. Като умраза къмъ Евреина, Антисемитизма сѣществува отъ 1500 години, а като ново социално явление, като политическа партия, която съсредоточава всички неприятелски тенденции спрямо Евреитѣ, той не сѣществува освенъ отъ 15 години. У насъ, мнението върху важността на антисемитическитѣ тенденции е неопредѣлено още. Когато преди отварянието на конгресса говорихъ въ 6-й Берлински избирателенъ пунктъ върху Антисемитизма, единъ другаръ искаа въ време на работитѣ слѣдующето мнение: че въпроса за Антисемитизма си пѣмалъ значението въ единъ конгресъ на

Партията, понеже той въ дѣйствителностъ не билъ друго нищо освенъ плодъ на громки фрази. Туй искание нѣмъ никакъвъ успѣхъ. Ако, наистина, Антисемитизма бѣше плодъ на громки фрази, то ний ни най малко не бихме се занимавали съ него.

Нашитѣ противници сѣщо претендираха нѣкога, че Социалната-Демокрация е дѣло на нѣколцина агитатори; обаче, по-голѣмата частъ днесъ дойде да признае колко тая идея бѣше лъжлива. Антисемитизма е така сѣщо рожба на социалната революция и той не може да изчезне, това което искаме да докажа, освѣнъ съ изчезването на самитѣ му причини, съ унищожението на социалнитѣ злини. Като умраза къмъ Евреитѣ, Антисемитизма е явление твърдѣ старо. Още съ съвършенното расипяване на старата Израилска Империя и съ распръсването на Евреитѣ е имало едно антисемитическо движение въ продължение на цѣли вѣкове.

Нека четжѣ Тацита. Евреитѣ бѣха най-напредъ народъ земеделчески, въ противоположностъ на своитѣ, отъ една и сѣща раса, брати, Картагенянитѣ и Финикиянитѣ, народи търговски. Географическото положение на Юдея докара развитието на търговията. Но особно, отъ като Евреитѣ бидоха раздѣлени единъ отъ други, тѣ се посвѣтиха на нея по единъ твърдѣ характеристически начинъ.

Старий цивилизованъ свѣтъ, който почиваше върху трудътъ на робитѣ, слѣдователно върху организацията на частната собственостъ, почти изключаваше чуждитѣ елементи отъ тая организация. Евреитѣ, като таквизъ бѣха длъжни да се отдадѣтъ на търговията, къмъ която националнитѣ особености на Семитическата раса ги правеше способни. И ний и до днесъ ги виждаме да сѣ останали вѣрни на туй си занятие, гдѣто тѣ сѣ живели изолирани. Нѣ тамъ, гдѣто тѣ живѣятъ въ по значително число, като въ Галиции, Полша и Унгария, тѣхното занятие не е вече единствено търговията. Тамо Евреитѣ, търговци, сѣставляватъ само частъ отъ останалото еврейско население; другитѣ сѣ пролетарии, така безбоянно експлоатирани отъ капиталиститѣ евреи, както и работницитѣ отъ капиталиститѣ християни. А гдѣто Евреитѣ живѣятъ распръснато (върху 50 милиона нѣмци едва се срѣщатъ 50,000 евреи, т. е. 1%) тѣхното главно занятие е търговията. Не е имало периодъ въ историята на Европа,

исключая Арабо-Мухамеданский, гдѣто еврейтъ да не сж биле систематически исключавани отъ всѣчко друго занятие.

Макаръ Юдея и да е била люлка на Християнството, по това послѣдното скоро стана врагъ на Юдеизма. Еврейтъ сжщо отъ своя страна бѣха прѣпълнени отъ умраза къмъ вѣроотстъпниците, както християнитѣ. Ако прибавимъ доктрината на християнската черква върху гоненията и распяването на кръстъ Христа отъ Еврейтъ, то ний намираме моментъ на чисто религиозна умраза, която е господствувала въ срѣднитѣ вѣкове. Къмъ туй се е притурило още и умразата на членоветѣ отъ различнитѣ раси, което се срѣща най-главно на една низка степенъ на цивилизацията. Съ тая национална вражда си служи и буржоазията днесъ. Въ всѣки случай, тукъ работата се касае за умраза противъ такава раса, която напълно до днесъ, въ продължение на 2000 години, е запазила главнитѣ особености на характера и пачина на сжществуването си. Ако има най-голѣмо нещастие, то е чрѣзъ възпалитѣ си бѣлѣзи (Еврейца може да се познае особено по носа) да навлечемъ на главата си умразата и отвращението на другитѣ и то умраза съ чисто експлоататорска цѣль. До послѣдно време Еврейтъ сж биле принудѣни да живѣятъ изолирани отъ останалото население. Въ продължение на цѣлитѣ срѣдни вѣкове, даже и до настоящий вѣкъ, сжществувала притѣснителни закони противъ тѣхъ, които ги задѣлжаваха да живѣятъ изолирано. Като сж притискали и угнетявали послѣдователно въ продължение на много вѣкове тая раса, тѣ сж развили у нея въ силна степенъ чувството на солидарность, като по такъвъ начинъ сж благоприятствували изолираното имъ положение. Срѣдновѣковното законодателство е най-тѣжко направило Еврейтъ и е благоприятствувало на всички явления, за които днесъ имъ се натиква и които, разгледани обективно, исключатъ всѣкакви натиквания.

Отъ XII до XV вѣкъ, въ Германия имаме най-голѣми прѣслѣдвания противъ Еврейтъ. Отъ 1193 год. чакъ до 1331 е имало не по малко отъ 52 силни гонения и то въ всичкитѣ голѣми градове на Германия. Вслѣдствие вѣрванията си, расата и имуществата си, Еврейтъ сж биле хващани и умъртавявани по единъ най-отвратителенъ начинъ. И предъ видъ на туй, азъ немогъ да се не очудвамъ на една такава раса, която е претърпяла такива силни гонения, безъ да бжде

истрита отъ лицето на земята. Въ цѣлата история на чело-
вѣчеството, само двѣ нации, Циганската и Еврейската, сж
могле при тѣкава распокъсаностъ да запазятъ свойствата на
расата си. Тия изнасилвания и преслѣдвания бѣха подпома-
гани и отъ самитѣ власти, както свѣтски, така и духовни.
Отъ друга страна, тия власти сж даривали изново извѣстни
облаги на Евреитѣ, особно императоритѣ, на които властѣта
не е могла да закачи покровителствуванитѣ Евреи въ качес-
твото си прями поданиници на Римската Империя. Евреитѣ
плащаха на царската хазна единъ видъ право на прибѣжище,
и нѣкои отъ императоритѣ се ползуваха съ правото да увели-
чаватъ тоя своеобразенъ налогъ. Имаше и друга причина.
Даже и много по послѣ, въ срѣднитѣ вѣкове, църквата за-
претяваше лихварството, което запрещение е било въ прима
противоположностъ съ развитието на капитализма. Но когато
църквата стана сама притежателъ на грамадни сумми, тя не
само че не го запретяваше вече, но сама започна да го
упражнява. Но все пакъ извѣстна граница бѣше турена за
рамѣритѣ на лихвата. Тия ограничения на дохода трайха
дълго време. Едно изключение тукъ бѣше направено за Ев-
реитѣ; тѣ можаха да взематъ по-голямъ лихва сравнително
християнитѣ, което позволяваше на императоритѣ да увели-
чаватъ правото на прибѣжище.

Ето кои бѣха по главнитѣ притеснителни мѣрки, на
които Евреитѣ сж биле подвѣргвани: тѣмъ имъ бѣше запре-
тено упражнението на другъ нѣкой занаятъ, освенъ търговията,
тѣ бѣха лишени отъ всѣкакви права въ държавата и общината,
тѣ неможаха да обитаватъ освенъ извѣстни квартали на
града; принудени бѣха също да носятъ външни бѣлѣзи.
Никакви брачни връзки не можаха да съществуватъ между
християнинъ и евреинъ; на докторитѣ и акушеритѣ бѣше
запретено да указватъ помощъ на болнитѣ евреи. Тия стес-
нителни мѣрки сж останали въ сила чакъ до послѣдно време.
Едвамъ въ 1812 година тѣ бѣха унищожени чрезъ едиктъ
въ Прусия. Но туй унищожение остана само на книга и въ
1833 год. извѣстни провинции ги въдвориха изново. Само въ
1848 год. участиѣта на Евреитѣ се подобри значително; поли-
тически тѣ бѣха вече свободни. Въ първитѣ години на Гер-
манската империя ни дума не се споменуваше за антисе-

митическото движение. То биде организирано едва въ 1877 година и на чело на туй движение се тури *Стокеръ*.

Антисемитическото движение се появи на свѣтъ като естественъ резултатъ на економическото положение, въ което встъпихме вслѣдствие *крахътъ*,*) въ 1873 год. Вслѣдствие внезапний преломъ, който се яви слѣдъ завършването на най-блестящия периодъ на нѣмската индустрия, работниците за пръвъ пѣтъ почувствуваха паданието цѣната на труда. Положението на срѣднитѣ классове се така сѣщо влоши; тѣ потърсиха причинитѣ на туй си трудно положение. Евреитѣ, като най-крупни капиталисти, имъ обърнаха вниманието. При туй, като се прибави и понятието, останало отъ минали времена за еврейскій характеръ, яви се между запаятиитѣ и търговцитѣ едно чувство на умраза къмъ Евреитѣ. Друго яче неможеше и да бѣде, понеже тѣ виждаха въ лицето имъ свои конкуренти. Числото на Евреитѣ, занимаючи търговия, е наистина голѣмо; тѣ сѣж на примѣръ, господаритѣ на търговията съ земледѣлчески продукти въ Тюрингия, Франкония и сѣверната частъ на Бавария. Капиталистъ и Евреинъ сѣж понятии идентични за Хессенскій селенинъ, пишеше на последъкъ, свършенно на мѣсто, единъ другарь. Селянитѣ престанаха вече да вѣрватъ въ ласкавитѣ рѣчи на консерваторитѣ и ултрамонтанитѣ. Тѣ виждатъ, че, ако имъ се не помогне по скоро, сѣж изгубени безвъзвратно. Тѣ постоянно се увличатъ подиръ антисемитическитѣ демагози, които имъ казватъ: Истрийте Евреитѣ отъ лицето на земята и ерата на всеобщото щастие ще настане! Колкото се касае до насъ, свѣѣстно ни е да имъ кажемъ повече отъ това, че въ настоящето общество не можемъ ви помогна. При все туй, намиратъ се изъ между по интелегентнитѣ, наши послѣдователи, които сѣж разбрали пѣтътъ на економическото развитие.

Избиранieto на Фузингелъ въ единъ земледѣлчески избирателенъ пунктъ, показва че селянитѣ, въпрѣки налаганието мито на хлѣбнитѣ растения идущи отъ вънъ, чувствуватъ, че не може да имъ се помогне повече. Доказано е, че успѣха на Центра (католическитѣ представители въ Германскій Райстагъ) зависи сѣщо отъ економически причини. Селянина продава произведенията си (жито, картофи, вино и др.) на евреитѣ.

*) Финанциална криза.

Търговията на едро съ добитъкъ е така също въ рѣцѣтъ на Евреитѣ. Слѣдователно, твърдѣ естественъ резултатъ е появяването на Антисемитизма.

Развитието на капитализма у насъ, който се надвишава само отъ тоя на Америка е дошълъ до такава степенъ, щото е започналъ да яде самитѣ капиталисти. Колкото повече концентрацията на капитала е голѣма, толкова повече покровителственитѣ тарифи, които трѣбва да спасятъ селянина и дребний занатчия, благоприятствуватъ единствено капитала. Срѣднитѣ классове сж съсипани; купдураджиитѣ и шивачитѣ сж почти въ рѣцѣтъ на евреитѣ. И твърдѣ естествено е гдѣто евреитѣ експлоататори създаватъ мѣжду тѣхъ антисемитическо движение. Ако нѣкой се яви и каже: „истрийте отъ лицето на земята Евреитѣ“, то първи ще бѣдѣтъ економически слѣпитѣ занатчии, които ще послѣдватъ тоя гласъ. Гледайки да се спасятъ по какъвто и да било начинъ, тѣ слѣпо се хвърлятъ въ редоветѣ на антисемитическото движение; и само антисемита се туря безъ ни най малкъ срамъ на чело на тия хора. Ако нѣкой социалъ-демократъ би направилъ това, то неговитѣ другари тутакси би го измели изъ кръгътъ си.

Държавата също остава на евреитѣ грамадни сумми, защото само тѣ могатъ да ѝ доставятъ припаси на най ниска цѣна. И ако работника е притиснатъ отъ еврейна, то съвършено естествено е гдѣто въ бѣднитѣ невежественни маси се ражда въ най голѣма степенъ чувството на умраза. Всичкитѣ наши бюрократи сж тоже антисемити, понеже по-голѣмата частъ отъ тѣхъ, вслѣдствие недостатъчната си заплата, сж паднали въ рѣцѣтъ на лихваритѣ евреи.

Кол е причината гдѣто най много лихвари се срѣщатъ изъ евреитѣ? Коренътъ на туй лѣжи въ хладнокръвието имъ къмъ рисковитѣ, а съ увеличаванieto на рисковитѣ увеличава се и премията отъ тѣхъ е казалъ, не еврейнъ, а Шулицъ-Деличъ. Мъглата опозиционна тенденция на Антисемитизма така също увеличава послѣдователитѣ му изъ чиновническата срѣда. Антисемитизма е опозиция позволителна отъ държавата. За чиновницитѣ има само два пътя, — тоя на Антисемититѣ и — консерваторитѣ. Но понеже консерваторитѣ сж утегчителни, тѣ предпочитатъ Антисемититѣ. Също по причини аналогични влизатъ въ лагера на Антисемититѣ, офи-

церитѣ и дворянитѣ. Чрезмерната расточителностъ на тоя классъ ги кара да прибѣгватъ къмъ лихваритѣ евреи; обаче, това никакъ не пречи на нейний дворянинъ да се ожени за богатата еврейка.

По голѣмата частъ отъ студентитѣ сж така сжщо анти-семити. Конкуренцията започна да се чувствува и на училищнитѣ скамейки. Мѣстата сж заети, даже и теолозитѣ мжчно намиратъ служба. Необходимостта ви кара да станете духовникъ. Туй показва колко и представителитѣ на религията иматъ материални чувствования.

Богати, и търсейки образование евреитѣ постоянно нахлуватъ изъ университетитѣ. Тѣ изучаватъ медицината, правото и нѣмскитѣ „синове на музитѣ“ виждатъ въ лицето имъ опасни съперници. Евреитѣ се отличаватъ въобще съ постоянство и осторожностъ. Еврейна студентъ се занимава сериозно, когато, напротивъ, нѣмеца посѣщава клубовѣтъ за пиение, бие се на дуелъ и пропада въ време на экзаменъ. Защо въ Саксония гдѣто се намиратъ най-малко евреи, антисемитизма е най-силиво развитъ? Защото ласкателствата на саксонскитѣ консерватори не можтъ да удовлетворятъ вече селянитѣ. Когато Антисемитизма завърши работата си, тогава ний ще се явимъ за вашъ рѣдъ. Ний не се страхуваме дали той ще се усилива и за напрѣдъ. Знаемъ само туй, че той ще надраствне самъ себѣ си. Хесенскитѣ селяни сж сжщо длъжни да обърнатъ лицето си къмъ капитализма.

По нататъкъ ораторътъ разглѣдва программата на антисемититѣ, която се вижда да е смѣсъ отъ консерваторски, демократически и социалистически искания. И наистина, какво искатъ антисемититѣ? Налаганieto данѣкъ върху дохода и запазване митото върху хлѣбнитѣ растения; съ това послѣдното тѣ искатъ да прилѣстятъ селянитѣ. Искатъ още прекупуванието отъ държавата поземелний дългъ, което е написано и въ манифеста на комунистическата партия. Но тукъ смисълъта на исканието е различна. Само при правителство революционно може да се иска социализиранieto на обществото. Днесъ, подобно искание не служи никому, освенъ на поземелнитѣ собственици, на които щѣше да имъ бжде много по-добрѣ, ако тѣхенъ длъжникъ бѣше държавата, която щѣше да имъ плаща вмѣсто 3, както по напрѣдъ, 3·5% на заемитѣ имъ. А разликата щѣше да се вземе пакъ отъ

търбоветъ на селянитъ и работницитъ. Ораторътъ съжелява тѣто баварскитъ другари бѣха направили предложение въ *Ландтага* за взиманieto отъ държавата ипотечнитъ джлгове. Не трѣбваше да се правятъ подобни концесии. „Независимитъ“ ни обвиняватъ въ отстъпване; лесно е — каза оратора да искаме, но трѣбва да бждемъ внимателни. Той завършева, като моли конгреса да вземе слѣдующата резолюция :

„Антисемитизма произтича отъ незадоволството на извѣстни класове изъ буржоазната срѣда, които се чувствуватъ притиснати отъ развитието на капитализма и сж обречени на економическа смъртъ; но, като несъзнаватъ истинскитъ причини на своето зло, тѣ не отправятъ ударитъ си противъ капиталическо-економическата система, а противъ експлоатацията на евреитъ“.

„Въ своето си зачало Антисемитизма е билъ принуденъ да провъзгласи искания, противни на економическото развитие, а слѣдователно на прогреса, отъ гдѣто и намира поддръжка мѣжду дворянитъ и поповетъ“.

„Непълната борба която води Антисемитизма ще остане непременно безъ никакъвъ успѣхъ, понеже експлоатацията на човѣкъ отъ човѣка не е дѣло специално еврейско, а една особна форма на печала, присищна на капиталистическото общество и която, не ще изчезне, освенъ съ изчезването на буржоазното общество“.

„И понеже Социалната-Демокрация е най вѣрниятъ неприятель на капитализма, билъ той дѣло еврейско или християнско; понеже, казвамъ, тя има за цѣль премахването на буржуазното общество и замѣстванието му съ социалистическо, въ което ще бжде турено край на всѣка власть и експлоатация на човѣкъ отъ човѣка, — тя, Социалната-Демокрация, вмѣсто да харчи силитъ си противъ днешний строй, държава и общество, се отказва да ги харчи противъ явление, което е рожба на този строй, съ изчезването на който ще изчезне и самото явление, — Антисемитизма“.

„Социалната-Демокрация е противъ Антисемитизма, защото той е движение отправено противъ естественния ходъ на обществото, по който въпрѣки волята си и своя реакционенъ характеръ, има революционни послѣдствия; защото чрезъ туй, дребната буржуазия и селянитъ, които най-много се увличатъ въ борбата на антисемититъ противъ експлоатацията на

евреина, ще разберѣтъ, че не само капиталиста евреинъ е тѣхенъ неприятель, а цѣлиятъ капиталистически класъ въобще, и че съ осъществяването на социализма само ще се освободятъ тѣ отъ туй мизерно положение което ги притиска днесъ“..

Превелъ Г. Пжтниковъ.

БЕЗУМЕЦЪТЪ.

(ИСТИНСКА СЛУЧКА)

ОТЪ

Н. Златовратский.

I

Вървѣше той изнемощилъ и изморенъ, покритъ съ прахъ. Пѣтътъ му бѣше дълъгъ, суровъ и уморителенъ... Отпредѣ му и задъ него лѣжеше жена, исъхнала, като камъкъ, степъ. Слънцето я горѣше съ огненнитѣ си лъчи; горѣщия вѣтръ, безъ да я прохлажда, се носѣше надъ нея и гонѣше отъ едно мѣсто на друго облаци прахъ и сухъ пѣськъ. Тукъ тамъ се скитаха само сиви стада овце и табуни кобили. Селца се срѣщаха нарѣдко, и то биваха бѣдни и за съжаление. Той се позапирваше за малко въ тѣхъ и отново бързаше напредъ. Той осѣщаше, че отслабва. Но това, което му оставаше още да измине и прѣтърпи, бѣше безкрайно малко въ сравнение съ онова, което той измина и узна вече. Това му даваше бодростъ и сила. А когато той си притискваше ржката къмъ сърдцето и осѣщаше, че драгоцѣнното съкровище, което той намѣри, лѣжеше около неговото сърдце, му ставаше тѣй леко, тѣй драго, като че ли краката му не осѣщаха слабостъ, главата му — умора, и нему се струваше, че го носятъ невидими крила.

Той още по-вече ускоряваше стѣпкитѣ си и си думаше: „По-скоро, по-скоро! време е вече! ще стигна ли пай-сетиѣ? Осѣщамъ, че силитѣ ми се довършватъ при всѣка нова крачка. . . . Уви, тѣ едва ми стигнаха, за да извърша само онова, което направихъ вече. Кого ще заваря тамъ, въ къщи? — Какви сж тѣ сега, моитѣ братя, сестри и дѣца? — Чакаатъ ли ме или отдавна сж ме закопали и счели за изгубенъ за всѣкога мечтателъ-безумецъ? — Или, може би, тѣ ще се

отвърнатъ отъ мене, ще се отрѣкатъ и, като се засрамятъ отъ своя баща и братъ, ще кажатъ: „ний не те познаваме и не искаме да слушае безумнитѣ ти бълнувания“!

При таа мисль той изведнѣжъ поблѣдне, запрѣ се и бавно прѣкара ржката си по горѣщото си чело.

— Бълнувания! повтори той — и това е бълнувания!?

Той отново допрѣ ржката си до сърдцето — младенческа радостъ просия на лицето му и той бързо се впусна напредъ.

Кждѣ края на пжтя, като че ли по-безжалостно печеше слнпцето; като че ли още по-лошо се въртѣше около му горѣщата пемель; като че ли цѣлата степъ, обгърната отъ нажижена атмосфера, дишаше жаръ и умора; той вървѣше все по-бърже и по-бърже. Лицето му бѣше вече отдавна изгорѣло и бѣ станало мѣдно-червено, ржцѣтъ му бѣха покрити съ попукани сухи мозоли, по боситѣ му крака се виждаха язви, конопената му риза бѣше напоена съ потъ; презъ слой пемель, който покриваше брадата му, се показваха бѣли косми.

II

Рано излѣзе той на тоя пжть, когато още току що изгрѣваше зората на неговия животъ, когато горѣщата кръвъ течеше още буйно въ жилитѣ му, когато той току що узнаваше първитѣ ласки на взаимната любовъ, когато всичко му общаваше за напредъ покой, доволство, праздность и богатата на земнитѣ щастливци, — ето още отъ кога безумната мисль се вмъкна въ главата му и почна да мжчи бѣдната му душа.

Отъ най-напредъ никой незаблѣлѣваше започванието на неговото безумие, но когато той боязливо искааза съмнѣнието си въ правотата и трайността на общаваното му благополучие, почнаха да го подозиратъ.

Той търгна не самъ: имаше много други заедно съ него, такива сжщо безумци. Че тѣ бѣха безумци — за всички на скоро стана ясно и безпорно. Когато трѣгваха, тѣ си дадоха единъ на други клѣтва: „Ний нѣма да се върнемъ при своитѣ, докато не узнаемъ и прѣнесемъ върху си всички язви на страждущитѣ и притиснатитѣ, не понесемъ върху си всички проказа, която ги разяда, не сподѣлимъ тѣхнитѣ скърби

и радости, не преживѣемъ тѣхнитѣ тѣги и упования“ ... Тѣ заминаха. Пътѣтъ имъ . бѣше дълъгъ, труденъ и трѣливъ: ходѣха по градоветѣ, слизаха въ вертепитѣ на сиромашията и разврата, чукаха камъни по калдърѣмитѣ, ринеха нечистотинитѣ; страдаяха и се търкалѣха като прокажени заедно съ другитѣ по благотворителнитѣ заведѣния и болшицитѣ; влизаха въ фабрикитѣ и стоиха върху становетѣ и машинитѣ до прѣчувание на коститѣ, замайване на главата, онѣмяване на членоветѣ; сѣлѣха върху прѣпълнени съ паразити и голи лѣгла, въсред жени, които незнаяха мжжетѣ си, майки и бащи, които не познаваха дѣцата си; ридаяха съ продаденитѣ въ робство младенци и поробенитѣ старци. Огиваха въ селата — и изкореняваха пѣнове, орѣхи съ тѣжкитѣ плугове подѣ палиций жаръ на каменистата почва, работѣха нестерпимо при горѣщитѣ огнища на ковачницитѣ. Огиваха край широкигѣ рѣки съ тѣпа гладни работници и тѣглѣха бурладкия каинъ; спущаха се въ тъмнитѣ подземни махати и, подѣ страхъ отѣ смъртъта, като червеи пълзѣха по подземнитѣ дупки, съ прѣсѣлницитѣ и кисѣха до поясъ въ калнитѣ ями съ землеконачитѣ; теглѣха отѣ шрафовитѣ, измамата и безработицитѣ, лѣгаха подѣ прѣчкитѣ и камшицитѣ; сидѣха изѣ участѣцитѣ и тъмницитѣ.

Такова бѣше тѣхното безумие.

III.

До края на пътя оставаше още малко — всичко два дни — три преспивания. Той посѣдна да си отпочине при единъ километровъ стѣлбъ, — и като погледна на краката си, гърдитѣ и рѣцѣтъ си, като осѣти, че всичкитѣ му членове сж схващали, а коститѣ му сж вдървили, — изведнѣжъ си припомни цѣлий си доброволенъ кръстовъ (труденъ) пътъ, и му стана страшно. Той неволно се озърна на около си; бѣше самъ, самъ самичекъ въ безграничната, дишаща жаръ степъ. Малко останаха отѣ онай купчина безумци: едни отѣ тѣхъ отдавна измѣниха на клѣтвата си и се предадоха, други — неиздържаха, „умориха се напредъ да вървятъ“ и се върнаха, трети.... трети погинаха, като неизвѣстни плувци въ безбрѣжното и дълбоко море. Стана му тежко мячно и болно: виждаше се, че той чакъ сега осѣти всичката безкрайна тежина на новодигнатия кръстъ; виждаше се, че той чакъ сега раз-

бра всичката глупостъ на своето безумие... Защо? Защо бѣше всичко това? — И кому ще бѣде по-леко отъ това, кому ще се прибави макаръ на нокътъ щастие, сила, енергия, слава? Безумие! безумие! бѣше готовъ да извика той въ отчаянието си, — когато осѣти, че сърдцето му радостно затупка и тиха омагьосвающа топлина се разлѣ по цѣлото му тѣло: той не чуваше вече ни стенанията на коститѣ, ни болкитѣ на лъжитѣ. Той се хвана за гърдитѣ, напипа драгоцѣнното съкровище, лѣжащо около сърдцето му, — и отчаянието се замѣни съ трепетенъ страхъ: „По-скоро! по-скоро! Да мога само да ги занеса.... Богъ знай, да ли ще се намѣратъ между хората още такива безумни като насъ.... А ако.... ако пакъ и пакъ тамъ не повѣрватъ въ слѣпото си самодоволство? — Ако моитѣ сълзи и моя възторгъ пакъ и пакъ нарѣкатъ безумие даже роднитѣ ми дѣца?!... О, тогава... тогава азъ ще се върна назадъ“. И очитѣ му наистина заблѣщеха съ безуменъ огънь.

IV.

— По-скоро! по-скоро! твърдеше той и отиваше напредъ. На четвъртото денонощие той влѣзе въ родния си градъ. Страхъ го обвзе всредъ шумната и глъчлива улица. Много се запираха въ изумление и се смѣяха на дрипитѣ му. Едни казваха съ съжаление и страдание: „той още се скита, бѣдни!“ Други въсклицаваха въ недоумение и страхъ — „той още е живъ, безумецътъ!“ И между еднитѣ и между другитѣ той заблѣлѣза нѣкои отъ своитѣ приятели и блиски, които не искаха да го познаятъ. Трети посочваха къмъ гърдитѣ му и викаха, самодоволни и огоени: „той мисли, че носи истински бисери! Не му вѣрвайте... Той е лъжецъ и смутителъ. Ний само носиме истински бисери, защото ний сами сме дошли отъ тамъ, отъ гдѣто е пристигналъ и той!“ И тѣ шумно и безочливо продаваха лъжливи бисери, които изнасяха на уличния пазаръ. Това бѣха народнитѣ Юди...

Обхвана го ужасъ. Но той скоро подочу, че много, като видѣха кръвта, която се лѣеше изъ ранитѣ му, боязливо и като се оглеждаха тихо, започнаха да си шепнатъ единъ на други: „не, той е искренъ.... Неговитѣ бисери не могатъ да бѣждатъ лъжливи....“

Товага въ душата му блѣсна искра отъ надѣжда.

Смутенъ и боязливъ прекрачи родний си прагъ.

И когато видѣ своитѣ близки, съсипани отъ работа и грижи, тъжовни отъ прекаранитѣ загуби и измѣни, изнурени отъ духовна жажда и неудовлетворенность, и когато двѣтъ му дѣца — юношата и дѣвойката — се хвърлиха върху му, като цалуваха кръвта по краката му, той, безумецътъ старий, падна и съ отслабналата си ржка едва можа да предаде изъ гърдитѣ си драгоцѣнното съкровище.

— Това сж бисери, които азъ извадихъ отъ дълбочинитѣ на народното море... Въ тѣхъ е залогътъ на неговото и вашето въскресение и спасение!

И когато виде какъ благоговѣйно скриха тѣ тия бисери въ своитѣ гърди, той радостно имъ се усмихна и едва чуто имъ каза:

— Азъ осѣщамъ, че края ми е близо... Силитѣ ми се довършиха... Отглѣдайте пѣкъ вий тия бисери въ душата си... Освятете ги съ творчеството на мисълта и топлината на сърдцето... Когато вий бждете достойни, да ги повърните на народа въ блѣсъка и сиянието на тържеството и славата, — кажете тогава: *твоя отъ твоиѣхъ тебѣ приношу...*

Слѣдъ това мечтателътъ-безумецъ тихо свърши.

Превелъ отъ руски: Любомиръ Свѣтловъ.

*
* *

Сутринъ рано отъ лѣглото
Чувамъ славѣи да пѣе.
Вѣра истинна въ доброто
Пѣсеньта му въ мене лѣе.

Тя ми спомня зарадъ време
Ново, свѣтло, лъчезарно,
Кога радость ще обнеме
Туй човѣчество страдално.

Кога долу на земята
Любовъ, щастѣе ще владѣе,
А пѣкъ славѣи въ гората
По-безгрижно ще да пѣе.

Юний, 93 год.

*
* *

Джбъ.

Сл. Г. П-ву.

Срѣдъ храститѣ ниски и буки високи
Израсжлъ бѣ джбъ въ голѣма гора,
И скоро распѣри клонове широки
На разни дървета въ самата срѣда.

И тѣ го изглѣждаха злобно, сърдито,
Катъ прѣскаха хули на него безъ четъ,
И храстѣто ниско, въ нозѣтѣ му свито
Съсѣ бука високий гълчеше наредъ.

Но джба тамъ гордо стои, безъ да мигне,
Расте той безспирно на длѣжъ и на ширѣ,
И бърза да може по-скоро да стигне
Въвъ другъ по-достоенъ, величественъ миръ!

Май, 93 год.

Н. Вгйвъзовъ.

Теорията за стойността и принадлежната стойност на Маркса и буржуазнитѣ економисти.

отъ

Поль Лафарга.

Официознитѣ економисти, за да заслужатъ наградата си, като гледатъ да се покажатъ полѣзни въ нѣщо, считатъ за своя длѣжностъ да нападатъ „*Капитала*“ отъ Карлъ Маркса. Не казвамъ да го критикуватъ, защото сж неспособни за това. За да си улеснятъ работата и за да предрасположатъ въ тѣхна полза Филистимлянина, рутинеръ и рожденъ неприятель на всѣка нова идея, тѣ сж положили, като доказано нѣщо, че теориитѣ на Маркса не сж свързватъ съ теориитѣ на неговитѣ предшественици въ економическата наука. Истина е, че Марксъ бѣ необикновенно могъщъ анализаторъ и обобщителъ и че никой другъ економистъ не може да се тури на негова редъ, — по той никога не е претендиралъ да е измислилъ нѣкаква нова наука. Наопаки, той е погълналъ економическата наука на всичкитѣ страни и времена и е

ималъ за крайна грижа да цитира мнѣнията на писателитѣ, които сж му начъртали пътя.

Тѣй като, за удобство на анти-социалистическата политика, официалнитѣ економисти уничтожаватъ економиститѣ, длъжностъ е на социалиститѣ-марксиста да покажатъ, че идеитѣ, които по погрѣшка считатъ за ужасни и еретически у Маркса, сж се въртели въ економическата наука, до като той е извлѣкълъ всичкитѣ имъ слѣдствия и ги е употребилъ за съзиждане теоритѣ на научния социализмъ.—Въ тая статийка азъ ще цитирамъ главно мненията на Адамъ Смитъ и на Рикардо, които се считатъ за учители на економическата наука, и на Жанъ-Батистъ-Сей, който също биде учителъ, по учителъ на това, що Марксъ наричаше вулгарна економия. Болйовцитѣ и С-іе ще видятъ, че дребнавиятъ имъ духъ може само до тамъ да се подигне, щото да повтаря, че и то не като хората, нѣкон истини, открити отъ Смитъ и Рикардо.

I.

Сжществото на стойността.

Г. Емиль де Лавеле казва въ своя етюдъ върху „Съвременния социализмъ“: „Ако се приеме предположението на Маркса, че трудътъ е источникъ на стойността, той ще ви докаже съ непоколебима логика, че капиталътъ е плодъ на грабежа“, на незаплатения трудъ, на окрадената работа. — Да видимъ, какво е мнѣнието на економиститѣ по тоя въпросъ, най-важенъ въ политическата економия, разрѣшението на който дава ключа на капиталистическото производство и размѣна.

Економията въ XVIII в. имаше двѣ мнѣния по тоя въпросъ.

Физиократитѣ се обръщаха къмъ земята (а подъ земя трѣбва да се разбира и водата), като първи и единичкъ источникъ на стойността. Тѣ наричаха *производителна индустрия*, само индустрията на земледѣлеца, риболова и рудокопа. Трудътъ на занаятчията създава само *лѣжливи продукти*, казваше Мерсие де ла Ривьеръ; защото стойността, която той притуря на суровия материалъ (първа материя), като го преобразува, е равна на стойността на неговитѣ сръдства за преживѣвание въ време на производство: неговитѣ нужди разрушаватъ отъ една страна туй, което трудътъ му произвежда отъ друга, богатствата на обществото никакъ не порастватъ.

Адамъ Смитъ а по-послѣ и Давидъ Рикардо, напротивъ, разглеждаха труда като „источникъ и мѣрило на стойността“: разбира се, трудъ подпомогнатъ отъ земята и другитѣ природни сили, безъ съдѣйствието на които нищо не може да бжде направено.

„Стойността на храната, казва Смитъ, е равна на това количество трудъ, което тая храна позволява на своя притежателъ да си купи или поръча. Трудътъ е истинското мѣрило за мѣнителната стойностъ на всѣка стока“ („*Богатства на народитѣ*“, кн. I, гл. V).

„Азъ резюмирамъ труда, казва Рикардо, като источникъ на всѣка стойностъ и неговото относително количество—като мѣрка, която управлява почти изключително относителната стойностъ на стокитѣ“ („*Принципи на политическата економия и на налога*“, гл. I, отд. II).

Преди да формулира това мнѣние, Рикардо отговаряше на тия, които възражаваха, че има „нѣща, на които стойността зависи само отъ тѣхната рѣдкостъ.... Като скъпоцѣнни картини, статуи, редки книги и медали, преотлично вино, което само въ извѣстни мѣста може да се искарева и твърдѣ малко.... Тия предмѣти обаче образуватъ твърдѣ малка частъ отъ стокитѣ, които се размѣнятъ всѣкидневно на пазаря. Много по-голѣмо число предмѣти, които чловѣкъ желае да притежава, като сж плодъ на индустрията могатъ да се умножаватъ не само въ една страна, но въ много, до такава една степенъ, на която е почти невъзможно да се отбѣлжватъ границитѣ, щомъ човѣкъ поиска да посвети необходимата индустрия, за да ги произведе“ (накъ тамъ гл. I, отд. I).

„Понеже е извѣстно, казва Дестютъ де Траси, че физическитѣ и нравственнитѣ ни способности сж едничкото ни вродено богатство, че употреблението на тия способности, едначкѣвъ-си трудъ, е едничкото ни първоначално съкровище и че винаги отъ това употребление се раждатъ всички нѣща, които наричаме богатства... извѣстно е, че всичкитѣ тия богатства просто представляватъ труда, който ги е породилъ и че ако тѣ иматъ стойностъ, или даже двѣ различни стойности, тѣ взематъ тия стойности само отъ труда, изъ който произхождатъ“ („*Eléments d'idéologie*“, Paris, 1826, p. 35-36).

„Тѣй като търговията въобще, казва Вениаминъ Франклинъ, е просто размѣнение на труда, то чрезъ труда се

оцѣнява най-точно стойността на всички нѣща“ („The works of B. Franklin. Boston, 1836, t. II, p. 267).

Сега да минемъ къмъ прочутия Ж. Б. Сей, когото вулгарната економия противопоставяше, па и до днесъ противопоставя на Смита и Рикардо. Той има не едно, а цѣло богатство мнѣния върху стойността. Тѣ май си противорѣчатъ едно на друго, ама туй му е сѣ едно: економистъ като него не е задлъженъ да бѣде логиченъ.

Сей, като Смита, опредѣля стойността чрезъ нейната купувателна сила: „Стойността е количеството отъ всѣко друго нѣщо, което може да се получи въ замѣна на туй, отъ което искашъ да се освободишъ“ (*Traité d'économie politique* кн. V гл. IV).

Той е мислилъ да маскира своя плагиатъ, като замѣсти „трудъ“ съ „нѣщо“.

Въ *краткото изложение основнитѣ принципи на политическата економия*, помѣстено въ края на своя „*Traité*“, Сей дава друго опредѣление:

„Двѣтѣ основи на стойността: 1) *Полезността*, която ще насити нейното търсяние. — 2) *Разноснитѣ за нейното производство*, които ограничаватъ полето на това търсяние, защото престава да се търси туй, що струва много разноси, за да се произведе“.

Но на друго мѣсто той казва: „Не сж само разноснитѣ за произведението, отъ които зависи мѣнителната стойност на една стока... Тѣй като мѣнителната стойност не може да се качва наравно споредъ разноснитѣ за производство, — трѣбва щото търсението сжщо да се увеличи“ („*Oeuvres de D. Ricardo*“, франц. издание въ 1847 г., забѣлжката на Сей). Слѣдователно не само полезността и разноснитѣ на производството създаватъ стойността на една стока, но и нейното търсение.

Сей намира още единъ источникъ на стойността. Той казва, че Смитъ двойно грѣши, като приема труда за мѣрка на стойността, защото „всички богатства на свѣта не бѣха купени отъ труда на човѣка. Това е очевидно въ замедѣлието, дѣто продуктитѣ плащатъ освенъ надницата на човѣшката индустрия (разбирай на труда) и печалбитѣ на капитала (който може да представлява *натрупанъ трудъ*), още и поземеленъ доходъ“ (Ad. Smith: „*Richesse des Nations*“, edit. Blanqui, note

de Say). Ето че Сей, противникът на физиократическата теория, допуща, че земята е източникъ на стойността.

Но има още повече прелести: изъ „политическата економия“ на Сея може да се извади още едно мнѣние, споредъ което трудътъ, който той нарича „индустрия на човѣка“, е единичкъ източникъ на стойността.

Сей, като противорѣчи на своето възражение на Смита, казва: „тая частъ отъ полезността, която природата е съобщила на стойността безъ намѣсата на човѣка и на неговитѣ сѣчива не прави никаква частъ отъ продукта, отъ стойността на предмѣта; то е природно богатство, което не е струвало никакви разноси за производство“ (пакъ тамъ).

Сей раздѣля природнитѣ агенти, които придобиватъ полезностъ на стойността на двѣ категории:—тия, които могатъ да се присвоятъ, като нива, вода, и тия, които, като не могатъ да бждатъ засебени, оставатъ обща собственостъ, като „морето, рѣкитѣ вѣгъртъ, физическото или химическото дѣйствие на веществата едно на друго и пр.“ (п. тамъ, кн. I гл. V).—„Очевидна е печалбата отъ машината, която кара природнитѣ сили, разнитѣ свойства на природнитѣ агенти да работятъ въ човѣшка полза. Тука винаги има увеличение на природата или намаляване разносикѣ на производството (кн. I, гл. VII). „Като обобщаваме по-нагакъ, ний можемъ да си представимъ земята като голѣма машина, чрезъ която обработваме житото: машина, която поправиме, като я подобрѣваме“ (Кн. I, гл. VII).

До като машината, както и земята, е монополъ на единъ ржкодѣлецъ, отъ произведената економия се ползува само той. И „наистина, когато единъ манифактурецъ съ помощта на особно сръдство може да поправи за 15 л. единъ продуктъ, който по-преди струваше 20 л. разноси за производство, той печели по 5 л. до тогава, до като неговото сръдство си остане тайно и до като се ползува самъ отъ безплатния трудъ на природата; а когато сръдството става публично и конкуренцията принуждава производителя да намали цѣната на своя продуктъ отъ 20 на 15 л., тогава потребителитѣ печелятъ тия 5 л.“ (Кн. I, гл. IV).

Слѣдователно, разносикѣ за произвеждане на една стока се представляватъ отъ човѣшкия трудъ и отъ исхабяването на машинитѣ и сѣчивата, „които ний притуриме

къмъ ржцѣтъ си, за да имъ увеличимъ силата, за да си помогнимъ съ природнитѣ агенти“ (Кн. I, гл. IV). Ако прочее земята, която е машина за изработване на жито, не бѣше засебена, а си оставаше обща собственостъ, като другитѣ природни агенти, тя нѣмаше да притури на продукта „поземелния доходъ“, а просто своето исхабяване, т. е. цѣната на тора и на човѣшкия и животинския механически трудъ, необходимъ за поддържане на нейната плодovitостъ.

Когато Жанъ Батистъ Сей *економизираше* или представяше опасноститѣ въ случай че се признае труда за источникъ на стойността, както направиха Смитъ и Рикардо, които бѣха хора на науката, а не вулгарни хвалбопѣвци на капиталистическото общество, Сей се опита да избѣгне това ужасно признание: той въртя, сука въпроса, до дѣто найподиръ приема, че трудътъ е единичкъ источникъ на стойността. Като излезя отъ тоя фактъ, ясенъ като день, даже за мъничкъ економистъ като Сей, Маркъс дожда съ „своята желѣзна логика“ до непоколебимото заключение, че капиталътъ е незаплатена работа, окраденъ трудъ.

II.

Капиталистическата принадена стойностъ.

Макаръ Маркъс да е разяснилъ, че принадлежниятъ трудъ, т. е. незаплатениятъ трудъ на ржчния или умствения производител, създава принадлежната стойностъ или печалбата на капиталиститѣ, обаче економиститѣ бѣха означили неопредѣлено тоя фактъ.

Рикардо казва: „Цѣлата стойностъ на земеделческитѣ или манифактурнитѣ предмети се раздѣля на двѣ части, отъ които едната съставлява печалбата на капитала, а другата е посветена на работническата надница. Ако единъ фабрикантинъ даваше стокитѣ си винаги за сжщата сума пари, за 1000 л. ст. напримѣръ, неговата печалба ще зависи отъ цѣната на необходимия за тѣхното изработване трудъ. Тя ще е по-малка съ надници 800 л. ст., отъ колкото съ 600 л. ст. Колкото се качва надницата, толкова спада печалбата“ („*Принципи на политическата економия*“, гл. VI. *За печалбитъ.*)

Смитъ казва: „Въ първобитното състояние, което предшества присвояването на земитѣ, и натрупването на ка-

питалитѣ, цѣлиятъ продуктъ на труда принадлежи на работника. Нѣма ни ступанинъ, ни господарь, съ които трѣбва да се дѣли.

„Ако това състояние се продължеше, надницата или възнаграждението на труда щѣше да се увеличава споредъ както производителнитѣ способности добиватъ всички тия подобрѣния, които произтичатъ отъ раздѣлението на труда“ („*Богатство на народитѣ*“, кн. I, гл. VIII.)

„Стойността, която работниците придаватъ на материала, се распада на двѣ части, отъ които едната плаща надниците на работника, а другата — печалбата, която предприемачътъ изтегля отъ суммата на фондоветѣ, които сж му служили, за да достави надници и материалъ за обработване. Той нѣмаше да има интересъ да улотрѣбѣва работниците си, ако не чакаше отъ продажбата на тѣхната работа нѣщо повече отъ туй, което трѣбва за да замѣсти своитѣ фондове“ (Смитъ, *какъ тамъ*, кн. I, гл. VI.)

„Господарътъ взема частъ отъ продукта на работническия трудъ или отъ стойността, която тоя трудъ притуря възъ обработвания материалъ, и тая частъ съставлява неговата печалба“. (Смитъ, *какъ тамъ*, кн. I, гл. VIII.)

Смитъ, както Тюрго и физиократитѣ, твърдеше, че свободниятъ трудъ позволява на капиталиста да присвоява по-голъма частъ отъ стойността, отъ колкото рабскиятъ трудъ. Най-напредъ собственикътъ е длъженъ да търпи *намаляването стойността* на свя робъ, т. е. неговото исхабяване отъ възрастта и болѣститѣ; послѣ това „опитътъ на всички врѣмена и на всички страни показва, че искараната отъ свободни ржцѣ работа излиза по-евтина отъ работата на робитѣ. Туй се вижда даже въ Бостонъ, Нью-Йоркъ и Филадельфия, дѣто надниците на простия трудъ сж толкова повисени“, (Смитъ, кн. I, гл. VIII.) Тѣй като „трудътъ на роба струва два пжти повече отъ поддържкитѣ му“ (*какъ тамъ*), неговиятъ господарь взема половината отъ произведената стойность. А пжкъ дѣлътъ на капиталиста, който употребява свободни работници, трѣбва да бжде по-голъмъ отъ половината на произведената стойность.

И така Рикардо и Смитъ ни най-малко се не съмняваха, че печалбитѣ на капитала сж незаплатенъ трудъ, ограбенъ трудъ, както казва Марксъ. Въ 1848 г., за да възбудятъ се-

лянитѣ и дребнитѣ буржуа противъ комуниститѣ, реакционеритѣ ги обвиняваха че сж *partageurs* (раздѣлвачи), че искатъ да дѣлятъ иманието, когато тѣ искаха да прѣкратятъ единственната дѣлба на плодетѣ на труда между производителя и мързеливия, безполезенъ и врѣденъ капиталистѣ.

Слѣдъ като чухме мнѣшието на научнитѣ мъже върху капиталистическата принадлежна стойностъ, да се обърнемъ къмъ вулгарната економия, която Ж. Б. Сей прѣдставлява по единъ тѣй завиденъ начинъ за днешнитѣ Лероа-Болйовци и Морицъ-Блековци.

Мислителитѣ на тая економия дързостно сж си били бѣдния мозъкъ, за да озакомятъ конфискацията на принадлежната стойностъ отъ капиталиста. Усилията имъ се увѣичаха съ важното откритие: "че капиталистѣтъ е единъ добродѣтеленъ човѣкъ, който съ въздържанieto си спомага на производството; и защото той добродѣтелно се въздържа отъ всѣкаквъ трудъ, той има право за най-голѣмъ пай отъ плодетѣ на труда. Сей, самъ той! е разбралъ малката стойностъ на това разсжждение; затова, съ авторитетността на свой гений, той е направилъ капиталиста производителъ. И знаете ли, защо той нарича капиталиста и землевладѣлеца производители? — „Защото, ако сами не произвождатъ, тѣ спомагатъ на производството съ своитѣ инструменти. Тѣ не сж производители, когато орждията имъ сж въ почивка“. Тия забѣлжителни думи се намиратъ въ неговия *Epitome* при думата *Producteur*.

Когато единъ мислителъ е направилъ такова откритие, той има право да си почине, той е извършилъ своето дѣло. Пита се: защо Сей е продължавалъ да плѣщи на лѣво и на дѣсно по политическата економия, за да се стѣгнати най-подиръ съ Рикардо и Смита върху произхождението на капиталистическата печалба. Да го послѣдваме въ неговитѣ падения.

Сей казва че е работникъ „той, който наема индустриалната си способностъ, или който продава труда си и слѣдователно се отказва отъ *индустриалната печалба* за радъ надницата“ (*Epitome*, въ думата „Работникъ“.) И тѣй като капиталистѣтъ е купилъ работническия трудъ, той си присвои печалбата на тоя трудъ, т. е. туй, което той е произвелъ повече отъ собствената си стойностъ. Сей ще ни каже това ей-сегичка.

„Економиститѣ отъ XVIII в., казва той, заявявахъ, че трудътъ не произвежда никаква стойностъ, безъ да потрѣби друга равна стойностъ; че, слѣдователно, той не оставя ни какъвъ излишъкъ, никакъвъ *чистъ доходъ* и че само земята достави даромъ една стойностъ, само тя може да даде чистъ доходъ. . . И така фактитѣ показватъ, че произведенитѣ стойности произтичатъ отъ човѣшката индустрия, капиталитѣ и природнитѣ агенти и че вънъ отъ тия три источника нищо друго не произвежда стойностъ, ново богатство“. (*Traité d'écon. pol.* кн. I. гл. IV.)

Да изслѣдваме, споредъ самия Сей, до колко всѣки единъ отъ тия три источника на стойността спомага за създаванетоъ на чистия доходъ или на принадлежната стойностъ.

1. *Природни шенни*. „Ще ми се възрази, че незавладѣнитѣ природни агенти, като атмосферниятъ натискъ въ парнитѣ машини, не произвеждатъ стойностъ. Като е даромъ тѣхната помощъ, не произлиза никакво нарастване въ мѣнителната стойностъ на продуктитѣ, които е едничка мѣрка на богатствата. Но по-нататкъ ще видимъ, че всѣка произведена полезностъ, която потрѣбителятъ не плаща, се равнява на единъ подаръкъ, на едно увеличение на прихода му“ (*накъ тамъ*, кн. I. гл. IV.)

2. *Капитали*. — Всѣка машинна, въ която е „вложена главна стойностъ“, докарва възнаграждение на своя притежателъ само до тогава, до когато остава тайна. „Но никогатайната не е оставала дълго време. Най-подиръ всичко се открива, особено когато личниятъ интересъ подбужда хората къмъ открития. . . . Отъ тогава конкуренцията намалява стойността на продукта, на цѣлата економия, що е направена върху разноснитѣ на производството, и отъ тогава потрѣбителятъ почва да печели. Смилиането на жигото на-дали допаса повече на сегашниятъ воденичаръ, отъ колкото на едновременниятъ; но смилането струва много по-ефтино за потрѣбителятъ“ (*накъ тамъ*, кн. I. гл. VII.) И така машината само възпроизвежда своята главна стойностъ, но не създава принадлежна стойностъ.

3. Сега остава, за произвеждането на надницата и на капиталистическата печалба, индустрията, която споредъ Сей, е „дѣйствиe на физическитѣ и морални сили на човѣка, приложени въ производството“.

Нѣма други кабилѣ: или трѣбва да се премахнатъ буржуазната политическа економия и екопомиститѣ, или пъкъ трѣбва да се гълтатъ до послѣднитѣ имъ заключения теоритѣ на научния социализмъ на Маркса и Енгелса.

Г. Б.

ЖИВѢЕ.

(преводъ отъ полски).

„Не мисли, че нѣма да видишъ страниѣ, къмъ които духътъ ти се стреми, че преди да дойдешъ до свой конецъ, въ гроба на вълнитѣ ще починатъ твоитѣ кости. Защото народната вълна, макаръ да е въ пропастъта днеска, съ грѣмъ ще се пскачи единъ день възъ брѣга на свободата“.

Францишенъ Новици.

— Топло е у васъ, Иосифе.

— Да почакаме малко, ей-сега ще дойде пощенскиятъ расилень. Не ще бѣдѣ, зле да си пийнемъ малко чай. Я всѣки да даде по единъ голаганъ, па на Иосифа момченцето ще се завтече до дюкени да купи чай и захаръ, жена му ще го приготви, а ний да посѣдимъ и си похоратимъ, зеръ утрѣ е недѣля.

Всѣки работникъ забърка съ грубитѣ си рѣцѣ въ джебоветѣ си, извадиха по единъ талаганъ и го сложихъ на масата.

— Янко, обади се сѣдналиятъ край пещъта Иосифъ, завтичи се, синко, при бакалина за захаръ и чай и върни се скоро, ама хубаво да се облѣчешъ.

Янко бѣше осемъ-годишния му единичкъ синъ, който гаче му бѣше одралъ кожата, та толкова прличаше на баща си. Той скочи отъ масата, на която разглѣждаше нѣкаква си книжка, надяна си палтенцето, прочете паритѣ, нахлупи си калпака до ушитѣ и искочи.

Тихо стана въ клаци. Въ куминя працияхъ искритѣ, въглищата испущахъ слабъ, синкѣвъ пламъкъ.

При огнището Иосифовата жена готвѣше вечеря за мъжа си и напѣлни гърнето съ вода за чая.

Иосифъ уморенъ сѣдеше срѣщу огнището, пушеше пуличката, испущаше цѣли кълбета димъ надъ главата си и гледаше замисленъ, като че ли ровеше старитѣ си спомени.

Малка газена лампичка свѣтеше на стола. Въ дима и мъглата бѣхж насѣдали наоколо почернелитѣ работници съ неизмѣнни лули между зѣбитѣ.

Отишли бѣха при Иосифа на гости.

Стаята бѣше просто работническо жилище, влажна, задушена, въ нея се и готвѣше.

Нѣколко сѣда, легло, дулапъ и надъ него нѣколко стѣклени и чинияни играчки и прости женски работи.

На стѣнната единъ рафтъ, а на него книжки и вѣстници, надъ дулапа голѣмъ портретъ, който представлява единъ старъ човѣкъ съ умно лице, съ орловъ погледъ, бѣла брада и пушисти коси, развѣти като лъвска грива. А подъ него написано: „Работници отъ всички страни, съединявайте се“!

Въ стаята е тихо.

Навѣнка вилицата фучи и снѣгътъ бие джамоветѣ. Тъмно е, както всѣкога презъ Декемврий се стъмвѣва по това време.

— Туй, малкото ти момченце много е умно, Иосифъ, каза единъ гостенинъ.

— Нали ужъ е първиятъ ученикъ въ отдѣлението.

— Вѣстници и книжки вече самъ чете, прибави Иосифъ.

Вратата се отвори и момчето се вмъкна.

Нослето му се зачервило, рѣчицитѣ му замръзнали, почитѣ му блѣщѣтъ като звѣзди на зачервенитѣ отъ студъ бузи.

Отърси снѣга отъ палтото си, закачи го на гвоздеа надъ леглото и грабна книгата си.

Очитѣ на всички работници го слѣдиха, до дѣто той сѣдна, и се заковаха на него.

Майка му, здрава, хубава жена, горда за дѣтето си, се отмѣсти отъ огнището и цалуна розовитѣ устица на момченцето, съ които като пиленце то търсеше майчинитѣ уста.

Очитѣ на Андрея се обърнаха къмъ Иосифовица, изгледа широкитѣ ѣ плѣщи, пълнитѣ ѣ развити гърди, коравото ѣ и умно лице.

Съ лакета си побутна Иосифа.

— Че и жена ти не е ли чисто злато? И хубава, и кжцовна, и мъдра, не като другитѣ, които поповитѣ водятъ за носа, че и за работническия вѣстникъ се каратъ съ мъжетѣ си и всичко расправятъ на духовницитѣ си. Божие наказание съ таквази гадина. Иосифе, казвамъ ти, твоята жена е съкровище.

Иосифовица се страшно изчерви, но се обърна къмъ Андрея и рѣшително му отговори:

— Че какъ да не сме добрѣ, кога сме съвсѣмъ съгласни.... Нали и вѣстницитѣ заедно четемъ и той ме учи на туй, що азъ не разбирамъ. Ехъ, и азъ едно време бѣхъ глупава като другитѣ, но, слава богу, мина се това.... Азъ вече знамъ, какво ни трѣбва на всички. Ама и мъжетѣ много сж криви, дѣто женитѣ сж такива. Щомъ мъжетѣ има жена си само да му готви, да му шета и да му ражда дѣтца, а не я зачита за човѣкъ и за другаръ, то нека сетнѣ се не чуди, дѣто тя слуша поповетѣ и сѣ кавги дига.

Иосифъ притегли своята Магда къмъ себе си, цалуна я и я прегърна.

Наоколо смѣхъ и шегѣ се чуватъ.

Иосифовица се измъкна отъ ржцѣтѣ на мъжа си, цѣла почервенѣла и малко засрамена, като се закопчаваше на гжрдитѣ.

— Я го гледайте него.... Не можешъ да мирувашъ при гоститѣ.... И съ очитѣ си тя посочи момчето.

Иосифъ се смѣеше, като се мъчеше да грабне за плѣщитѣ жена си, и всички му повтаряха.

Закипѣ водата за чая и завчасъ желта, блѣстяща течностъ изпълни чашката предъ всѣки гостенинъ.

Андрей промѣни прикаската.

— Дали ще има въ Вѣстника, какъ че нашиятъ попъ е окралъ сиромашкитѣ пари, забѣлѣжи той, като бъркаше чая съ лъжичката си.

Иосифъ по-силно задими лулата и сръбна чай.

— Марковиятъ братовчедъ, продължи Андрей, като поглеждаше Иосифа, дѣто никой го не познава и който умѣе неуспѣтно да се примѣква навсѣкждѣ и за всичко да пише въ Вѣстника, не вѣрвамъ да остави попа на рахатъ.

— Хората сж страшно сърдити за това безсрамно лакомство на попа. Тамамъ 70 лева сиромашки потъ сж му

дали за литургия, пъкъ ужъ е патриотъ и за вѣрата е страдалъ, та чакъ въ Сибирь щѣли да го каратъ даже.

— Отчето хубаво расправя за тежката наша неволия, ама пакъ ни взе паритѣ.

— Сладката проповѣдь му помага да се оголява. Едвамъ му се побира шкембето подъ расото, до толкози е порасло.

— То вече туй е негова болестъ, подкачи Андрей, ама вий забравихте да кажите, че е толкова заразителна тая му болестъ, щото всѣка негова хазйка въ късо време се надува като него.

— Ха, ха, ха! Какъвъ си дяволъ, Андрей! Ха, ха! смѣятъ се всички.

— Ама пакъ си е харенъ тоя попъ, хората не дере, не се кара въ проповѣдитѣ си, женитѣ не бунтува, но най-важното е, че не е добръ съ господаритѣ и другитѣ свѣщенници и сѣ говори: дѣтца, любете се, сагласно си живувайте.

— То затуй пъкъ господаритѣ и другитѣ попове го не обичатъ. Поглежъ, че го очушкали, додаде съсѣдътъ на Андрея.

Чухъ се стѣпки подъ прозореца. Нѣкой си хлопна вратата. Пощенскиятъ расилень.

Иосифъ отвори вратата и грабна вѣстникитѣ.

Всички гости, Иосифовица и малкиятъ Янко опулиха очи.

Той предпазливо раскъса обвивката и взе да ги брои: „единъ, два, три... петдесетъ, толкозъ трѣбва да бѣдѣтъ, събриватъ се по нѣкога, та по-малко пращатъ, обясняваше той на другаритѣ си.

Всѣки грабна по единъ брой отъ „Работническия вѣстникъ“ и почна да го преглежда.

Иосифъ получавахе вѣстника на свое име, безъ да се бои отъ фабрикантитѣ и поповитѣ, та сетнѣ го раздаваше на другаритѣ си.

Иосифа го знаяха поповетѣ и господаритѣ за социалистъ, по понеже имаше голѣмо влияние между работниците, бояха се отъ гюрултии и бунтувания, та го държаха, въпрѣки че го мразяха отъ душа.

Иосифъ погледна първата страница на любимия вѣстникъ, дѣто първиятъ членъ бѣ оградень съ черно, и поблѣдня.

— Магдо, чети... нещастие... обичниятъ ни другаръ докторъ Станиславъ Плевенски умрѣлъ... умрѣлъ въ руски затворъ.

Иосифовица прочете: Другарьтъ Станиславъ Плевински, извѣстенъ у насъ подъ името Броникъ, лѣкарь, умрѣ слѣдъ дълги мъчения въ Шлисселбургската тъмница! Зачуни си ржцѣтъ:

— Боже мой, такъвъ младъ, почтенъ човѣкъ! И сълзитѣ като градъ закапаха по странитѣ на добрата жена.

Всички почнаха да четжтъ, долитаха само тихо-казанитѣ думи: „въ варшавския заговоръ... пролетариатъ, извѣстенъ и у насъ, отъ единъ попъ издаденъ на Руссия, осъденъ на смъртъ, помилванъ на вѣчно заточение“.

Андрей остави вѣстника.

Иосифъ постоя млако съ задълбоченъ погледъ, стисна си юмрука, а жилитѣ по челото и слѣпитѣ му очи се надуваха.

Скочи и закрачи изъ сталта, възви се внезапно, отвори дулапъ и изъ кюшето на едно чекмедже измъкна едно възелче старателно завито като свѣтина, а отъ него измъкна единъ портретъ.

Загледа той сладко портрета, дѣто бѣше изобразено малко дѣтенце съ живи, блѣскави очи.

— Той, добричкятъ ни; той дѣтето ни отъ смъртъ отърва. Той ме поучаваше... откъснати думи искачиха изъ устата на Иосифа.

— Той първи ми расправи, що е то социализмъ.

Ей-тукъ отъ дома го заловиха стражаритѣ и го завлѣкоха... това, това шкембе съ расото го предаде.

Припомнювашъ ли си, Магдо, туй време, преди шестъ години, гаче е живъ предъ очитѣ ми и всѣка негова думица помня.

Калпаво бѣше тогава, пръвъ пътъ си исписахъ тука вѣстникъ, новия оня вѣстникъ отъ голѣмия градъ.

Андрея, тука си го четѣхме скришомъ и важно, макаръ да не разбирахме всичко, много учени думи не знаяхме, но и туй, що разбирахме, не всичко ни се харесваше.

„Защо да се нападатъ така поповетѣ?“ винаги се питахме: попѣтъ е слуга божий.

И Магда не ми даваше мира.

Шпионитѣ на попа му расправиха, че чета и той почна да ми се надсмива въ проповѣдитѣ си.

Полицейскитѣ вървѣха по стѣпкитѣ ми, хората, дори и кучетата гаче ли страняха отъ мене, като отъ чумавъ. Бѣхъ отлжчепъ, анатемосанъ... социаль-демократъ.

Тамамъ и Янко, двѣгодишното ми пиленце, се разболѣ отъ огнища и шарка, а нито докторъ, нито цѣрове имаше.

И сърцето ми като че съ желѣзни клѣщи бѣше стиснато, мислѣхъ, че нѣма никакъвъ колай.

У насъ, щомъ малкитѣ легнатъ болни, готви имъ гроба, па хайде и ти слѣдъ тѣхъ.

Магда сѣдеше неподвижна като камъкъ при люлката и отъ време на време поглѣждаше на мене като на виновникъ, а въ очитѣ ѝ прочитахъ дълго повтарянитѣ думи на попа : „Божие наказание“.

Черно отчаение ме обхвана. А може, мисля си, и Божие наказание да е? Може попътъ право да казва? Като описахъ горката си съдбина, отказахъ да получавамъ вѣстника.

Не искамъ вече да го получавамъ, нека знаятъ защо.

На другия день вечерята, слѣдъ като писахъ до редакцията, нѣкой похлопа на вратата, отварямъ, влиза единъ младъ господинъ, въ ржцѣтъ си вързопче и малко куфарче носи и пита :

— Тука ли живѣе рудокопътъ Иосифъ Войтасъ?

— Азъ съмъ, господине.

— Дойдохъ отъ Б. . . . докторъ съмъ, писали сте въ редакцията за вашето нещастие и азъ дойдохъ да ви помогна, до колкото мога. Дѣ е дѣтето?

Расхвърли се, огрѣ се при огнището, отвори една котия и извади докторски инструменти и пешенца съ лѣкарства.

Магда го глѣдаше зачудена. Такива хора отъ рождението си не бѣхме виждали.

Той разгледа дѣтето, което пламтѣше отъ огънь, и като го милваше меко и сладко, изсипа въ гърлото му малко прапенецъ.

Дѣтето нито се искриви, не се оплаше, а само го гледаше и гледаше !

— Дайте ми малко врѣла вода; а захаръ, хлѣбъ и чай си имамъ, още не съмъ ялъ днеска.

— Другари, хичъ се не грижете за мене, каза той, като гледаше очуденитѣ ни лица. Гледайте си работата, като че ме нѣма, пъкъ за малкия не дѣйте се кахъри. Наистина, болѣстѣта му е скарлатина, ама не е дипъ тежка. Надѣвамъ се, че момченцето ще оздравѣе като риба, само ще го понаглѣдваме малко.

Магда, гаче ли вѣкой ѝ даде нови сили, се расмета, приготви чай, отъ него прѣвъ се научихме да го приемъ, и ни сложи вечеря.

Завчасъ го обикнахме.

— Добрий господине, опитвамъ се да заговоря съ него.

— Недѣйте ми казва господинъ, нали съмъ вашъ другаръ, отговаря той.

— Другарю . . . но думитѣ ми пресъхнаха въ гърлото.

— Слѣдъ половина часъ бѣхме вече като братя.

Чуденъ човѣкъ бѣше той, хемъ ученъ, докторъ, ама тѣй приятелски се отнася, щото душата ти лѣтеше къмъ него.

Цѣла нощъ стоя при малкия, поеше го и го хранише и по-искусно отъ жена.

Презъ нощта приказвахме съ него.

За какво той ми не расправи! такава златна сказка нито бѣхъ чувалъ преди, нито ще чуя нѣкога. Цѣла музика, ви казвамъ. Па да я слушалъ день и нощъ, че пакъ день и нощъ, сѣ не стига.

Расправи ми той; какво сж работницитѣ, че всичко тѣ вършатъ, че безъ тѣхъ свѣтътъ щѣше да пропадне.

Расправи ми по-нататкъ, отъ дѣ се взема страшната сиромашия на работницитѣ; какъ господаритѣ натрупватъ имание, като заплащатъ на работника часть отъ туй, що изработватъ тѣ, пѣкъ останалото сами заграбватъ.

Разясни ми, защо поповетѣ стоятъ на чорбаджиска страна.

Научи ме, че това ще се протака до тогава, до като работницитѣ познаятъ своята сила и сваятъ отъ плѣщитѣ си хумотя на господаритѣ и фабрикантитѣ, до като всички задружно имъ кажатъ: каквото изработваме, намъ трѣбва да принадлежи, вашитѣ фабрики и вашата земя трѣбва да бѣде за благого на всички.

Приказва ми по-сетнѣ, какво да се прави, щото работниятъ народъ да се пробуди; какъ трѣбва при всѣки случай да му се показва извора на сиромашията и експлоатацията; да се учи какъ да се организира и да се бори.

И всичко туй бѣше много ясно. Много работи, които не разбирахъ отъ вѣстника, искачаха на него като живи.

За женитѣ сжщо говори, за тѣхното нещастие, незачитание, кѣкъ тѣ работятъ по-есфтино и отнематъ хлѣба на мъжетѣ.

Тѣ сѣщо трѣбѡва да познаетъ своята сѣдбина и на мѣжетѣ и братята си да помагатъ въ борбата за освобождението... казваше.

Така се минаха день, два, дѣтето се поправи и азъ отидохъ на работа. Хората се отдрѣпватъ отъ мене, не искатъ и да приказватъ.

Върнахъ се вечерѣта. Другарѣтъ Станиславъ трѣбваше да заминѣ, остави прахове. На Магда тури въ ржката пари за цѣрове, а мене помоли да му опиша тукашния животъ, даде ми адреситѣ на хора, които би ми потрѣбвали, узна отъ мене за надницата, за фабрикантитѣ, за поповетѣ... И всичко грижливо записа въ тефтерчето си.

Завчасъ нѣщо блѣсна подъ прозорцитѣ, като стражарска шапка. Другарѣтъ Станиславъ поблѣдня малко, бързо се озърна, извади отъ джеба си вързопче хартии и ги подаде на жена ми. — Ама хубавичко да ги вардишъ.

Едвамъ свари Магда да пѣхне това въ пазвата си и вратата се отвори, влѣзе единъ приставъ съ стражари, а задъ тѣхъ добродѣтелниятъ ни попъ.

— Ето го разбойника, когото подушихъ, каза той по нѣмски, ама пазете се отъ него, защото е опасна птица.

Хвърлиха се върху му и го грабнаха. „Прощавайте, нѣма вече да се видимъ, но помнѣте ме“, каза той съ жална усмивка.

Знаеше, какво го чака.

Какво ставаше съ мене, не знае добрѣ. Като презъ сънъ си припомнямъ, че претършувахъ цѣлата кѣща, че ме закараха въ полицията, написаха протоколъ... казаха, че е докторъ и нищо повече.

Завлѣкоха го и, като бѣше руски подданникъ, предадоха го на Руссия.

Тамъ го умъртвиха.

Дълго време попѣтъ расправя за сатаната и за неговитѣ слуги, които хвърляли примки на невиннитѣ си жертви.

Сатаната бѣше другарѣтъ Станиславъ, а неговиятъ слуга, азъ — Иосифъ Войтасъ.

Почнахъ отъ тогава война съ попа и тѣй ми потрѣгна, щото сега хората ме обичатъ, а се боятъ отъ господаритѣ и попа. Но азъ нѣма да си почина нито минутка въ борбата, защото съмъ служилъ на сѣщото дѣло на нашия Станиславъ.

Помня думитѣ му като днесъ. А тоя образъ и писанитѣ отъ него хартии, за злато и съкровище нѣма да ги дамъ.

Иосифъ замлъкна. Късиятъ му разказъ направи голѣмо впечатление на всички. Едвамъ задържаха сълзитѣ си и риданията имъ се запираха на гърлата.

При свѣтлината на лампата се виждаха наведенитѣ глави на рудокопачитѣ.

Никой се не обади, дървата угасваха въ огнището, чаятъ истиваше въ чашитѣ.

Мислитѣ имъ се носеха хе! далеко по свѣжнитѣ полета на сѣверъ.

Тамъ вихрушката пѣе пѣсенъта на погребението и забравянието; нито слѣда отъ гроба на Станислава.

А той сѣкашъ искача изъ мъглата, изъ сѣнкитѣ, що надвисватъ надъ работническата хижа. Ръцѣтъ му въ вериги, на устата му побѣдителска усмивка, която като вдъхновение прониза сърдцата на работниците: *Въ васъ азъ живѣя!*

Г. Б.

ПѢСЕНЬ

на морския бой.

Грозно е огънь кога обжари,
Къщи, кошари — съ дѣца, съ добици. . .
Грозно е въ пристѣпъ кога удари
Сборъ отъ юначни отборъ войници . . .

Грозно е буря кога подмѣта,
Тежкия корабъ по край скалитѣ,
Всѣка надѣжда кога ѝ отнета,
Смъртъ! смъртъ! когато ехти въ ушитѣ.

Всичко е грозно, но ужасъ има,
Който тѣзъ всички злини обема,
Който отъ ада си ликъ заима,
Ужасъ, на който другъ равенъ нѣма.

Той е: двѣ флоти по срѣдъ морето
Огънь и жупелъ кога забѣлватъ!

Димъ гъстъ когато покрий небето,
Кораби цѣли кога потъватъ !

Ударъ гранатенъ не тъй убива
Момъкъ нещастенъ или два-трима, —
Корабъ огроменъ той тукъ разбива,
Здрави юнаци безъ брой отнима !

Корабъ слѣдъ корабъ, подъ огънь адски,
Скриватъ се грозно въ бездната морска
Слѣдъ тѣхъ гранатни цалувки братски ! . . .
О, какъ е жлъчна злобата хорска !

Звѣръ отъ тѣхъ хора по хищенъ нѣма, —
Съ кръвь тѣ напитки за нова тичать !
„Миръ, любовь, братство“ — посятъ емблема,
Въ мигъ пѣкъ животи безъ брой пресичать !

Кой ще тѣхъ лаври отъ тамъ да собира ?
Кой ще се кичи съсъ кръвь и кости ?
Гладенъ сирака кога умира,
Кой ще пирува срѣдъ шумни гости !

— Знамъ ги, виждалъ съмъ отъ тѣхъ мнозина,
Блѣсъкъ що кичи глави имъ кухи ;
Нектаръ що вадятъ отъ кръвь невинна,
Лаври що свиватъ отъ кости сухи !

Сганъ сж зловѣща тѣхъ зли тирани,
Съ татулъ напитки отъ бѣсъ обзети !
Змийската злоба ги движи, храни,
Чувствата свѣти сж тѣмъ ответи.

София, Мартъ 1894 год.

Ст. М. Поповъ.

НАМЪРЕНИ СТРАНИЧКИ.

(Изъ дневника на революционера).

Университетски градъ въ 3. Европа.

Живѣя ли? Да... но само заради другитѣ. За себе си — азъ тлѣя. Азъ умирамъ, азъ гасна. Наистина, не съмъ още трупъ. Азъ съмъ огънь, по огънь, който тухне. Още нѣколко мѣсеца такъвъ скверенъ животъ — и жарътъ ще се превърне въ „жалко пепелище“. Отъ нийдѣ подрѣзка. Привязаностъ, любовъ — никакви. Чувствувамъ се съвършено самичакъ.

И не е чудно. „Ищите и обряцете“ е казано. Ала ще намѣримъ само въ тоя случай, ако нѣщото, което търсимъ, съществува въ дѣйствителностъ. А ако него го нѣма, все сж всички търсения. Жаждата за любовъ не се насища. Тя се притѣпява, или, по-добрѣ, тя се бие, като риба въ леда и се истошава. Безполезно, глупаво пропадатъ. Сърдцето истива. Ти чувствуващъ това. Ти страдашъ отъ хлада, който те обхваща, отъ леда, който обвива сърдцето ти...

Историята на планетитѣ въ микроскопиченъ видъ! Распалени стихии, които тухнатъ! Грандиозното, което се обвива въ студени дрипи! Но природата е вечна. Отъ тия пелени изникватъ рожби, по-малки, но по-изящни, по-дребни, но по-омайни. Гробовната прѣстъ, хвърлена върху разжижената материя, я охлажда. Ала отъ безжизненната планетна плащаница изниква животъ. Природата е фениксъ, който по-новъ, по-обаятеленъ, по-жизненъ въскръсва изъ своя пепель. Тамъ смъртта нищо не значи. Погледнато съ окото на вѣчността, смъртта е необходима зарадъ самия животъ. Помежду имъ нѣма синуръ. Тѣ сплитатъ едно-друго, едното ражда другото, животътъ е смъртъ, смъртта е животъ. Или по-вѣрно, нѣма животъ и смъртъ отдѣлни. Човѣшката тиквиница е измудрила тая классификация. А въ сжщностъ, животътъ и смъртта сж просто двѣ страни на единъ и сжщъ процесъ, които сж свързани съ другъ сжщъ тѣй, както двѣтѣ половини на ябълката сж необходими едно на друго, за да съставятъ цѣлата ябълка.

Съ човѣка е сжщото. Процесътъ на неговото съществуване има двѣ страни: строителна и разрушителна. Всѣка

секунда на палето битие е живѣние и умиране въ едно и също време. До извѣстенъ моментъ строителната работа надминава разрушителната. Човѣкъ расте, крѣпне. Но и на разрушителната работа ржцѣтъ не бержтъ круши. Тя се съзема, подкопава тихомълкомъ строителната, додѣто най-подиръ вземе връхъ надъ нея и като червей гризе нещастния продуктъ на човѣшкото растение. Глубокомудрѣйшета фраза на Державина става понятна човѣку:

„На то, чтобъ умереть родимся“...

Азъ съмъ атенстъ. Никакъвъ страхъ нѣмамъ отъ пѣкакъвъ задгробенъ животъ. Смъртта не ме плаши. Но именно като материалистъ, който не се кахъри ни за рай, ни за джѣндеми, азъ трѣбва да се грижа за земния си животъ. „Веднажъ дохождаме на бѣлия свѣтъ“, казватъ. Нека, прочее, живѣемъ колкото се може пѣ-интенсивно. Нека бързаме да живѣемъ! Всѣка премината минута задъ насъ е вече плувнала „между бурнитѣ талази“ въ океана на вѣчността.

„Что было, того ужъ намъ не воротить!...“

Но тогазъ, нека вложимъ всичкитѣ си сили въ живота! Нека наредимъ свѣта по нашитѣ понятия, нека разлѣемъ своето сжщество на окражающия миръ, нека той стане намъ образъ и подобие, материално въплочение на нашитѣ идеални образи.

Това е велико, божественно дѣло! Да творишъ! Да създавашъ въ вѣчността вѣчностъ, безсмъртностъ въ безсмъртието! Внуку на животно, човѣкътъ дохожда до своя зенитъ, качва се на най-високото стѣпало на всѣмогъществото и казва Богу: „азъ чувствавамъ безсмъртностъ, създавамъ безсмъртностъ; какво повече си направилъ ти, о Боже“?

Человѣкъ—Богъ—ето мойтъ идеалъ. Просторъ на орловия полетъ, ето пѣтникътъ, който води къмъ него. Да расчистимъ тоя пѣтъ! Нека всѣки, у когото гори лжчата на свѣщения Прометеевъ огнь, я превърпе въ енергия, която да претопи цѣлия свѣтъ!

Ако тая лжча стои самия си властелинъ? Tant pis! Но

„Не пада вѣчния идеалъ“!

Азъ съмъ алчущи и жаждущи жизни. — Нѣма животъ. Търся любовь — всждѣ пустота. Искамъ борба. На всеу всячко...

Дѣ е туй дѣло, на което мож да се отдамъ цѣлъ — цѣленичекъ, да се слѣя съ него, да излѣя душата си, сърдцето си въ него, да се забравя въ него, да не мисля за себе си, да изпълдя тия черви мисли, които мя тровятъ?

Тукъ пѣма туй дѣло. Тишина и спокойствие около мене. Бури и терзания въ мене. Въ глѣбинитѣ на мисълта има чудовище, „което спи всрѣдъ злитѣ примеждия и свирѣпата буря“, а сега, „когато сърдцето е спокойно, забива своитѣ noktѣ въ него“.

И вмѣсто да живѣя (противенъ ми е тукашния бездѣйственъ животъ!), азъ се боричкамъ съ това чудовище и губя силитѣ си папраздно. Това не е животъ. Това е непрекъснатото страдание въ себе си, за себе си.

Нѣма нищо по-мжчително отъ вътрѣшната съсрѣдоточенность — въ тоя свѣтъ, дѣто всичко е въ противорѣчии съ нравственитѣ ни подбуждения. Туй противорѣчие ражда душевната болѣсть на най-благороднитѣ натури и разяжда тѣхното съществуване. Съсрѣдоточенността въ себе си докарва човѣка до отчаяние, до отвръщание отъ живота. И наистина, не е ли по-хубаво да напустнешъ тоя свѣтъ, дѣто си принуденъ

„Жить для себя, скучать собой —

И этой вѣчною борьбой

Безъ торжества, безъ примиренья“

да исполнишь съществуванieto си?

По-скоро, по-скоро исходъ изъ това убийствено бездѣйствие! Колкото по-скоро излѣземъ изъ него, толкова по-добре за насъ. Да го смажемъ ний, за да не ни събори то...

Всегдашно томление, непреодолима тъга. Лѣгамъ си съ тѣхъ. И намѣсто да ставамъ отпочиналъ, бодъръ — пакъ тъгата засѣднала въ душата ми и не ми дава мира.

„Скиталець бѣденъ по свѣта,

Азъ не намѣрихъ никой кѣтъ,

Кждѣ душа ми да отдѣхне...“

Въ такива минути поетитѣ търсятъ утѣха въ самозабравянieto. Тѣ искатъ „забыться и заснуть“. И макаръ „нетѣмъ гробовнымъ сномъ могилы“, но сѣ пакъ „да се забравятъ и заспѣтъ“. Не това азъ желая. Душата ми жажди, животъ кипищъ, буренъ страстенъ. Свободата — ето свѣтлата

точка, която ме води въ пътя на живота. „C'est toi, société future, en qui je crois“!

Да, но „вѣра безъ дѣлъ мертва естѣ“. До като не се обърне на дѣло, т. е. до като не се разлѣе отъ субекта върху окръжавающия го свѣтъ и не се трансформира въ нѣщо по-реално, тя гори човѣка, който я тай въ гърдитѣ си. Горко томува, комуто въ гърдитѣ кипи вулканъ, безъ да може да бликне на вънъ. Неговиятъ край е обръщанието организма му на пепель.

Драгий ми..., Представлявамъ си грамадна катакомба. И въ това царство на тъмнината ти ще влизашъ. Но тамъ вече се пробужда животътъ, тамъ се подига „мускулистата рѣка на работника“. Скоро тамъ ще блѣсне зарята. И блазѣ томува, който въ борба за свѣтлината

„Жизнь свою всецѣло отдаетъ

На борьбу за брата човѣка“...

Ний сме рожби на вулканическа епоха. Ний сме дѣца на борбата, вплотена борба. Животътъ е за насъ борба, борбата е животъ. Нѣма щастие безъ животъ, безъ бури нѣма спокойствие. За насъ нѣма нищо по-лошо отъ тихото, спокойно „щастие“. Ако нѣкоя магическа сила ни пренесѣше въ харманичното социалистическо общество, ний щѣхме да се порадваме, да се повѣсхитимъ отъ зачало, но скоро щѣхме да му кандисаме, да се задушимъ въ него. А защо така? Просто загуй, че като продуктъ на болно общество, ний сами сме болни, ненормални хора и излизайки изъ своитѣ привички, наклонности, които сж станали зарадъ насъ втора природа, всѣко нормално общество неможе да ни удовлетвори. А знайно е, че „натуру побидить — дуракъ кто говоритъ!“ Около насъ вихъръ — ний сме сграбчени отъ него. Да стоимъ съ стърнати рѣцѣ ще бжде мъчително за насъ. Пъкъ ний и не можемъ да оставаме безъ работа. Принудени сме да се боримъ. Увелича ни борбата. Да ѝ се отдадемъ. Какво ще стане *съ насъ* — всевъдущий вѣде. Но *нашето* ще побѣди. Борцитѣ падатъ, но не гасне идеята!

Драгий ми..., завиждамъ ти, че тѣй скоро отивашъ тамъ, дѣто можешъ да работишъ. Задграничниятъ животъ е хубавъ само за извѣстно време. При такава въобще неудовлетворенность на живота се прибави и най-голѣмата неудовлетворен-

ностъ — напраздната жажда да работишъ непосредствено, на мѣстото. Въмѣсто да се въплощава въ живота, за да усилва нашата армия, тая жажда се обръща противъ човѣшкия организмъ и го разяжда, разслабва. Тя е огънь, който не враговетѣ ни, а насъ изгаря, тя е лъчъ Прометеевъ, който, скритъ на гърдитѣ му, изгоря неговото сърдце.

Можешъ ли разбра, какъ той огънь ми раскъсва душата... Менъ тѣй отколѣ и тѣй страстно ми се иска да замина тамъ, дѣто цѣлъ ще можъ да се предамъ на своя богъ... А още цѣли мѣсеци, дълги, мъчителни мѣсеци... Въ огнища съмъ цѣлъ... Но нищо отъ това. Всичко ще мине! Да не мисля вече за настоящето. Ще дойде най-сетнѣ бѣдѣщето!

А сега ти заминавашъ. Прощавай. Желая ти пълненъ успѣхъ въ борбата. Силно, силно ти стискамъ ръката. Прощавай

Вѣчно тая тъга, туй бездѣйствие ме преслѣдватъ. Какъ ми е мъчно! Главата ми гори. Тѣлото ми отслабнало. Не зная що да правя, дѣ да се дѣня. Не можъ да работя нищо. Нѣма дѣ да ида. Чувствувамъ се съвършено, съвършено самичтъ. Колко сж щастливи другаритѣ ми, които не чувствуватъ мизерното си положение! Щомъ не го чувствуватъ, то не имъ се и струва мизерно. А защо на мене тѣй убийствено дѣйствува туй мъртвило? Затворенъ въ келийката си, задълбоченъ въ себе си, азъ виждамъ во-очию всичкия ужасъ на туй принудено бездѣйствие, всичкия грозенъ мразъ на гроба, въ който шаваме, като смѣтаме, че живѣемъ. Нима това е животъ? Нима тѣй се прекарватъ младини? Нима това е младостта, възпѣвана и превъзнасена отъ всички поети, въ която човѣкъ е всемогъщъ, въ която корабтъ му се носи „на всѣхъ порусахъ“ по житейското море, въ която той е властелинъ на вселенната? Нищо подобно. Това е жалко изнизижение на днитѣ. Жажда, горещо желание за дѣла, но за сега желанията си оставатъ желания, думитѣ — думи, а дѣла — никакви. „Въ думитѣ само желание водимъ, а въ дѣлата — сила“. Но до като нѣма дѣла, оставатъ само желанията... Жалтъкъ животъ!

Отъ врѣме-ѣно хората се питатъ: дѣ е щастието? Но щастливи, свинско щастливи сж само тия хора, които никога не сж се размислювали върху щастието, зарадъ които живо-

тътъ е райска кочина, отъ дървото за познание добро и зло на която тѣ никога не сж имали хаберъ. Ахъ „сбогомъ на спокойното нещастие“ трѣбва да каже всѣки човѣкъ, който си вкусне отъ запретения плодъ. За него вече нѣма рахатлъкъ. Той иска да излѣзе вънъ отъ кочината и не може: тя обгръща цѣлия земенъ глобусъ. Той зансхва да я расчисти, като я разоре, като я превърне съ главата надолу, като пусне благотворнитѣ слънчови лъчи върху нея. Въ тая революционизация на земното кжлбо човѣкъ намира извѣстно удовлетворение, той като че ли е щастливъ. Това собствено не е самото щастие. То е просто стремление къмъ него. То е нещастие, което човѣкъ иска да направи щастие. Борбата за щастие замѣня у насъ истинското щастие. Впрочемъ, да виждаме по-надалечъ отъ своята епоха ний не можемъ. Та и не можемъ да си представимъ хубаво самото щастие. По-далечъ отъ носа си не виждаме, а не сж още изнамѣрени такива очила, прѣдъ които да се разсѣватъ мъглитѣ на бждущитѣ вѣкове. Затова ний просто казваме: въ сегашния свѣтъ нѣма истинско щастие, има просто едно беспокойно търсение на щастieto.

Блазѣ на тоя, който върви неуклонно по пътя къмъ щастieto. Горко томува, който е заставенъ не напредъ да гледа, а да брои всѣка своя стѣпка, да смѣта всѣко свое мръдване. Нему се струва, че се е разучилъ да върви по трънливия пътъ. Крачкитѣ му се забъркватъ. Той безполезно се бѣхти, пъкави се и сѣ на едно мѣсто остава. Пожарникаритѣ на свинския миръ го църкатъ съ калъта на своята кочина. Той се задъхва, той се задавя. Чуждата калъ и собственото безсилie се съединяватъ, за да го зграмолясатъ.

„Кому-жъ упасть рѣшитъ судьба“?...

Когато човѣкъ се заптвта за нейдѣ-си, той по-напредъ обмислюва кждѣ и защо отива. Той избира най-късия, чистия и цѣлесъобразния пътъ. Веднажъ тръгналъ по него, вървежътъ му става безсѣзнателно. Той хичъ и не си помислюва даже да прави смѣтка за всѣка своя крачка. Но въ днескашния свѣтъ чистиятъ пътъ е труденъ. И ако човѣкъ си избере него, то трѣбва да гледа на пречкитѣ, на трудноститѣ, на трънетѣ, да ги изритва, да ги истрѣгва, да ги смазва, да

насочи острилото имъ противъ самитѣ тѣхъ, — а не да за-
гледва на всѣка крачка въ себе си, да смѣта краката си
виновати въ трудността на пътя, да забрави причинителя
на страданията, истинския мъчителъ, и да се самобичува,
себе си, самия страдалецъ. Нозѣтѣ на пътника се заплитатъ
толкозя повече, колкото повече внимание той обръща на
тѣхъ, колкото повече мисли за тѣхъ, анализира тѣхното
мърданне. Такъвъ пътникъ скоро ще се умори отъ ролята
си на контролоръ, нозѣтѣ му ще станатъ непослушни на
своята функция, тѣ ще го спянатъ и ще го струполятъ. И
ще се събори тъй мизерно....

Да имаше хармония между външната природа и душата
на човѣка, какъ бихъ се утѣшилъ ей-сегичка! Уви, нѣма
такава хармония и тая тиха и топла юнска нощъ намѣсто
спокойствие и тишина да всеилва въ душата ми, наопаки,
буди тѣжви и черни мисли. Дневнитѣ дреболии на живота
ме разсѣйватъ до-нейдѣ, около тѣхъ прѣпада много време
което инкъ би се превърнало на гризуще чудовище въ ду-
шата ми. Но за това пъкъ пощемъ — просторъ на чернитѣ
духове! Гризѣте ме, глождѣте, смучете ме, до като съмъ безпо-
мощенъ въ вашитѣ безмилостни ноктѣ! Но не всички сокове
вие ще потребите. У мене тѣ сж много. Скоро ще мога да
се отдамъ на дѣлото си, тогава ще се възродя, ще въскръсна,
тогава вий, грозни гризунъ, въ дъвъ-сърдце ще се криете.
Азъ чакамъ отъ борбата облагородяване, новъ животъ. Азъ
гледамъ на нея, като на благъ духъ, като на избавителъ,
като на всеблагъ и всемогъщъ богъ, който ще ми источи
копието противъ външнитѣ и особно противъ вжтрѣшнитѣ
ми врагове. Да, азъ знаа, че

„Не всички дни ще бѣждѣтъ тъмни, черни;

О, има край на грознитѣ тегла!“

Какво ли ще чувствавамъ въ нощната тишина презъ
туй блаженно бѣдѣще, за което копѣя, не се усмѣлямъ да
рѣша. Пъкъ и нѣма какво да се рѣшава тука. Това е въ-
просъ на чувствата, който отъ самитѣ чувства ще се разрѣши.
Сега азъ само знаа, че тамъ е щастието, защото тамъ и
силната вражда и силната любовъ се превръщатъ въ дѣло,
— щастие, олицетворено отъ сплетения изъ тръне и лъчи.

вѣнецъ. Това сж трънетѣ, съ които новитѣ юдеи оградятъ нашитѣ глави. Това сж лжчитѣ, които освѣтяватъ пътя къмъ бѣдѣщето общественно щастие. Лжчезарний трънепъ вѣнецъ, Исусовъ вѣнецъ, воплощение на дѣйтелната обичъ и умраза, чакамъ те като мессия!...

Но до туй многообѣщающе и многоожидоемо бѣдѣще нѣбли мѣсеци има. А сега, въ таа тиха нощъ, друго ме мъчи. Върви кретами като заспалъ, безъ мисль, безъ воля, но въ главата ми, но въ сърдцето ми нѣщо ме страшно боли, нѣщо затапя въ тѣхъ своитѣ ноктѣ—криви, остри ноктѣ“...

Да исхвърква изъ тоя кафесъ, въ който напраздно троша крилата си. Да облѣтя цѣлни свѣтъ презъ поля, балкани, пустини, гори и океани да прелѣтя и да търся щастieto си. Какъ тукъ ми е душно!.. Задъхвамъ се... душно... задъхвамъ се... Охъ, не искамъ азъ да бѣда трупъ... Мъчителната и продължителната смъртъ ще ли се протака дълго?... Искамъ животъ... О, въздухъ!.. свобода!... щастие!...

Всрѣдъ Алпийтѣ.

Въздухъ?... свобода?... щастие?... Дѣ сж тѣ? Що сж тѣ? Азъ ги не познавамъ, тия мечти на болнитѣ мозъци. Има ли въздухъ тамъ, дѣто е душно? Има ли свобода тамъ, дѣто всичко е въ вериги? — А навсѣкадѣ вериги ежатъ. Има ли щастие тамъ, дѣто нѣма любовь? А кого да обичашъ? Може ли да има обичъ тамъ, дѣто всичкитѣ отношения на хората сж свързани съ най-грубитѣ имъ животински интереси? Може ли да се затвори най-възвишенното чувство въ колата на жатадневния животъ? Наистина, ний вѣрваме че „ще падне най-сетнѣ Ваалъ и на земята Любовь ще изгрѣй“. Ний знаемъ, че туй ще бѣде скоро, ний сами приближаваме дванайсетия часъ. За да се възсари Любовта, трѣбова да се погребе Ваалъ. Но ний, неговитѣ гробари, сме се родили и израствали въ неговитѣ нѣдра, ний сме просмукани до коститѣ отъ неговата отрова, — и въ сжщото време се стремимъ да се истрѣгнемъ изъ обятията му и подаваме ръка на Любовта. Мжченическо положение: отзадъ те дърпа мизалото, отпредъ бѣдѣщето те примамва. Приличае на ере-

тицитѣ, раскъсвани отъ инквизиционната менгея: Нѣма нищо истинско. Всичко лъжливо, фалшъ. Лафаргъ е правъ, по-правъ отъ колкото самъ си мисли, може би, че нѣкога ще нарѣкнѣтъ деветнадесетия вѣкъ — вѣкъ на фалшификацията. Фалшификацията е на дъното на сегашното общество, тя го просмуква цѣло, тя го потапя въ калнитѣ сиводи, тя като негова душа се е загнѣздила въ най-затѣтенитѣ му къшета, нейнитѣ пѣри като оловена гробна дѣска го давятъ отгорѣ.

И въ тоя пѣкленъ гробъ ние сме сѣднали да търсимъ щастие! Глупци, глупци!... Тукъ не може да има нийдѣ щастие. Тукъ има само едно самозабравяние, което само непрекъснатата борба може да достави...

Каква прелѣсть! Отпредъ ми лъчи веригата на Монъ-Бланъ. Титанъ вѣковеченъ! Рожбо вѣликолѣпна на всемогъщата природа, майко на величието, бодростта и прохладата, — поздравъ на тебъ! Отъ най-високата скала на П., очарованъ, азъ жадно поглѣщамъ твоитѣ прелѣсти. Бѣлъ, бѣлъ до безкрайностъ, по-бѣлъ отъ примѣната на хаджи-димитровитѣ самодиви, ти сбирашъ слънчевитѣ лъчи, за да ги распрѣскашъ по свѣта и да освѣтявашъ и огрѣвашъ тъмнитѣ му къшета. Ти си социализма на природата. Като него ти обайвашъ деликатнитѣ души. Като него твоитѣ вършини освѣжаватъ цивилизованата Европа. Като него ти освѣжавашъ, повдигашъ уморенитѣ и падналитѣ духомъ. Предъ твоя видъ.

„Сила юности, мужество, страсть

И великое чувство свободы

Наполняютъ ожившую грудь“.

Като социализма, твоитѣ красоти оставатъ непожтвати отъ всичкитѣ грозни стихии, които се хвърлятъ върху тебе, за да помрачатъ блѣсъка ти.

Ти си сила надъ силитѣ, юнакъ надъ юнацитѣ. Съ блѣстяща усмивка ти раздирашъ мрачната плащеница, която ти вахлупватъ враждебнитѣ тебъ облаци и мъгли. И по-чуденъ, по-великолѣпенъ ти испречвашъ лъчезарното си чело и като слънце изгрѣва твоята непобѣдителностъ.

Ти си каймака, есенцията на планинската природа.. „Ти събирашъ въ едно всички блага и дарове“ на естеството..

Твоитѣ хубости ни каратъ да търсимъ красота навредъ по вселенната. Нашето бжджеще принадлежи тебъ, представителю на природата, тебъ и на твоята довѣренница. Когато социализмътъ свърши своето дѣло, когато даде на човѣчеството възможность да живѣе по човѣшки, тогава погледитѣ на хората ще се обърнатъ къмъ природата. Тогава нейнитѣ красоти ще бждътъ уцѣвени. Тогава човѣкътъ напълно ще се наслаждава отъ тѣхъ. Той ще стане неинъ духъ. За него ще се каже, както Шиллеръ е говорилъ за Гете:

„Съ природой одною онъ жизнью дышалъ,
Ручей разумѣлъ лепетанье
И говоръ древесныхъ листьевъ понималъ
И чувствовалъ травъ прозябанье.
Была ему звѣздная книга ясна
И съ нимъ говорила морская волна“.

А сега — поздравъ на тебъ, „гигантъ каменисти, съ короната си снѣжна, обсипана съ лъчи: отъ душа и сърдце ти благодаря, за дѣто ми позволи поне на мигъ да се отвлека отъ душевнитѣ си страдания и да вдѣхна преснота, сила и бодрость въ измжченитѣ си гърди.

— Вцѣпененъ, заключенъ въ себе си... Гаче сте четиредесетъ-годишенъ мъжъ.

— Цѣла истина казахте.

Имаше нужда другъ да ми каже това, за да се убѣдя напълно въ истината му. Себе си като че ли не вѣрвахъ. Боже-мой, това е съвършено вѣрно, моята младост безвъзвратно е хвъркнала, азъ съмъ преждевременно устарѣлъ. Впрочемъ, младостта, безгрижната, радостната, *младата* младостъ никогажъ не е дохождала при менъ. „Наше поколеніе юности не знаеть...“

Бѣгамъ самичкъ по утъпкания пѣтъ изъ гората. Мѣсецътъ закритъ съ облаци. Монъ-Бланъ се не види. Тихо, таинствено. Само рѣката бучи, гръмко и опияняюще се разнася нейното бучение. Тя ме мами, тя ме вика. Ето пжтечка, която води къмъ нея. Тихо — бу-у-у. Въ главата ми сжщо нѣщо-си бучи. „Четиредесетъ-годишенъ мъжъ“... Хладно, безчувствено, безстрастно. Устата на научния наблюдател, когато малко го е еня, какво дѣйствие ще произведе неговото

откритие върху наблюдаемия обектъ, произнесоха тия страшни думи. Не може да има, значи, никакво съмнение въ тѣхната истинностъ. Лѣгамъ на трѣвата, притискамъ се о земята, цѣлото ми същество трепери, въ очигъ ми тъмно. Нищожний червей! ти преди минутата бѣше двайсетъ-годишенъ момъкъ, а сега си четиредесетъ-годишенъ старецъ...

Братко..., скоро ще дойда при тебе. Четирсетъгъ години ще ме доведжтъ. Отъ тѣхъ не е далечъ до „трупъ“. Азъ вече прекрачихъ Рубиконъ, но не Рубиконъ на побѣдата, а на смъртъта... „Четиредесетъ-годишния мъжъ“ затвари задъ мене младостъта. Огпредѣ ми си ти, мой братко...

О, боленъ мозъкъ! Азъ искамъ да живѣя, азъ ще живѣя. Нека сж раскъсани всички връзки, нека никого не обичамъ, нека ме никой не обича, нека самъ-самвепитъкъ се скитамъ по многомиллионния свѣтъ. Още повече ще се затворя въ себе си. Нека никой не вижда монѣ болки. Защото никой не ще ги разбере и исцѣри. Съ стиснати зѣби азъ ще задуша своя демонъ въ себе си. Но не посмѣяние на глупцитѣ не ще го придамъ. Съ хладни стѣни ще се ограда отъ окръжавающия ме свѣтъ. Нека той не заглежда въ вътрѣшния ми миръ. Той нѣма нужда отъ мене. И азъ отъ него нѣмамъ нужда. Азъ ще търпя, като скрия и злобата и страданията въ себе си. „Въпросъ рѣшенъ: трудись, пока годишся“.

Зачѣмъ же ты, о сердце не миришься
Съ своей судьбой, о чемъ твоя тоска?
Непрочно все, что нами здѣсь любимо...
Зачѣмъ же ты въ души неистребима
Мечта любви, не знающей конца?...
Умри!... Усни!...

Не живѣя азъ, а изгарямъ. И тѣло, и душа, всичко гори. А трѣбва най-сетнѣ да се успокоя и да се занимавамъ, като черпя сили отъ прохладнитѣ лъчи на Монъ-Блановитѣ снѣгове и ледове. Тъкмо днесъ времето е тѣй отлично! Небето сипѣо, безоблачно и цѣлиятъ Монъ-Бланъ блѣщи предъ мене. Тихо,

глухо навсѣкадѣ. Само предъ вратата ми чешмята шурти, бучи рѣката и шурцигѣ църтитѣ. Натегнатата тишина, като че ли хж-хж нѣщо ще стане. Но задълбоченъ въ книгата човѣкъ би могълъ отлично да мисли и усвоява прочетеното. Стига да бѣде горѣ-долу уравновесенъ, спокоенъ. Туй, което ми липсва. Въ тая тържественно мълчелива природа, въ тоя моментъ, когато даже вѣтрецъ не лѣхва, мене ми е тѣй тъжно и тежко... А тука е единъ отъ най-прелѣстнитѣ кѣтища на Европа. Околната тишина и великолѣпие наопѣки влияятъ върху мене. Като че ли всичкитѣ зли стихии на външната природа, които тя сега е изгонила, сж се вмъкнали и загнѣздили въ мене, дѣто и върлуватъ. „И тази тишина отъ гроба ѣ по-ужасна, по-страшна и отъ задана“.... Съ неуписуемо нетърпение азъ очаквамъ тая блаженна минута, когато ще стѣпя върху земята, която ще погълне ползутворно труда ми, силитѣ ми.

Да умра, тука, връзъ лоното на природата. ...Не, не да умра, но да заспя, да заспя навѣки подъ непрестайната приспивающа пѣсенъ на рѣката. На трѣвата, върху баирчинката, тѣй близо до рѣката, прегърналъ земята, съ затворени очи и съ въображение, лѣтищо по кубетата на Монъ-Блановата верига. Не съ съвсемъ затворени, а съ полуотворени очи....

Природата ме вика да се слѣя, буквално да се слѣя съ нея, като измича своята индивидуалностъ, като превърна тѣлото си на прѣстъ.

Защо да живѣя, защо да се трудя?...

Какво ме свързва съ свѣта, та да го оставя безъ болка?...

Слѣдъ мѣсецъ.

Драгий ми..., много се радвамъ, че напуцатъ село, защото като за насъ хора най-ужасното нѣщо и да се изолираме отъ свѣта, да се затворимъ въ такова кюше, дѣто нѣма общественъ животъ, който, ако не да погълне, то поне да развлече човѣка. Съ вътрѣшнитѣ си болки, които необходимо се пораждатъ отъ днешния проклетъ животъ, ний нѣма да я искараме на добро, ако се предадемъ изключително на

самосъзерцанието. Нѣма нищо по-лошо отъ това. А глухото село непременно кара човѣка да се замислюва въ себе си, да заглежда въ дълбочината на душата си, да анализира всичкитѣ си мисли и постѣпки. Нещастенъ е такъвъ човѣкъ. Той се раздвоява. Отъ една страна — самиятъ субектъ, който мисли и дѣйствува, а отъ друга — неговиятъ контролѣоръ и смѣдникъ. Въмѣсто да се учи и работи, човѣкъ се предава на безполезно „самоусвършенствование“. Той забравя за съществуванieto на другъ животъ, освѣтъ вътрѣшния. Той щене ще захваща да живѣе въ себе си, за себе си, да се мъчи единъ-единичкѣ и съ тоя „вѣчна борба, безъ тържество, безъ примирение“ се изпълва цѣлия му животъ и го отравя. До какъвъ край може да докара това, Аллахатъ вѣдае. Азъ само зная, че недоволството отъ живота се обръща въ недоволство отъ себе си. Като нѣма животъ, човѣкъ захваща да мисли, че той е неспособенъ да живѣе. Той почва да мисли, че не животътъ не е хубавъ, а че само той е калпавъ, че само той не умѣе да живѣе. Разочарованъ въ себе си, у него се явява апатия къмъ общественитѣ дѣла. А това вече е злѣ. Животътъ захваща да ти се струва безсмисленъ, безцѣленъ и „да бждешъ или не — ето въпросътъ“ се исправа предъ тебъ...

Часть отъ тоя процесъ азъ вече приживѣхъ и още преживявамъ. Но не ще му позволя азъ да дойде до край си. Единственното лѣкарство противъ психическата болѣсть, която безплодно разрушава организма, е трудътъ, такъвъ трудъ, на който можешъ да се отдадешъ съ увлечение, да се отдадешъ всецѣло, като се забравишъ. Вече отдавна е станало нравственно правило: труди се, затова намъ ни се струва безсѣдържателно. Но въ същностъ, трудътъ и до сега е единствения рецептъ, способенъ ако не да изсцѣри, то поне да запрѣ печалнитѣ послѣдствия на развивающата се душевна болѣсть.

Не искамъ да те съвѣтвамъ, драгий. Само, като на страдающъ другаръ, азъ казвамъ, че спасението ни е въ трудовия животъ. Наистина, мъчно е да работишъ угнетенъ отъ всѣкогашнитѣ си душевни болки. Мъчно, но не невъзможно. Трѣбва усилие на волята. И апатията трѣбва да побѣдимъ. Нали сме още млади, животетъ ни е напрѣдъ, ний можемъ да живѣемъ не само личенъ, но и общественъ животъ, ний

трѣбва да живѣемъ. Намѣри си занятие, колкото се може по-приятно и се старай да му се отдадешъ. Другото отъ само-себе-си ще дойде...

Слѣдъ мѣсецъ. На пѣтъ.

Най-сетнѣ трѣгнахъ. Утрѣ съмъ въ обѣтованната земя. Тренътъ ми е експресъ. Лѣтя „на всѣхъ парусахъ“. „Мчисъ-же бистрѣе, лѣтучее время!“ Хвъркай, та по-скоро да видя тая, за която мечтахъ и страдахъ. Толкози време, всѣкога и всѣкѣждѣ. О, татковино! Исполненъ съ сили, младостъ и страстна любовъ къмъ народа, азъ ги поднасямъ тебѣ. Българскій работнико, всичко, що мога ти да, е вече твое. Да живѣе твоето дѣло! Да живѣе социалната революция!

Г. Бакаловъ.

АНАРХИЗМЪТЪ

отъ

Жанъ Жореса.

(Прѣводъ отъ французки).

Азъ ще се постарая да забравя на минута нискитѣ старания на буржуазнитѣ партии да експлоатиратъ анархистическитѣ атентати противъ социализма и ще се помѣча да дамъ едно опредѣление на анархизма. Да разбираме явленията — тава е нашата първа длъжностъ; това е сжщо единственното вѣрно спасително срѣдство за челоувѣчеството.

Доста трудно е да произнесешъ обща присѣда върху една доктрина една партия, която захваща, или казва че захваща, отъ Бакунина, Елизе Реклю и свършва съ Равашола. Анархизмътъ почива на единъ, единичкъ принципъ, но неговитѣ проявления сж многобройни и често твърдѣ противоречиви.

Принципътъ е, че челоувѣческото сжщество или индивидуумъ има една абсолютна стойностъ *само като такава*. Челоувѣческата индивидуалностъ е за сама себе си цѣль, правило и законъ. Всѣки законъ, дѣйствующъ внѣ отъ личността, е тиранически, притѣснителенъ, лошава. Отъ тука произлиза, като общественно слѣдствие, правото на челоувѣческата лич-

ностъ на абсолютна свобода, на единъ пълненъ и неограниченъ животъ, на всестранното удовлетворение на всички нужди, не изключаетъ и тѣзи индивидуални потребности, които носятъ често единъ дълбокъ печатъ на каприцитѣ на единъ отвлеченъ моралъ, който туря на мѣстото безкрайно различнитѣ въ дѣйствителностъ човѣчески индивидууми, едно отвлечено и условно човѣчество.

Това всичко е просто, ясно и въ извѣстни отношения даже благородно и вѣрно. Не ний ще въставаме противъ широкиятъ просторъ за развитието на индивидуалнитѣ способности, защото въ това се състои живота.

Но предъ анархизма се изпречва другъ единъ въпросъ: да ли тази абсолютна свобода за развитие, всѣки човѣчески индивидуумъ иска само за себе си лично, или пъкъ и за своитѣ подобни? Въ първиятъ случай, това би било най-чудовищното проявление на егоизма, безапелационната тирания на силния върху слабия, — съ една дума, буржоазната анархия, такава каквато тя се практикува въ съвременнитѣ общества, гдѣто господствува върховниятъ законъ: *laisser-faire**).

Такъва единъ възгледъ, такъва единъ анархизмъ, висшитѣ теоретици на анархизма, като Бакунина и Крапоткина го отхвърлятъ, тѣ го оставятъ на г. г. Лероа-Болйо и Ивъ Гйо.

Но тогава какъ може да се достигне свободното развитие на човѣческитѣ същества безъ да има нѣкакво стълкновение по между имъ? това е съвсемъ невъзможно днесъ при съществуванieto на антагонизма въ интереситѣ. Слѣдо-

*) Волниятъ български преводъ — буквалниятъ е безсмисленъ — на това положение на либералнитѣ економисти е „нека стане,“ както и на *laisser passer* „нека мине“. Тѣзи двѣ начала на либералната или както я наричатъ още манчестерската економическа школа, се отнасятъ до ролята на държавата. Споредъ казаната школа държавата не трѣбва да се намѣсва въ производството. Тя не трѣбва да се интересува нито отъ положението на работницитѣ въ фабрицитѣ, нито отъ хигиеническитѣ условия на послѣднитѣ. Държавата не трѣбва да ограничава работниятъ день, не трѣбва да запрещава работянieto на дѣца по фабрицитѣ сѣщо и на жени, отъ гдѣ и на кждѣ държавата да запрѣщава на дѣцата да работятъ въ фабрицитѣ? Отъ гдѣ на кждѣ тя да запрѣщава поименно трудъ за женитѣ? Ще ли даде държавата препитание на вторитѣ, както и първитѣ, слѣдъ като имъ отнѣма источника на прехрана? Пълна свобода трѣбва да съществува въ економическитѣ отношения. *Каквото ще става*, това не е работа на държавата,

вателно, преди всичко трѣбва да могатъ да се оставятъ на собственитѣ си влечения, безъ да се натѣкватъ единъ на друго, безъ да се раняватъ взаимно. Трѣбва да се организира едно друго общество, въ което всички интереси ще бждатъ така солидарни, и така естествено хармонически, щото всѣки индивидумъ, като се развива по собственитѣ си влѣчения, ще бжде сигуренъ, че не нарушава на подобнитѣ си свободата за развитие. Слѣдователно трѣбва една социална революция, трѣбва една нова общественна организация за да е възможенъ и приложимъ анархизмътъ.

Ето ръководицата мисль на Бакунина и Крапоткина; ето кое позволява на Бакунина да се нарича твърдѣ често социалистъ-революционеръ; ето защо и Крапоткинъ, а особено въ своята книга „La Conquête du Pain“, развива преди всичко една комунистическа система.

И наистина, очевидно е; че за да бжде всѣки индивидумъ свободенъ, той трѣбва преди всичко въ своя трудъ да не зависи отъ друга нѣкоя личност. Отъ тукъ слѣдва, че срѣдствата на производството трѣбва да станатъ обществена собственостъ и обществото или общината да ги отстъпва на расположението на отдѣлнитѣ личности. Но това ще рече колективизмъ. Обаче само това не е достатъчно споредъ теоретичитѣ на анархизма. Труда трѣбва да престане като една необходимостъ, а трѣбва да бжде свободенъ. Человѣкъ трѣбва да работи не да се прехранва, а свободно, доброволно, когато му скимне, съ цѣль да упражнява способноститѣ си.

това не се касае за нея. Нейната роль се свежда къмъ ролята на единъ нощенъ пазавантинъ, който обикаля около къщата, гледа да не стане пожаръ, или да не става шумъ по улицата, или пази къщията отъ крадци, а въ самитѣ къщи не може и не трѣбва да влиза. Нека капиталистътъ експлоатира безбожно работника, нека едриятъ собственикъ смазва дребниятъ — това не е работа на държавата, а на капиталиста и работника, ний нѣма да уборваме тѣзи начала, а ще забѣлжимъ само, че първи сж либералитѣ, които ги нарушаватъ, и се обръщатъ до държавната помощъ, полиция и войска, когато нѣкоя работническа грева заплашва тѣхнитѣ интереси. Така щото собствено тѣзи начала фактически се прѣдставяватъ така: „когато ний (капиталиститѣ) кажемъ, никой нѣма право да се бърка; но когато работниците протестиратъ противъ нашитѣ кражби, държавата трѣбва да ги научи на умъ и разумъ, т. е. да мируватъ и мълчатъ“.

Бъл. на преводача.

Така, както по благородната мечта на Шиллера, всѣка работа ще бѣде една игра, всѣки чловѣкъ ще бѣде свободенъ, както е свободна мисълта на поета, всѣки животъ ще бѣде едно художественно творение сир. свобода и наслаждение.

Но за да бѣде възможно това, не стига само щото сръдствата на производството да бѣдѣтъ на расположението на всѣки чловѣкъ; а трѣбва още щото предмѣтитѣ на потрѣблението, на прехраната да бѣдѣтъ на расположението на всѣки индивидумъ; но за това тѣ трѣбва да бѣдѣтъ въ най-голъмо изобилие, така щото всѣка личностъ да може да удовлетвори най-разнообразнитѣ си и измислени прищевки, безъ да принася врѣда на другитѣ. Това вече не е колективизмъ, при когото само сръдствата на производството сѣ общественни, а предмѣтитѣ на потрѣбление, на прехрана, се отдѣлятъ всѣкому съобразно съ вложения отъ него трудъ въ общото производство. Това е вече комунизма и единъ такъвъ комунизмъ, при който могъществото на производството трѣбва да достига до такива размѣри, щото единъ произволенъ трудъ отъ страна на членовѣтъ на обществото, т. е. кой колкото и когато му скимне да работи, ще е въ състояние да произведе изобилно продукти за удовлетворението на всички потрѣби, на всички чловѣчески организми.

Така всѣки предлогъ за борба между чловѣцитѣ ще изчезне, ще изчезне и грѣхътъ, защото ще изчезне и всѣко искушение. Това ще бѣде райтъ съ обичната си невинностъ и изобилие, съ невинността произхождаща отъ самото изобилие; но това не ще е единъ рай отстѣпенъ чловѣку като врѣмененъ даръ отъ бога или една мимолѣтна усмивка на природата, а създаденъ на самия чловѣкъ, издигнатъ чрезъ чловѣческата солидарностъ отъ гдѣто ще изгрѣе посръдствомъ едно неисчерпаемо богатство, една безконечна свобода.

Ето философската и социална конституция на анархизма.

Азъ не ще река, че това е една утопия, защото съ тази дума често злоупотрѣбляватъ противъ самитѣ насъ, социалиститѣ. А при всичко това, утопическиятъ характеръ тука е очевиденъ. Това, което ний, социалиститѣ искаме, т. е. колективното, общественното владѣние сръдствата за производство е осъществимо. Никой го не отрича: нашитѣ врагове само казватъ, че това ще бѣде пагубно, убійствено, притеснително. Но тѣ не казватъ и не могатъ да кажатъ, че е не-

възможно при съвръшенното състояние на студа, колективизирането сръдствата на производството.

Но съвсѣмъ независи отъ челоѡцѣтѣ, щото ей сега, тозъ-часъ, техническата можщественность на челоѡчеството да дойде до тѣзи стѣпень, щото да бѣде възможно удовлетворението на всички челоѡѣйески потреби, при произволнитѣ, кой когато иска и колкото иска, трудъ на отдѣлнитѣ личности. Това ще се осществи може би, и това е идеала, но не отъ челоѡческата воля зависи, щото техническата можщественность да расте по една опредѣленна прогрессия.

Но още единъ пътъ ще кажа, че не въ това се състои нашето разногласие съ теоретичитѣ на анархизма; защото, отъ една страна партиятѣ, които обръщатъ своитѣ погледи къмъ бѣдѣщето, не могатъ до отбѣлѣжатъ съ рѣшителната точностъ гдѣ свършва осществениятъ идеалъ и гдѣ захваща утопията; а отъ друга страна, самата мечта, ако впуска свойтъ погледъ въ неизвѣстното бѣдѣще, това не всѣкога погрѣчва на здравия взоръ да вижда неизбѣжната и най-близка дѣйствителность. Тя, мечтата, не образува едно „оттатъкъ“, което да замѣглява предъ нашиятъ взоръ пай-приближенитѣ линии.

Още по малко се състои нашето разногласие въ грижата за личността, която проявиватъ анархиститѣ, защото тѣзи грижа сѣщо поддържае и ний. Ако ний искаме да осществимъ социалистическиятъ строй, то е да могатъ всички челоѡчески сѣщества да се движатъ и развиватъ при пълна свобода; за насъ сѣщо личността е короната на цѣлото; ний сѣщо искаме, щото общественно организирана собственость да се даде пълна свобода на всѣка инициатива съвмѣстна съ инициативата на другитѣ. Ний нѣмаме намѣрение нито да я уковаеме въ нѣкакви си произволни правилници или да я подчинимъ на незнаемъ какви ръководители на свѣстѣта; и когато главнитѣ економически условия за едно всеобщо благоденствие бѣдѣтъ реализирани, нѣма да има истинско, дълбоко, интимно щастие освѣнъ за тѣзи, които съумѣятъ да уподобятъ на личната си природа, колективнитѣ елементи на радостъ и щастие.

Ний се подписваме доброволно на дълбокитѣ думи на Бакунина: „Челоѡцѣтѣ сѣ неузнаваеми само по една мисль, по едно сѣждение, даже по собственитѣ имъ думи, защото

человѣческиятъ езикъ е въ състояние да предаде само обстракция. И ний вѣваме намѣрение да учреждаваме фабрика на общественното благоденствие: ний искаме да организираме свѣта по такъвъ начинъ, щото всѣкой и всички да бждѣтъ въ състояние да си създадатъ сами, безъ всѣкакво препятствие, личното си щастие.

Не; това което ни раздѣля отъ анархиститѣ, то е, че тѣ чрезъ едно най-дѣтнско и пагубно противоречие, отричатъ идеята за организация и общественна еволюция, слѣдъ като сж ги предположили и слѣдъ като се основали на тѣхъ въ свонитѣ заключения.

Тѣ препологатъ организацията, защото споредъ самитѣ тѣхъ, хармоническата анархия ще бжде възможна само при единъ общественъ строй, гдѣто капиталистическата собственостъ е окончателно искоренена. Но да се унищожи капиталистическата сабственностъ и да се предупреди възможното ѝ възврѣщане, очевидно е че е необходимо съгласното и съвмѣстното дѣйствие на всички чловѣчески усилия, едно постоянно учреждение единъ основенъ принципъ.

Въ такъвъ случай, защо тѣ въставатъ противъ социализма, който като организира пролетарията, дава му малко по-малко необходимата сила за възбужданieto на единъ новъ строй? И тъй, като свободата на личноститѣ предполага споредъ самитѣ тѣхъ, извѣстенъ общественъ строй, приетъ отъ всички, защото солидарността, споредъ собствената имъ исповѣдь, е необходимото условие за свободата, защото тѣ искатъ да замѣнятъ колективното и редовно дѣйствие на пролетария съ личната дѣятелностъ, която може да бжде и егоистическа и престѣпна? Общата, съвмѣстна и публична дѣятелностъ на работниците въ днешниятъ общественъ строй е предисловието къмъ тѣзи бждѣща чловѣческа солидарностъ, която, споредъ самитѣ анархисти, ще бжде основата на свободата на личноститѣ.

Тѣ сами заявяватъ, че абсолютно пълната свобода, не е възможно да бжде безврѣдна и законна за всички, освѣнъ въ единъ новъ общественъ строй, създаденъ и поддържанъ отъ общата воля; и като забравятъ въ сжщата минута това основно положение, безъ което тѣ не би били освѣнъ едни вулгарни економисти, тѣ даватъ още отъ сега пълненъ просторъ на всички страсти и стремления, даже и на тѣзи, които обзео-

образени отъ днешния общественъ строй, личатъ да бждатъ немовърно егоистически и престъпни.

Съ една дума, тѣ имаха за формула: „предварителната организация на чловѣческата солидарностъ ще позволи свободната игра на всички индивидуални способности“ и тѣ оставятъ да падне първата частъ отъ тази форма: солидарността. Тѣ забравятъ, че споредъ тѣхъ, преди да оставимъ чловѣка на неговитѣ лични влѣчения, трѣбва, посрѣдствомъ едно общо усилие, да очистимъ обществената срѣда, която го разваля и той дава ходъ, вънъ на всѣкаква организация. На всичкитѣ си влѣчения, които могатъ да съдържатъ въ себе си благороднитѣ качества на бждещето, не могатъ да съдържатъ сѣщо тѣй всички низости и пороци на настоящето, или всичкитѣ жестокости на миналото.

Сѣщо така, както тѣ отричатъ и отхвърлятъ, слѣдъ като сѣ предположили вече, организацията, сѣщо тѣй тѣ отричатъ и отхвърлятъ и закона на еволюцията.

Отъ економическа точка зрение, споредъ самитѣ тѣхъ, анархизма предполага комунизмътъ; а този комунизъмъ, достатъчно производителенъ за да удовлетвори всички потребности, предполага научното концентрирано производство, сир. по-крайней мѣрѣ като преходна форма — коллективистическия строй.

Но коллективистическото засѣбване средствата на производството, самото-то е възможно въ единъ извѣстенъ исторически периодъ, въ единъ извѣстенъ моментъ на економическата еволюция. Ето прочее анархистическата идея, която, споредъ самото казване на анархиститѣ, е подчинена на економическото развитие, на еволюцията на общитѣ условия на труда и собствеността. Но току що приематъ този законъ, тѣ го отхвърлятъ и отричатъ, защото, ако той бѣше дѣйствителенъ, и ако чловѣкъ обрѣща на него внимание както трѣбва да обрѣща, слѣдватъ двѣ нѣща. Излиза първо, че трѣбва да се организиратъ, както това прави международниятъ социализъмъ, всичкитѣ чловѣци, които страдаятъ отъ днешниятъ економически строй и по този начинъ да се даде съдѣйствие на всемирното движение на нѣщата, посрѣдствомъ, едно чловѣческо движение, сѣщо така всемирно. Още слѣдва, че съвременното общество не е нѣщо въ родѣ възлощение на дявола, на абсолютното зло, което може да бжде съкрушено чрезъ най-дивитѣ и разрушителни срѣдства, не, то не е такъвъ анти-

христъ, както си го представява анархистическата, несполучливо облѣчена въ атеизмъ, митология — то е една преходна форма, която едновременно съдържа и смъртнитѣ органически недостатъци и елементитѣ на едно ново общество.

Откриванieto, организиранieto и усиляването на тези елементи — ето гдѣ трѣбва да се приложи човѣческата дѣятелностъ. Съ развитието си капиталистическата организация работи за собственото си падане, защото тя приготвя съюза на ограбенитѣ и страдаюци пролетарии. Тя съдържа въ сама себе си силитѣ на бѣднѣщето които ще я замѣнятъ, и за да я унищожимъ, не трѣбва да се хвърляме въ миналото, не трѣбва да хранимъ слѣдствие на единъ атавистически, ретрогаденъ инстинктъ, презрение къмъ човѣческия животъ, но напротивъ да организираме възходящата солидарностъ на работницитѣ, която ще се увѣичае съ най-благородната и найчовѣческа революция.

И когато ний, социалиститѣ, осждаме анархистическитѣ атентати, когато ний осждаме човѣчeskото „азъ“ проявяюще се чрезъ престѣпления, ний не правимъ както това ни приписватъ нашитѣ лукави противници — незнамъ каква недостойна отстъпка на обществената съвѣсть; но просто, ний сме вѣрни до край на логиката на нашата идея и на логиката на нашата съвѣсть.

Превелъ К. Р.

ИРЛАНДИЯ.

К. Каутски.

Надали е възможно да си прѣдставимъ друга страна въ Европа, освѣнъ Ирландия, гдѣто сиромашията въ продължение на пѣли хиляди години така непрекъснато да е истоощавала силитѣ на народа.

И за сега даже е справедливо описанието на тази нещастна страна направено отъ Такерей; „На Истокъ и Югъ въ Ирландия, на всѣкадѣ прѣдъ очитѣ на пътешественика се испрѣчва призрака на глада. И това тука не е изключение, а общо правило“. Въ тази най-прѣкрасна и най-богата страна търпятъ бѣдствия и гладуватъ милиони хора. Въ тази минута

даже хиляди отъ тѣхъ лежатъ предъ прага на своитѣ колиби безъ работа, почти безъ храна и както се види безъ никаква надѣжда. Здравитѣ селски работници лежатъ на постелкитѣ си „отъ гладъ“, защото чловѣкъ, когато лежи по малко му се яде, отъ колкото, когато ходи. Много отъ тѣхъ сж ископали зелени картофи отъ своитѣ градини и живѣятъ сега, като чакатъ зимата, когато надъ всичко това ще се прибави и студа.

Това плачевно положение на великата страна трѣбва да обърне вниманието на всички приятели на чловѣчеството и това е именно причината за своевременното появяване на този очеркъ¹⁾, цѣлѣта, на който е широко да распрѣсне въ всички слоеве на обществото свѣдения за съвременното положение и история на Ирландия, ако би даже че Ирландското аграрно движение да не е горѣщъ въпросъ на деня, пакъ прави тѣзи свѣдения необходими за всѣки социологъ и политикъ.

Ирландскитѣ отношения сж така своеобразни и така различни съ нашитѣ,²⁾ щото за тамошното движение може да сжди само този, който е изучилъ положението на работитѣ.

Твърдѣ погрѣшно е да сждимъ за тѣхъ по аналогии съ господствующитѣ въ Срѣдна-Европа политически и социални отношения. Вече и самия вънкашенъ видъ на Ирландия, покрита съ развалинитѣ на зарѣзанитѣ колиби е чуждъ на цивилизована Европа.

Числото на такива колиби е достигало въ 1841 г. до 52,208; въ 1851 г. до 65,519. Ландлора на нещастнитѣ имъ обитатели ги е изгонилъ на чужбина затова, че тѣ не сж могли да му заплатятъ наемътъ на кжщата. Още въ 1850 г. числото на изселенитѣ наематели е доходило до 74,171.

Гладостоновскій билль за владетелитѣ и наемателитѣ въ 1870 г. е ималъ предъ видъ да свърши съ този редъ на нѣщата, но както се виде послѣ, той не постигна цѣлѣта си.

Видѣтъ и на кжщитѣ въ които се живѣе, никакъ не е по прѣвдкателенъ отъ този на напустнатитѣ. Четири стени отъ суха глина, сламененъ покривъ и дупка за излизание на дима, ако само вратата не служи за това — ето какво представлява отъ себе си домътъ, въ едната стая на когото се помѣщава

¹⁾ Това е единъ откъслекъ отъ хубавия културно исторически етюдъ на К. Каутски върху Ирландия, който скоро ще се появи въ нѣкое отъ наши списания.

²⁾ т. е. германскитѣ.

цѣло семейство. Около загасналия огънь 5—6 полу-голи дѣца пекътъ картофи, покрай тѣхъ се валя и грухти свиня — признакъ на голѣмъ инатъ и единственното сѣщество, което се чувствува добрѣ въ тази калъ. Ако сега къмъ това присъединимъ и малкото мѣсто засѣено съ картафи, то ще имаме прѣдъ очитѣ си всичкия имотъ на ирландския наемателъ¹⁾.

Здрава дрѣха рѣдко можете да намеритѣ у него; обикновенно единъ и сѣщи костюмъ служи за двама. А за това пъкъ за да може да се даде възможностъ на набожний ирландецъ да отиде въ църква, въ приличенъ видъ, трѣбва, свѣщенника да отслужи нѣколко пѣти недѣлната молитва (литургията).

Всичко въ Ирландия, което принадлежи къмъ работний народъ се храни съ картофи; само на Рождество Христово си позволява ирландеца да яде мѣсо.

Едни ядътъ картофи три пѣти на день — това сѣ избранниците; други — два пѣти; само тѣзи които ядътъ по единъ пѣтъ се считатъ за бѣдняци; но тѣ още не сѣ най бѣднитѣ, понеже има и такива, които въ течение на единъ или два дня нищо не ядътъ. Това е още въ „добритѣ“ времена.

Въ Ирландия почи всѣка година се повтаря глада, като почва обикновенно отъ срѣдата на Априлий когато запаса отъ картофи почва да се свършва и се продължава до Августъ, тъкмо до времето на оздрѣвяние на картофитѣ.

Въ една само (1817) година сѣ измрѣли отъ сиромашия и гладъ 65,000 чаловѣка; заболѣли отъ трѣска вслѣдствие на глада и нуждата 1,500,000. Коммисаритѣ на общирното изслѣдвание въ 1835 г. пресмѣтнали, че всѣка година около три милиона достигатъ до пълна сиромашия. Четвъртий милионъ не е билъ причисленъ само за това, че тѣ небили гладували въ буквалний смисълъ на тази дума.

Въ 1832 г. епископа Dogle отговорилъ на въпроса за положението на народа: „Гладуватъ, както всѣкога“.

Gustave de Beaumont въ издаденото си съчинение за Ирландия (*L' Irlande sociale, politique, religieuse*. Paris 1840), отъ която сѣ взети много отъ привѣденитѣ тукъ факти, констатиралъ между другото, въ време на пребиванието си въ.

¹⁾ Наемателъ — въ смисълъ на кирадия, заелъ нѣщо подъ наемъ.

тази нещастна страна отъ 1835—37 г., че отъ жителитѣ на „Newport Pratt“, 9,838 души нѣмали друга постела освенъ слама; 7,531 спали на земята отъ нѣмание на постелки. Отъ 206 жители на Derry Laken само 39 имали дрѣхи, на другитѣ пъкъ предстоялъ приятний изборъ между смъртъта отъ гладъ или студъ.

Съ настѣпванието на глада повишава се цѣната само на картофитѣ. Цѣната на пшеницата не се подига, защото самата ѝ обикновенна цѣна не е достѣпна за Ирландскій пролетариятъ. Затова Ирландската пшеница въ гладнитѣ години не е по-скапа отъ колкото въ обикновенно време и *вслѣдствие на това нея я изнасятъ навънъ въ голѣмо количество и то въ сѣщото това време, когато ирландцитѣ мрѣтъ отъ гладъ!*...

Това особено ясно се видѣ въ време на глада въ 1821 г., а сѣщо тѣй и въ не плодороднитѣ години 1846—48 год.

Когато ирландцитѣ умирали по стотини отъ гладна смъртъ било изнесено:

Въ 1846 год. пшеница. 1,625,000 квартаера ¹⁾.

„ „ „ пшенично брашно 1,278,000 центнера

„ 1847 „ пшеница 1,326,919 квартаера.

„ „ „ пшенично брашно 1,497,000 центнера.

Освенъ хлѣбъ се изнасятъ въ значително количество и говеда за клание и все пакъ въ гладнитѣ години въ по-го-лѣмо количество, отъ колкото обикновенно.

Възвасяването въ Шотландия и Англия достига:

Въ 1846 год. волове и крави 186,483; телета 6,363

„ „ „ овни . . . 259,267, свинета 480,827

Отъ 5-ий Юлий 1847 г. до 5-ий Априлий 1849 год: бикове и крави 413,987; телета 17,957; овце — 615,650; свинета 244,198.

Въ замѣна на това гладующитѣ ирландци получавали манифактурни стоки, желѣзо и каменни въглища.

Наистина, не ирландцитѣ получили това, а землевладѣл-цитѣ, сѣщитѣ тѣзи, които имали възможность да задържатъ за себе си пшеница и говеда и продадѣтъ всичкото останало задъ предѣлитѣ на Ирландия, за да покриятъ своитѣ разноси.

¹⁾ Квартеръ = 290·8 литри.

Какво впечатление произвѣжда това на безпристрастния очвидецъ, показва ни de Beaumont, който е билъ съвършено чуждъ на партийноститѣ: „Става сиромашия“, се провиквалъ той, поразенъ отъ подобно зрѣлище, „която така дълбоко подкопава човѣческото достоинство, че нѣма дума на човѣчески лзыкъ за нейното искаждане“.

Сжщия този списатель ни описва сцѣни на скърбъ и безотраднo състояние, свидѣтель на които е билъ той самъ; плачове и отчаяни викове, които той е слушалъ, скърбъ, която се чува въ гласа на бѣдната майка пренудена да се откаже отъ залька хлѣбъ, заради гладното си дѣте!...

Ако всичко това е поразило състоятелния пжтищественникъ, който обиколилъ страната, то какъ пъкъ може спокойно да гледа отчаяния ирландецъ, какъ неговата собственна плътъ и кръвъ страдатъ отъ гладъ, за това че владѣтеля го изгонилъ изъ домътъ си, или къщата на господара, защото не платилъ извъпреднитѣ аренди?

Призванието къмъ спокойствие и благоразумие предоставяме на Английскитѣ министри; но на тѣзи, които се грижатъ за сѣдбата на ирландия, ний съ голѣмо желание предлагаме въпроса: отъ гдѣ проистича тази безгранична бѣдностъ и съ какво може да се спре?

Неще съмнение, че този въпросъ ний не ще предложимъ на Английскій политикъ, понеже той ще ни каже просто: „безпримѣрната сиромашия на ирландцятѣ проистича на право отъ извъмѣрното на раствание на населението и че нищо неможе да бѣде по глупаво, отъ да се чака истенско и трайно подобрѣние на положението имъ, до гдѣто увеличението на населението не бѣде значително спрѣно“. (M. Culloche).

Съ този отговоръ ний не се задоволяваме предъ видъ на това, че въ единъ периодъ време отъ 1841 г. до сега населението на „предвидлива“ Англия е порастнало отъ 16 на 25 милиона; населението пъкъ на „лекомисленната“ Ирландия въ сжщия периодъ е спаднало отъ 8 на 5 милиона.

Ирландия има и сега толкова пакъ жители, колкото и въ 1801 г., когато населението на Англия не е било повече отъ $\frac{1}{3}$ на сегашното, което е 8,900,000. Слѣдователно нарастванieto на населението въ Англия става по-бързо, отколкото въ Ирландия, гдѣто гладнитѣ времена и силната

емиграция, въ течение на 30 години, сж намалили населението почти на три милиона души.

Впрочемъ, макаръ и цифрата на рожденията би могла да бѣде много голѣма, но благодарение съответствующата цифра на смъртността тя би могла да се компенсира. Но и това ний не виждаме.

Едно раждане отъ Ирландия се пада:

въ 1850 г. на 31·0 человекъ, въ Англия на 28·6 чел.

„ 1864 „ „ 41·6 „ „ „ 28·1 „

„ 1871 „ „ 35·6 „ „ „ 28·4 „

По този начинъ въ Ирландия едно раждане дохожда на по-голѣмо число жители, до колкото въ Англия.

И така, ето къмъ какво се свѣжда това твърдѣ бързо увѣличаване населението на Ирландия. Ний още по-горѣ забѣлѣзахме, че Ирландия изнася жизненни продукти; слѣдователно, тѣхното всѣко годишно производство не е толкова малко, че да не може да удовлетвори потребноститѣ имъ. Незначителна само се показва силата на народа, за да задържи въ страната си резултата на свои трудъ. Причината за оскѣдното прехранване на Ирландския работникъ не е *въ резултата на неговий трудъ, а напротивъ неговото щастие е въ този трудъ.*

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

2-ий Студентеский-социал. междунар. конгресъ въ Женева. — Безработицата и нейнитѣ послѣдствия за работническия классъ. — Интерпелацията на Либкнехта въ нѣмския Райстагъ. — Вайана заклаха, но бомбитѣ не спрѣха. — Реакцията продължава въ Франция! — Интерпелацията на Кловисъ Хюга и испѣжданieto на Тиврие. — Предложението на Жореса за намаляването на поземелния налогъ. — Протекционизмъ и социализмъ.

Отъ 23 до 25 Декемврий (н. с.) включително, засѣдава втория международенъ студентески социалистически конгресъ. Първия конгресъ (1891) се събра въ Брюкселъ, втория — въ Женева.

Много „честни и почтени граждани“ съ удивление питаха чрезъ своитѣ вѣстници (Temps, Journal des debats и др.) каква цѣль може да преследва единъ соц. конгресъ между

студентитѣ. Temps, съ обикновенната си повърхностъ отиваше по-нататъкъ и казваше: „Женевскитѣ студенти въ своя апелъ се обръщатъ къмъ *умствения* пролетариятъ: инженери, механици, доктори, бухгалтери (comptables, счетоводци) и пр. като настояватъ на еднакъвостта между интереситѣ на послѣднитѣ и интереситѣ на проститѣ работници. Развѣ не е противното? Женевскитѣ студенти казватъ: „другари, ний всивца сме осждени да теглимъ игото на капитала, да се подчиняваме на неговитѣ прищевки и да търпимъ всички проистекающии отъ неговото господство злини“. Но кой на кого тегли игото? Пита Temps и безъ всѣкакви забикалки отговаря: „капиталиста на инженера, механика или бухгалтера, защото послѣднитѣ ако се откажатъ да му служатъ, работата му ще спрѣ и той е *принуденъ* да ги търпи, да имъ дава заплати каквито тѣ искатъ“. Само едно почтения парижски вѣстникъ замълчава, че същото *могутъ* да правятъ и ржчнитѣ работници отъ които тѣй сжщо се нуждае и въ много по-голямъ размѣръ фабрикантина и предприемача. И извѣстно е всѣкому, че работницитѣ прилагатъ този принципъ на дѣло въ своитѣ катадпевни гревѣ. Сериозния Temps премълчава и още друго едно твърдѣ важно обстоятелство: ако единъ инженеръ се откаже да работи за извѣстна плата, това ни най малко не безпокои капиталиста, защото другъ инженеръ, останалъ безъ занятие — най-обикновенно явление — ще му предложи услугитѣ си. Прочее, това искусвенно раздѣление, което се постараха да създадатъ буржуазнитѣ вѣстници между умствения и ржчния пролетариятъ *не отговаря на дѣйствителността* и е една отъ този родъ измислици, съ които се пълнятъ всѣкидневнитѣ буржуазни вѣстници. Умственъ и ржченъ, мускуленъ и мозаченъ пролетариятъ — това сж само двѣ форми на наемния трудъ, между които даже неможе се прокара една рѣска граница и ако социализма изразява интереситѣ на еднитѣ, изразява ги и на другитѣ.

Въ едно писмо испратено до гражданина Турати, редакторъ на органа на Италианската соц. партия „Critica Sociale“ (гл. 13 брой III г. за м. Юлий, стр. 196), ний опрѣдѣляхме задачата на Женевския конгресъ тѣй: „Главната задача на нашия конгресъ ще бжде да съдѣйствува за проникванието между интелектуалния пролетариатъ идеята, че неговото освобождение може да се извърши само чрезъ и

подъ знамето на социализма въ борбата му противъ капиталистическия строй.

„Ний искаме да дадемъ практическото разрѣшение на единъ въпросъ — получилъ вече своето теоритическо разрѣшение — че само при *сѣдиненитѣ* усилия на работниците на мозъка и машината ще бжде срутено буржуаното здание т. е. да осъществимъ въпросния съюзъ. Ний ще търсимъ практическитѣ срѣдства за пропагандата между работниците на мозъка. И по този начинъ да вмѣкнемъ „социалистическия микробъ“¹⁾ дори въ държавнитѣ канцеларии; да измѣкнемъ изъ подъ краката на господствующитѣ классове и послѣдната опора която му оказва пещъзнателния интелектуаленъ пролетариатъ“.

Колко съдѣйствието на интелектуалния пролетариатъ е необходимо за социалната революция читателя може да разбере още отъ слѣдующето писмо, на нашия учитель Енгелса, испратено до конгресса:

Лондонъ, 19 Декемврий 1893, 122 Regent's Park Road. N. W.

Скъпи граждани,

При всичко като благодаря на вашата покана за конгресса на студентитѣ социалисти, съжалявамъ крайно че не можъ да се възползувамъ отъ нея, защото съмъ задържанъ отъ неотлагаеми и важни дѣла. Азъ не мога друго освѣнъ да пожелаая на вашия конгресъ най-голѣмъ успѣхъ какъвто той заслужва. Дано вашитѣ усилия сполучатъ да развиятъ между студентитѣ *съзнанието*, че *изъ тяхнитѣ редове трѣбва да излѣзе този умственъ пролетариатъ повиканъ да играе отстрана и всрѣдъ своитѣ братья, рѣчнитѣ работници, една важна роль въ настѣпающата революция.*

Буржуазнитѣ революции на миналото изискваха отъ университетитѣ само адвокати — най-добръ суровъ материалъ за създаване на тѣхнитѣ политически мѣже; еманципацията на пролетарията има нужда още и отъ доктори, инженери, химици, агрономи и други специалисти; защото трѣбва да се тури рѣка, не само върху политическата машина, но и върху

¹⁾ Съ този терминъ Figaro си служи обикновенно за да изрази идейното разрушително дѣйствие на соц. теория върху днешното общество. Разбира се че ний нѣма защо да му се сърдимъ.

цѣлото общественно производство, а тамъ се изискватъ не грѣмливи фрази, а солидни познания.

Братски поздравъ,

Фредрихъ Енгелсъ.

На практическата задача която се налага на съзнателнитѣ вече единици изъ умствения пролетариатъ, конгресса спомогна съ приеманieto на слѣдующитѣ рѣшения:

1) Учредяването на единъ международенъ секретариатъ, който ще улеснява сношенията и ще спомага за залкчаванieto на взаимнитѣ свѣрзки между студентитѣ соц. отъ всички страни. Този секретариатъ ще бѣде въ течението на всички препятствия, които могатъ да срѣщнатъ въ своята дѣятелностъ студентитѣ социалисти и за избѣгването на които, тѣ ще се нуждаятъ отъ помощта на чуждестраннитѣ си брати. Нему ще бѣждѣ известни способитѣ, които студентитѣ въ различни страни употребяватъ за развитието на соц. пропаганда между учащата се младежъ и занимающитѣ вече известно общественно положение умствени работници. Очевидна е ползата, която може да се извлече отъ запознаването съ тѣзи способности — съ една дума той ще бѣде като едно посрѣдническо бюро. До идущия конгресъ, който ще стане въ Италия, въ Туринъ прѣзъ 1895, сѣдалището на бюрото ще бѣде Женева. Неговия прѣдставителъ: Ж. Сиггъ (M. Sigg, député Rue Pradier 1, Genève) депутатъ и същевременно учителъ въ народнитѣ училища.

2) L' Etudiant Socialiste, досегашния органъ на белгийскитѣ студенти социалисти, става *международенъ* органъ на студентитѣ социалисти отъ всички страни. Въ него ще се испращатъ свѣдѣния за общественото и економическото положение, за числото на умственитѣ работници отъ известни категории: медици, инженери, механици, химици, астрономи, учители, писари и пр. и пр. За необходимостта на тѣзи статистически данни при пропагандата е излишно да се говори. Освенъ това L' Etudiant Socialiste ще служи като трибуна, гдѣто студентитѣ социалисти отъ различнитѣ страни могатъ свободно да изказватъ своитѣ мнѣния, а группитѣ да печататъ своитѣ съобщения имеющие официаленъ и международенъ характеръ.

3) Конгресса препоръчва пропагандата между студентитѣ да става съ помощта на брошури, вѣстници, сказки и пр.

4) Конгресса препоръчва синдикалната организация на работниците принадлежащи къмъ тъй нареченитѣ *либерални карриери*. Това е единъ отъ най-важнитѣ и надлѣжащи способности за развитието на классовото съзнание между умственитѣ работници. На западъ въ тази смисълъ се е направилъ вече извѣстенъ успѣхъ, нъ ний ще имаме другъ пътъ случай да се повърнемъ върху сѣщия въпросъ.

Отъ теоритическитѣ резолюции на конгресса ще отбѣлѣжимъ само една — тѣзи относяща се до *болеститѣ и тяхната свързка съ общественитѣ економически условия*. Извѣстна е ролята, която играе хигиената въ здравieto на човѣчеството. Само чрезъ широкото ѣ прилаганне както въ общественния тъй и въ частния животъ, е възможно създаването на едно здраво физическо и умствено поколѣние. Но важността на хигиената се състои не само въ това, че тя ще предпази човѣчеството отъ много болести, а особено отъ тъй нареченитѣ прилѣпчиви болести, микробнитѣ, но безъ хигиената е невъзможно лѣкуването на единъ вече боленъ човѣкъ. Терапевтиката — науката за лѣкуването на болеститѣ — е немислима безъ хигиената. Но развѣ при днешния строй е възможно прилаганieto на хигиената? — Днешнитѣ правителства и градски сѣвѣти иматъ нужда отъ пари да поддържатъ войска, шпиони, попове и бюрокрация, да градятъ палати, театри и църкви, да пълнятъ джебовеѣ на цѣль сонмъ паразити: министри, князове, офицери, предприемачи, капиталисти, а за общественното здравие отпущатъ толкова малко, щото ако човѣчеството трѣбвало да чака отъ тѣхъ да подобрятъ хигиеническитѣ условия, то ще измрѣ сто пѣти поскоро отъ физическа недѣгавостъ. Развѣ е мислимо прилаганieto на хигиената въ частния животъ на грамадната масса работенъ народъ? Чистъ въздухъ, здрава храна, добро и освѣтлено жилище, топло облѣкло, редовенъ животъ — елементитѣ на хигиената, това е мечта, това е сънъ неиспълнимъ за бѣдниятъ народъ, до като той е економически поробенъ. Само лицемѣритѣ и безсрамницитѣ могатъ да изискватъ отъ народа да се носи чисто, здраво, да живѣе по човѣчески, а не по скотски, а въ сѣщото време да не му даватъ материалната възможность да изпълни тѣхнитѣ ипѣкъ прекрасни рецепти.

Хигиената е тѣсно свързана съ социалния въпросъ, и тъй като единственното *назможно* и *налъжащо* разрѣшение на послѣдния е социалистическия строй медицината е тѣсно свързана съ социализма. Истинския медикъ, който милѣе за народното здравие и не гледа на медицината като на гешевъ трѣбва да бѣде социалистъ. Не сме първи които заявяваме това. Доктора Жюль Шабри, поддиректора на Пастьоровата клиника, единъ отъ научнитѣ свѣтила на Франция, бѣше единъ отъ най първитѣ и преданнитѣ борци на социализма¹⁾. Единъ неговъ другаръ Д-ръ Поль Жибиѣ, е произнесълъ пакъ по сжщата тема, при откриванieto Пастьоровия институтъ въ Ню-Йоркъ на 9 окт. 1893 слѣдующитѣ думи: „Изучаванieto на прилѣпчивитѣ организми, което трѣбва да служи за научна основа на хигиената, може да принесе и принася голѣма полза на тѣзи, които мислятъ, че нашето общество не е най свършенното отъ възможнитѣ свършенни общества и които се стараятъ да подобрятъ нещастното положение на онеправданитѣ“. Същото, но въ други думи е изказалъ предъ самия студентески конгрессъ знаменития професоръ по физиологията въ Женевския университетъ, стария приятель на Маркса — Морисъ Шифъ.

На Женевския конгрессъ бѣха представени 24 организации въ лицето на 26 делегата. Представени бѣха слѣдующитѣ 10 страни: Армения, България, Белгия, Германия, Италия, Полша, Ромъния, Руссия, Франция и Швейцария.

За забѣлѣжаване е, че Германия сега за првъ пѣтъ бѣше представена на студ. соц. конгрессъ. Нѣмското студентчество, излѣзло по-голѣмата частъ отъ висшитѣ слоеве на обществото, естествено не указва добръ приемъ на социалистическитѣ идеи. То е по общественното си происхождение реакционно, пропито съ шовинистически, филистерски духъ, съ една раболепна преданность къмъ престола *Mitt Gott für Keiser und Reich* (съ Бога, за царя и отечеството) е неговото знаме — това което за голѣмата частъ отъ студентството въ другитѣ страни е вече единъ анахронизмъ. Но наредъ съ аристократическия елементъ, въ нѣмскитѣ университети съществува още и демократическия елементъ — студентството излѣзло отъ срѣдата на долнитѣ съсловия. И тамъ, между тѣзи и утрѣшни парий

¹⁾ Докторъ Жюль Шабри се помина миналата година въ началото на Декември отъ туберкулоза, прехваната въ Пастьоровия институтъ въ Парижъ.

социализма си пробива път. Днесъ въ повечето нѣмски университети има вече соц. организации въ дѣйствиe. Берлинскитѣ социалисти особено слѣдъ конгресса, който бѣше за тѣхъ голѣмо нравствено насърчение, проявяватъ една сериозна пропаганда. Събранието, което тѣ свикаха на 14/26 Февруар. въ грамадната зала Germania намѣри най добръ приемъ между демократическия студ. елементъ, както и между работницитѣ, които отъ сега нататакъ ще гледатъ на една частъ отъ учащата се младежъ, като на свои братя по дѣло и сѣдба. Germania sàle бѣше препълнена и хиляди и хиляди студенти и работници, които съ горѣщо ржкоплескание се отзоваха на рѣчитѣ на соц. оратори бивши студенти д-ритѣ Луке, Цадель, Ледебуръ и др. Дѣйствующата соц.-демократическа партия—както и трѣбваше да се очаква съ радостъ посрѣща това ново, младо пълно съ сили и животъ движение. Свидетелство на това сж статиитѣ въ Vorwärts и Neue Zeit подъ заглавие Socialismus und Studentschaft, въ първия мислимъ излизала отъ перото на Либкнехта, а въ втория—на Меринга. Сжщо така показва до колко дѣйствующитѣ работнически партии съчувствуватъ и желаетъ успѣха на младото движение, многобройнитѣ писма испратени до конгресса отъ страна на Либкнехта, Лафарга, Жореса, Гарибалди Боско, Пирати, Плехановъ, Лавровъ и др. И движението между учащата се младежъ и тази която вече занимава извѣстно положение въ производството отъ день на день ще се увеличава. Особено това става въ такива демократически страни, каквато е България, гдѣто по-голѣмата частъ отъ учащата младежъ излиза отъ долнитѣ слоеве на обществото, гдѣто още младежа се държи, като съ пълно черво отъ утробата на своята нещастна майка—страдающия народъ и преживява наедно съ нея всички страдания, болки, чувства и тайни надежди въ обществото. Социализма за тѣзи партии е такова право както и за нещастния поробенъ работнически народъ. Напусто ще идатъ всичкитѣ усилия на реакционеритѣ—въспитателитѣ и на правителствата да задушатъ това младо движение. Та и срѣдствата, които употребяватъ реакционеритѣ воспитатели противъ социалистическото движение между младежта, могатъ да иматъ само обратно влияние. Кой ще се поведе подиръ съвѣтитѣ на единъ такъвъ министръ, какъвто бѣше покойния нашъ.

министръ на просвѣщението г. соль-сапунъ-свѣщи¹⁾). Отъ гърдитъ на кой честенъ чловѣкъ не ще се истрѣгнатъ думитъ: срамъ! позоръ! когато чете статията на онзи градечански ковачъ на глупости, възпитаникъ на виенскитъ кафешантани, който въ замѣна на бившата си степендия се възвежда въ всѣки брой на министерската клоака: „Свобода“, въ чиятъ на доненциаторъ и доставчикъ на прокурорския паркетъ? Кой не ще се исмѣе презъ гърло, когато слуша ченѣкакви си варненски учителки на мрака, които мислятъ, че като нѣма да даватъ думата на гости дошлѣ въ тѣхното дружество, ще прикриятъ безнравствения характеръ на днешната училищна система, които се свежда къмъ троекатна лъжа: лъжи ученицитъ, че нѣкой измисленъ отъ чловѣчеството—когато то още се е намирало въ пеленитъ на невежеството—богъ е създалъ въ шесть дни небото, земята, мировитъ и всички твари земни, гадове морски и хвъркати небесни и въ сѣщото време като учителъ по Геологията го учишъ, че за образуването на земята сж отишли милиони и милиони години; лъжи дѣтето, че отъ некакъвъ си гълъбъ или пъкъ отъ помирисване на едно клонче зародила дѣва Мария Христа; лъжи дѣтето че нѣкакавъ фантастически Богъ управлява свѣта, когато едновременно му предаватъ Физика и Химия; лъжи още, лъжи и пакъ лъжи. Има ли човѣкъ, даже прекаралъ третия класъ, който да не каже идиоти! на тѣзи които искатъ да *национализиратъ науката!!!* (изъ „Свобода“) —навѣрно да национализиратъ питагоровата теорема, физическитъ закони и химическитъ формули или пъкъ пищеварителната система! Какви букве растатъ по твоето лице българска замя! Не, както най-ужасната отъ реакциитъ, които познава *конституционна* Европа за послѣднитъ нѣколко десетилѣтия—реакцията на тузлушкия спашия не бѣ въ състояние да спрѣ възходящата вълна на социализма у насъ, още по малко ще сж въ състояние джандаритъ на перото и науката да спрѣтъ распространението на социализма между голѣма частъ отъ учащата се младежъ. Социализма е право на онази частъ на учащата се младежъ и както никой земна сила — а още повече небеснитъ ний не вѣрваме — не може да задуши любовта на една родна майка къмъ своето чадо, тъй

¹⁾ Известни сж отношенията на дрезденското домочадие Живковъ къмъ бюджета на Варненския градски свѣтъ.

сжщо никой неможе да задуши въ демократическата младежъ склонността ѝ къмъ социализма.

* * *

Друга една тема, върху която се говори не женевския конгрессъ е „престъпността отъ общественна гледна точка“¹⁾.

Днесъ намъ ни се пада случай да говоримъ върху безработицата и нейнитѣ послѣдствия за рабѣтническия класъ и за обществото въобще. Това ще хвърли до нейде свѣтлина върху нѣкои страни на горѣпомената система — подробно разгледание на която сега неможемъ.

Не е мѣсто въ „Социалния преглѣдъ“ да се пишатъ социологически трактати, но да имаме едно по ясно представление за свърѣменнитѣ общественни противоречия, принудени сме да припомнимъ тукъ на читателитѣ си, нѣкои извѣстни истини. Фактъ е, еднакво признатъ и отъ нашитѣ противници, че при днешното състояние на производителнитѣ сили: — усъвършенствуването на машинизма, вслѣдствия на безбройнитѣ открития и изнамѣрвания направени въ областта на механиката, техниката, астрономията и въ другитѣ тъй наречени „прикладни“ науки, че общата сума на продуктитѣ които произвежда цѣлото човѣчество надминаватъ съ много общата сума на неговитѣ добрѣ разбрани потребности. Дказано е, че днесъ за днесъ, *даже при по пълното прилагане на всички срѣдства, които ни дава науката, три часа работа на день, при една разумна общественна организация, сж доволно да удовлетворятъ потребности, десѣтъ пжти прѣвишаващи потребноститѣ на единъ работникъ.* И колкото вървимъ на напредъ толкова повече порастватъ гигантскитѣ сили на производството на дълбина и ширина. Но това само едната страна, другата страна на капиталистическото производство сж периодическитѣ индустриални кризи:²⁾ фа-

¹⁾ Въ идущитѣ книжки ний ще дадемъ превода на една рѣчь по сжщия въпросъ, произнесена отъ извѣстния французки антропологъ Мануриеръ презъ м. Августъ 1889 г. въ Парижъ по случай на международния конгрессъ на Криминалната антропология.

²⁾ Извѣстенъ исторически интересъ за насъ българитѣ социалисти прѣдставлява слѣдующата забѣлжка, която ний срѣщаме въ „Българскитѣ книжици“ отъ 188—59 г. Г. I, м. Юлий стр. 50—направена по поводъ на тогавшния всемирень търговски кризисъ: Ний добрѣ помнимъ, че въ 1810 г. нѣкой си французинъ Енгелсъ (? Извесно е че Енгелсъ е нѣмецъ) въ своето съчинение „По-

бракантина произвѣжда стоки, земледѣлеца храни, едина и другия пълнятъ магазини, щокове, хамбари, безъ да знаятъ по нататъшната съдба на своитѣ продукти, безъ да бждѣтъ увѣрени да ли ще се распродадѣтъ тѣ или не. По такъвъ начинъ както едина и тъй и другия, както фабрикантина тъй и земледѣлеца изнасятъ на пазаря много повече продукти, отъ колкото би изисквала *покупателната* сила на обществото. Продуктитѣ се трупатъ, нѣма кой да ги купува и фабрикантина се вижда принуденъ, като не намира покупатели за своята стока да намали производството си или да го спрѣ окончателно. Това общо или частично спиране въ производството създава *индустриалнитѣ кризи*: и тѣзи кризи сѣ повтарятъ периодически, точно, като единъ математически законъ. Но спрѣмо производството — това ще рече отнеманieto хлѣба на хиляди работници заняти въ индустрията. И така ний се натѣкваме на това противоречие въ живота: отъ една страна милиони и милиони продукти отъ първа необходимостъ стоятъ непродадени въ магазинитѣ и щоковитѣ, а отъ друга страна хиляди и хиляди работници нѣматъ нуждното за поддържане на своя животъ и сѣ осждени на гладна смъртъ. Неймовѣрни богатства отъ една страна, неимовѣрна мизерия отъ друга — ето едно отъ двоеличията, отъ антиномитѣ на днешното общество. Но вънъ отъ тѣзи общи периодически кризи слѣдватъ и частнитѣ кризи въ всѣки клонъ на производството. Слѣдватъ още и такива кризи, които се налагатъ отъ самия характеръ на даденъ занаятъ. Такава е напимѣръ строителната индустрия, която обикновенно зимно време е въ застой; също сѣ земледѣлието и още други много клонове на производството. Значи, вънъ отъ нормалното число работници безъ работа, презъ зимата се прибавя още числото на дърводѣлцитѣ, каменодѣлцитѣ, чирацитѣ, аргатитѣ и пр. Така прѣзъ зимата на 1892—93 г. въ Лондонъ е имало 150,000 работници безъ работа, въ Ливерпулъ — 70,000; въ Глазговъ — 15,000; Хюль — 8,000 и т. н. (гл. въ английскитѣ вѣстници интерпелацията на Керъ-Харди отъ 8-й Февруарий 1893 г.). Презъ същата зима 10% отъ синдикиранитѣ работници въ Англия сѣ останали безъ работа, т. е.

ложенето на работническия класъ въ *Манчестеръ* (т. е. въ Аглия) *положително казва че въ Англия търговскитѣ кризи ще да се стварятъ периодически чрезъ 5 или 8 години*“.

около 600,000. Споредъ генерала Бодъ „всѣка сутрина предъ третѣ лондонски доки (пристанища) се явяватъ 22,000 челоуѣци; отъ тѣхъ 12,000 получаватъ временна работа, 6,000 души иматъ малкъ шансъ да получаватъ работа, а 4,000 души се връщатъ при своитѣ жени и дѣца безъ хлѣбъ“ (Revue de Deux Mondes 1892, Септемврий, стр. 329). Тази година прѣзъ Януарий числото на работниците, получаючи субсидии отъ дома на Общественоото Милосърдие въ Лондонъ, се е въскрачило на 108,000 (въ началото на Януарий). Презъ сѣщата тази зима числото на работниците безъ работа въ Чикаго (Съединенитѣ Щати) се е въскачвало на 200,000, а въ Берлинъ на около 40,000. Парижския домъ на Милосърдието раздава ежедневно помощъ на около 6,000 старци, възъ отъ другитѣ гладни. Но тѣзи ужъ благодѣтелни учреждения унижаватъ само челоуѣческото достоинство на работника. Унижение е за него, за този царъ, който създава всички богатства, да проси. Но и самитѣ тѣзи учреждения не сѣ били никога, и за напредъ още повече не ще бждѣтъ въ състояние да удовлетворитъ най-насъщнитѣ потребности на гладнитѣ работници. Не ще бждѣтъ въ състояние за напредъ още повече, защото количеството на тѣй наречената резервна армия расте съ развитието на производството. И какво трѣбва да правитъ хилядитѣ работници останали безъ работа и безъ хлѣбъ. Отъ гдѣ да взематъ да утолятъ своя гладъ, да облекатъ голото си тѣло. Отъ гдѣ да взематъ къглища де се огрѣятъ и пари да платятъ наема на стаята си? — Много отъ тѣзи нещастници ходятъ да просятъ отъ къща на къща, спятъ подъ откритото небе презъ единъ студъ отъ 10°, 15°, 20° подъ нулата, *разраиятъ боклуцитѣ предъ гостилницитѣ* и се хранятъ съ намѣренитѣ тамъ недоизлождени кокали и милость е за тѣхъ ако гостилничара имъ позволи да влезатъ въ гостилницата и убиратъ трохитѣ, които надатъ отъ трапезитѣ на посѣтителитѣ... Женитѣ и момичетата се предаватъ на най-унижаващото престѣпление — проституцията, когато много мже се вдаватъ въ различни други престѣпления: кражба, убийства, насилия. А какво става съ тѣзи, въ които живѣе чувството на гордость и не приематъ да си подлагатъ ржката, които още по малко можѣтъ да прибѣгнатъ го кражба и разбоиничество ако сж мже, или до проституцията — ако сж жени? — Тѣ се просто на просто

убиватъ... Печата се ограничава да отблъзва тия случаи под своята рубрика „Разни“ и само когато убийтия се е билъ нѣкои извѣстенъ човѣкъ, тогава му се посвѣщаватъ нѣколко реда¹⁾. Но, ако на тѣзи нещастници липсва и волята да посѣгнатъ върху живота си, тѣ буквално падатъ по улицитѣ отъ гладъ. Така на първий Януарий единъ работникъ кундурадгия биде намѣренъ падналъ въ безжизнено състояние върху единъ тротуаръ. Жандармитѣ го прибрали въ участъка, смилели се върху него, събрали помежду си една малка сума и му купили храна, но отъ слабостъ той нищо не можалъ да погълне, защото не билъ турилъ нищо въ устата си отъ два дена. На другия день въ 9 часа той издъхналъ въ участъка. Въ сѣщия вѣстникъ (L'Esclair парижски в.), на сѣщото мѣсто се съобщаваше за една млада жена, 25—26 годишна възраст, която намѣрили умрѣла отъ гладъ и студъ по алеитѣ, нарѣчени Шоази. Жертвитѣ принадлежатъ къмъ всички човѣчески възрасти и всички работнически слоеве. Малки дѣца мржтъ наредъ съ възрастнитѣ хора, стара *доктори, артисти, учители* и бивши чиновници наредъ съ обикновенния работникъ. Въ La Justice отъ 8 Януарий срѣщаме слѣдующето съобщение и отъ Le Figaro: „вчера сутрешъта, два полицейски агенти като се връщали отъ обикновенната си обиколка намѣрили: върху брѣга на Валеттския бассейнъ, между два дѣлани камъка, три дѣца на 8, 10 и 13 години, които лѣжаха прегърнати. Тѣ бѣха мъртви. Студа ги бѣше убилъ“. Въ Le Temps отъ 22 Януарий: „отъ Шалонъ върху Марна ни съобщаватъ, че били намѣрени на пѣтя близо до Fères-Champenoise двѣ соволярчета, куминочистачи прегърнати и мъртви“. Презъ Октомврий миналата година едно отъ паржскитѣ сѣдилища осѣди на 9 мѣсеца затворъ единъ 60 годишенъ старецъ, защото, за да утоли глада си, открадналъ отъ една *градина единъ морколъ и една зелка!* Въ Белгия, Италия,

¹⁾ Така съ фамилията Кобе, състояща се отъ старъ баща, майка и 22 годишна дъщеря—учителка по музиката, която като истоцила всички надѣжди да намѣри срѣдства, се самоубива съ мангала отъ раснадени вгялща срѣщу 2/и Февруарий презъ нощъта, въ своето жилище нъ Rue de Martyrs, кипри за което тѣ не били плащали отъ нѣколко мѣсеца и нееднократно вече получавали платеното листче, слѣдъ което трѣбвало да напустнатъ къщата. Другъ единъ случай, за който вѣстникитѣ говориха, съобщенъ отъ в. Progrès de la Somme: Единъ социалпстъ, революционеръ, Лебланъ, тъкачъ по занятие, на 42 г. възраст, като не можалъ да намѣри работа, се обесилъ. Жена му сѣщо тъкачка, го намѣрила умрѣла, като се върнала въ къщи. Преди да се самоубие, Лебланъ турналъ на леглото си едно червено знаме за да го положатъ върху гробния му ковчегъ.

Авглия, Холандия, навсѣждѣ останалитѣ безъ работа работници се събиратъ на митинги и искатъ работа и хлѣбъ. Подобно на старо-загорскитѣ жени¹⁾ които демонстративно искаха миналата година отъ градския съвѣтъ да имъ даде хлѣбъ, — виенскитѣ работници на 7-ий Февруарий предъ градската ратуша викаха едногласно: гладне сме, дайте ни работа!

На 6/18 Януарий въ една зала въ источната частъ на Берлинъ въ мѣстността фридрихъ-Хаинъ бѣше се събралъ единъ митингъ на работниците безъ работа (*arbeitslosen*). Полицията още сутрѣнѣта, подъ измисленъ предлогъ арестува инициаторитѣ на митинга и не само че митинга не стана, но по единъ най-зверски начинъ жандаритѣ на коне, пѣши агенти преоблечени въ граждански дрѣхы съ каучукови къси прѣчки, разгониха и малтретираха събралото се множество. Въ понедѣльникъ на 10/22 въ шестия берлински избирателенъ окръгъ станаха митинги, на който присѣтствуваха въкупомъ повече отъ 20,000 работници безъ работа и на които бѣха взети резолюции да се протестира противъ полицейскитѣ безобразия. Сѣщия день, послѣ обѣдъ, Либкнехтъ направи интерпелация въ Райхстага. Този запитваше правителството какви мѣрки мисли да вземе за да достави работа на работниците

1) Преди 5 години, когато се появи на български езикъ „Кой на чий гърбъ живѣе?“

Извѣстния вѣстникарь,

съ попържни тлѣстѣ словарь —

Захарий Стояновъ се провикваше иронически въ 172 бр. на „Свобода“. „У насъ работниците умираатъ отъ гладъ. Книжката на неизвѣстния афторъ ще падне като манна за тѣзи нещастници!“ Опази година на в. „Пловдивъ“ съобщаваше, че на 12 Януар. умрѣлъ въ Станимака Янко Маноловъ отъ *гладъ*. Въ сѣщия брой бѣше напечатано въ една статия, въ която се препорѣчваше на читателитѣ като образецъ на *честностъ, спестовностъ и мѣдростъ* извѣстния Американски спекулантинъ милиардеръ и играчъ на борсата Жай Гулдъ. Който токо що се бѣше поминалъ тогава. „Прогрессъ“ отъ миналата зима съобщаваше за умрѣлитѣ отъ гладъ въ Бѣднитѣ махли на Татаръ-Пазарджикъ. Лично мене ми разказваха за една бѣдна жена въ Варна, която слѣдъ като изгубила надѣжда че ще сполучи нѣкаква помощъ отъ градския съвѣтъ, къмъ когото се обръщала нѣколко пѣти, се удавила въ варненското блато. Но подобни факти у насъ не сѣ рѣдкость, само че тѣ не дохождатъ до нашия печатъ, който нѣма организиранъ репортажъ и още защото не съществува у насъ обичай щото властитѣ да доставятъ такива свѣдѣния на вѣстниците.

и го запитваше относително полицейскитѣ безобразия. И на двата въпроса правителствения ренегатъ, държавния секретарь Бвотихеръ не даде никакъвъ положителенъ отговоръ. Що се касае до първата частъ на интерпелацията, ясно е за всѣки социалистъ, че буржуазнитѣ правителства като защищаватъ интереситѣ на господствующитѣ класове — а то ще бжде до тогава, до като работницитѣ не взематъ сами властта въ рѣцѣтъ си — не могатъ да направятъ никакви коренни реформи, защото всѣка една реформа: като въвежданieto 8 часовъ работенъ день, направена въ полза на работническия класъ е въ ущърбъ на буржуазнитѣ интереси.

Ако въ економическо отношение съществуването на класове съ различни интереси довежда до такъвъ абсурдъ; неимовѣрни богатства отъ една страна, а крайна нищета отъ друга, въ политическата областъ това раздѣление довежда политическата тирания на единъ класъ съ помощта на жандари, бойска, полиция, затвори и пр. върху подчинения класъ. И това, което преслѣдватъ социалиститѣ е строшаванieto на двойния този яремъ: нищетата и робството и усигориванieto хлѣбъ, и свобода за всички.

Но какво сж различнитѣ Равашоловци и Вайяновци, ако не продуктъ на този чудовищенъ общественъ строй? Чудно общество, което е изпаднало толкова ниско, което тъй безобразно се подиграва съ човѣческата природа и достоинство, щото осмѣжда хиляди отъ своитѣ членове да ходятъ и обиратъ недоглождениѣ кокали и калния хлѣбъ по купищата, което затрива границата между човѣка и постѣдния скотъ; да, такова едно общество е способно да възпита най-отчаяни престѣпници. Само при такова едно общество, което проявява най-голѣмо незачитанie живота на своитѣ членове, предизвиква едно ехо, сжщо така звѣрско, както и първообразу му. Това ехо, което дава свободна карриера на най-животинскитѣ страсти и наклонности, на най-нискитѣ страсти е анархизма — „пропагандата на дѣло“ (propagande par le fait). Погледнете на живота на Вайяна — незаконно роденъ синъ на единъ корсикански жандаринъ, изхвърленъ на улицата отъ своя баща и майка, изоставенъ отъ обществото на произвола на глада и бѣдността, той е билъ принуденъ още въ най-мѣлката си дѣтипска възраст да краде, за да може да живѣе. Отъ престѣпление на престѣпление, при единъ раз-

бърканъ мозъкъ и едно лошо възпитание — ето го най-сетнѣ да хвърля бомби. На 10 Януарий той биде осъденъ на смъртъ отъ Сенския засѣдателенъ съдъ и въ понедѣлникъ на 5 Февруарий, сутрѣнната рано, посѣченъ върху Place de la Roquette. Тѣкмо една недѣля слѣдъ посичанието на Вайана единъ другъ, който се нарича Емилъ Анри хвърля бомба въ кафе Терминусъ и не вече противъ делутати, а противъ мирни граждани и работници. Още слѣдъ осемъ деня други още двѣ бомби избухватъ на улицата Сентъ-Жакъ и въ предградиято Сентъ-Мартенъ. Автора на послѣдниятъ — единъ и същъ за двѣтъ — още не е извѣстенъ. Бомбата на Анри за щастие не уби никого, но за бомбата въ Сентъ-Жакъ падна една жертва. Слѣдъ нѣколко врѣме, на 3/15 Мартъ, избухва бомба въ предверието на католическата черква Маделенъ. Но освенъ самия престѣпникъ — нѣкой си Rauwels, никой нѣма убитъ. — Обществото нѣма да се очисти отъ тѣзи пристѣпници анархисти, до като не се очисти по напредъ отъ други едни престѣпници — анархисти на власть, анархиститѣ въ банкитѣ, въ фабричитѣ, въ църквата и най-сетнѣ на чело на държавното управление. Les uns valent les autres. Първитѣ убиватъ кого кѣдѣ срѣщнатъ, безъ разборъ и жени и дѣца, и стари, и баби; вторитѣ въ името на законътъ, църква и капиталъ, истрѣбватъ още съ по-голъма жестокостъ челоуѣческия родъ. Отъ бомбитѣ на анархиститѣ тази зима паднаха само двама души въ Парижъ, единъ въ Римъ и единъ въ Лондонъ, отъ които жертви двѣтъ сѣ били самитѣ автори ¹⁾, а само едно избухване въ минитѣ на Сентъ-Етиенъ даде повече отъ 150 жертви и това всичко благодарение на скъперничеството на акционеритѣ, защото днешната наука ни дава всички срѣдства да се предпазваме отъ опасния гризу но капиталиститѣ не прилагатъ тии срѣдства. Тѣ не искатъ да харчатъ. . .

¹⁾ За първия анархистъ отъ собствената си бомба, ний помѣнахме вече, а втория, нѣкой си Бурденъ въ Лондонъ, който, вижда се, ималъ въ кѣщата си бомби и слѣдъ бомбата въ кафе Терминусъ въ Парижъ, като се побоялъ, че английската полиция ще прави обиски на анархиститѣ въ Лондонъ, отишелъ да закопае бомбитѣ въ градината на Гринвическата обсерватория, но като се вѣскачвалъ по стрѣмнината, падналъ, бомбата избухнала и го раздробила на мѣстото.

Вайанъ не уби никого. Вайана убиха. Нима двешното правосъдие въобще не е анархизмътъ отъ най-първо качество, или ний трѣбва да указваме това на българскитѣ читатели, които знаятъ, че въ нашата страна не можемъ да намѣримъ правосъдие противъ единъ най-келевъ членъ на „либералната“ партия. Отъ това сродство между вулгарнитѣ анархисти и анархиститѣ на властъ, произлиза и тази тайна и деликатна симпатия, която послѣднитѣ хранятъ къмъ първитѣ. Явно правителствата испращатъ авторитѣ на различни атентати на бѣсилката въ Черната джамия и върху Place de la *Roguette*, но тайно, както С.....ловъ, тѣй и Рейналъ, викатъ: „бждете благословени, о ангели хранители на нашата властъ“. Едно правителство, единъ класъ, които се държатъ на силата, олицетворена въ войска, жандари и полиция, които се боятъ всѣка минута да не пострадаятъ отъ справедливия народенъ гнѣвъ, търсятъ всѣка минута предлогъ да гонятъ, преслѣдватъ и затварятъ и по този начинъ да отдалечатъ фаталната минута.

Въ минали си прегледъ ний приведохме цитати изъ мемоаритѣ на бившия Парижски префектъ Андрио (Andrieux), въ който се хвали най-цинически, че, когато билъ префектъ, е поддържалъ анархиститѣ. Днесъ вече е повече отъ остановено, че бащата на французскитѣ анархисти е най-официалния бивши представителъ на централната властъ. Но процеса на Вайана ни навежда още къмъ една тайна, която той занесе съ себе си въ гроба. На въпроса на председателя отъ гдѣ е взелъ пари Вайанъ да купи нужното за бомбата, подсждимия отговаря, че 20 лева му е дала г-жа Поль Реклю, но не на него, а на жена му и тѣ били заплатени за наемъ на стаята и *100 лева му далъ единъ крадецъ по професия*. Върху първитѣ 20 лева, отъ които нито стотинка не е отишло за бомбата, председателя на сжда, Казе, распитва на дълго и на широко Вайана, а върху вторитѣ сто лева, происхождения на които трѣбваше да се освѣтли, защото тука правосъдието има единъ двоенъ интересъ: първо, че тѣ сж послужили за приготвянето на бомбата и второ, че тѣ сж дадени отъ единъ *крадецъ*, върху тѣзи сто лева, повтарямъ, председателя Казе не зададе *нищо единъ въпросъ* на подсждимия. Кой е билъ този крадецъ толкова мистериозенъ, за когото и самиятъ председателъ не иска да гозори? — По свѣ-

денята, които единъ анархистъ е доставилъ на Рошфора, редакторъ на *L'Intransigeant*, издава че този крадецъ е билъ не по-малко не повече, а единъ *полицейски агентинъ*, който далъ на Вайяна пари подъ предлогъ, че иска да помогне на *свѣтлото дѣло* (!) и една недѣля преди атентата въ камарата, той ненадѣйно исчезналъ.

Но което е още по куриозно, то е, че различни клерикали, монархисти и буржуа сж давали пари на анархиститѣ, които ужъ се представляватъ за бѣдни, пъкъ при претърсването полицията намѣрила у тѣхъ скотини левове. Долната забѣлжка срѣщаме отъ 5 Мартъ въ „*La Petite Girou le*“, официозния органъ на министра на Вътрѣшнитѣ Дѣла Рейнала: „отъ писма и книжа, хванати отъ правосѣдното излизане, че едно твърдѣ голѣмо число богати личности, сж твърдѣ буржуазни възгледи, *съзнателно и доброволно* сж давали пари на анархиститѣ“. Въ „*Le Temps*“ на 4 и 5-й Мартъ свѣдѣния по това сж много по подробни и точни. Тѣзи два вѣстника по своя официозенъ характеръ сж поставени най-близо до полицията и за това тѣ, безъ да подозиратъ каква буря павличатъ надъ главитѣ на своитѣ патрони, водими само отъ газетарски интересъ тѣ сжобщица тѣзи толкова важни свѣдѣния за освѣтление на анархистическитѣ дѣйствия; обаче истинскитѣ виновници на бомбитѣ сж полицейски агенти и богати буржуа. За правителството това малко значи, важното е за него да може подъ предлогъ на търсяния анархисти да прослѣдва истинскитѣ си и дѣйствително опаснитѣ врагове на неговото смѣстество — социалиститѣ. Важното е за правителството да тероризира населението и да го отвлѣче, отвлече отъ влиянието на социалиститѣ. Така, на първий януарий сж били направени около 2000 обиска въ цѣла Франция и отъ тогава насамъ всѣки день слѣдватъ нови обиски и арести. Франция се превърна за нѣколко време въ стамболовска България, само че, разбира се, тамъ безобразията и произволитѣ въ някои случаи не вземаха размѣритѣ на нашитѣ. Кловисъ Хюгсъ отъ името на социалистическата група отправи на 15/27 Януарий една интерпелация до министра на Вътрѣшн. Дѣла, Рейнала, въ която се искаше отъ министра обяснение за разнитѣ обиски и арести, направени безъ всѣкакви сериозни причини, за нарушаване неприкосновенността на живота, личната свобода и за нарушаване неприкосновен-

ността на кореспонденцията. Рейналъ отговори, че „макаръ и да сж станали нѣкои неволни грѣшки, по въобще властитѣ сж постѣпвали съгласно съ закона“, безъ да опровергае, разбира се, самитѣ факти, които привеждаше Кловисъ Хюгсъ. Слѣдъ министра става нѣкои си депутатъ Шоде, който, както се видя по сетнѣ, си е служилъ съ трупа на баща си за реклама презъ времето на избирателна агитация¹⁾. Негова милостъ исказва своето удивление, че „такива хора като Жюль-Педа, който още вчера заявяваше въ „Le Matin“ какъ социалистическата партия ще отмжсти за разстрѣленитѣ 35,000 парижски комунисти, — какъ такива хора, продължава господство му, могатъ да говорятъ днесъ въ името на личната свобода и неприкосновенност“ и не бѣше още свършилъ своята фраза този клетникъ на паметъта на най-великото до сега историческо събитие, когато изъ редоветѣ на социалистическата група се чу викътъ: *Vive la Commune!* (да живѣй Коммуната). Този викъ се истрѣгна изъ гърдитѣ на Тиврие — Монтиусонски социалистически депутатъ. Като врѣла вода падна той върху главитѣ на реакционеритѣ. Дюпюи — председателя на камарата — съ единъ неуписуемъ ужасъ на лицето си, поканва Тиврие да вземе назадъ тѣзи „мръстни (*odieux*) думи“. *Мръстни думи!?! Vive la Commune!* Извикватъ като единъ човѣкъ 50-тѣхъ социалистически депутата, въ отговоръ на председателя на убийцитѣ. „Азъ не съмъ привикналъ да се вричамъ и отричамъ, като Овернанеца Дюпюи, каза Тиврие, и това, което казахъ, готовъ съмъ да го повтора“. По рѣшението на болшинството, Тиврие биде суспендиранъ за единъ мѣсецъ отъ депутатството си. Но той не искаше доброволно да напустне събранието — трѣбваше съ сили и солдати да го извадятъ. Залата се испраздпи, всички депутати съ исклучение на социалистическитѣ отиватъ въ кулоаритѣ. По заповѣдъ на председателя, военния командантъ на Palais-Roubron, придруженъ съ единъ отъ квесторитѣ се опжтватъ

1) Бащата на Шоде е заповѣдалъ на 10/23 Ян. 1871 г. на солдатитѣ да стрелятъ върху народа, който се билъ притекълъ около Градския свѣтъ да се увѣри за прѣснатата новина на примирие между Френцитѣ и Нѣмцитѣ. Отъ тази съ нищо неоправдана, освѣнъ съ звѣрщината на бащата на Шоде, заповѣдъ, паднали около 30 души. По сетнѣ Шодева баща е падналъ въ време на коммуната.

къмъ Тиврие. Поканватъ го да стане отъ мѣстото си, той отказва. Слѣдъ малко се върна комендангина съ 12 солдати отъ республиканската гвардия. „Дѣца на народа, се обръща Тиврие къмъ солдатитѣ, васъ ви принуждаватъ да вършите такова ниско дѣло. Вий сте принудени да се подчините. Но ще ви слѣдвамъ. Да живѣй Коммуната“...

Слѣдъ малко събранието отново се събира. Адуардъ Вайянтъ, члѣнъ на коммуната, депутатъ отъ Парижъ, става и, отъ името на своитѣ другари, иска щото на всички социалисти — депутати да се наложи сжщото наказание, защото всички сж извикали сжщитѣ думи. „Азъ, лично, го считамъ за най-голѣма честъ, продължава той, презъ цѣлата си обществена карриера, че съмъ билъ членъ на Коммуната—която ако не бѣше, днесъ въ Франция щеше да се развива знамето на Орлеанската монархия“... Болшинството трѣбваше да изслуша тѣзи горчиви за него думи, безъ да може да даде ходъ на своята вражда. Единъ се изключаваше по 52 не.

Но нито защитницитѣ на Рейнала, нито клеветитѣ на Шоде могатъ попречи на социалиститѣ... тѣ, въпреки всичката зла воля, която проявява връхъ тѣхъ Парламента, продължаватъ най-усърдно своята дѣятелность както въ Парламента, тѣй и вънъ отъ него — по цѣла Франция. Още на 2/17 Ян. Жоресъ внесе едно предложение въ Парламента да се употребятъ 67-тѣ милиона лева — происхожданието на които ще видимъ по-долу — за облекчаванieto на поземения налогъ върху непокрытата дребна собственость (*propriété non bâtie*), т. е. ниви, ливади, полета и пр. Въпроситѣ 67 милиона, ежегодния излишъкъ въ държавния бюджетъ, който произлиза отъ превърщанieto процента на държавната Француска рента отъ 4 1/2 0/0 на 3 0/0 — което превърщание биде прието. При първото гласуване предложението на Жореса се прие съ 266 гласа противъ 235. Но това не било погюдата на Казимиръ Перрие, който заплашва да си даде оставката ако камарата приеме предложението на Жореса и послушнитѣ депутати, при второ вотирание, отбѣгнаха предложението съ 282 гласа противъ 186. Обаче и въ послѣдния случай соц-тѣ нищо не губятъ, защото върховния парламентъ — народа — ще види кои сж неговитѣ истински защитници.

На 2/17 Февруарий бѣше внесено въ парламента предложението на Мелина, преседателъ на митарствената парла-

ментска комисия, да се увеличи вносното мито върху всеки 100 килограма жито, отъ 5 на 8 лева. Най-главния аргументъ на протекциониститѣ въ главѣ Мелина, аргументъ, който лѣжи въ основата на тѣхното предложение е, че съ това повишение ще се повдигне цѣната на французкитѣ жита и чрезъ това французкия селениятъ ще постигне сравнително едно по високо благосъстояние. На Жореса не трѣбваша много думи за да укаже несъстоятелността на това повидимому разумно предложение. Цѣнитѣ на житото вдигатъ снематъ по свои воли различнитѣ спекуланти житари: Евреи, Гърци, Французи и пр. Които сж разпрострели мръжата на своитѣ дѣйствия по цѣлия свѣтъ и държатъ въ ржцѣтъ си като монополъ житната търговия. Стига тѣзи царѣ да прекратятъ покупката на житата — а това тѣ могатъ всяка минута, защото дѣйствуватъ съгласно, — и селениятъ — продавачи, нуждающи се отъ пари за да посрѣщнатъ па време всичкитѣ си задължения било къмъ държавата, било къмъ частни длъжници, банки, земеделчески кредити и пр., намаляватъ цѣната на своитѣ храни, само да намѣрятъ купуватели. Между селениятъ ужасна конкуренция, мѣжду житаритѣ пълно съгласие и когато селянитѣ намалятъ достатъчно своитѣ храни, повишаватъ следъ това цѣнитѣ на същитѣ храни, които тѣ сж купили за мъртва цѣна, сега ще я продаватъ скъпо и прескъпо на работницитѣ па и на самитѣ селени. Протекционизма може да бѣде само ползень на крупнитѣ земеделци, които не сж нуждаятъ незабавно отъ пари и време да чакатъ до като цѣнитѣ, следъ паданието си, пакъ се възкачатъ. „Протекционизма, както много добръ забелѣжи Жюль Гедъ въ знаменитата си рѣчь въ Понеделикъ па 7/19-Феруарий, казва на капиталистите: Елате при мене, искайте, азъ ще ви дамъ, азъ ще ви услужа. Той (Протекционизма) прави апелъ на всичкитѣ апетити, само не на апетититѣ на тѣзи, които сж гладни“. Невъзможно е съ толкова малко думи по точна характеристика на протекционизма. Жоресъ направи отъ името на социалистическата група едно предложение, осъществлението на което отъ една страна щеше да доведе економическото повдигане на дръбния земеделецъ, отъ друга — намалението на спекулацията, отъ трета пъкъ евтинъ хлѣбъ за градскитѣ маси. Смыслъта на това предложение се състои въ слѣдующето: държавата

чрезъ своитѣ консули въ странство *кутува направо* пужднитѣ храни за продоволствието на Франция; сжщо държавата сама изпачава цѣнитѣ на храната въ Франция, споредъ изби-
лието на годината. Всѣки читателъ разбира не само национал-
ния, но и *интернационалния* харекръ на първата часть отъ
това предложение.

България, Ромъния и пр. внасятъ ежегодно голѣми ко-
личества храни въ Франция, но посрѣдствамъ търговцитѣ
спакуланти. Послѣднитѣ замѣнени съ прямитѣ агенти на Фр.
республика — това е една значителна крачка напредъ въ ос-
вобождението на земледѣлца отъ враждебната на неговитѣ
интереси спекулация. Това предложение, колкото разумно и
и полезно да бѣше за Фр. народъ, биде отхвърлено отъ париж-
ската каммара, защото еднѣжъ държавата почне да се намѣсва
въ економическитѣ отношения — това ще рѣче социализмъ,
опортюниститѣ не искатъ да слушатъ за него. Предложението
на комисията или по-добрѣ на защитницитѣ на спекулантитѣ,
биде прието, само, че не 8 лева ще бѣде митото, но 7. Обаче
това не е разрѣшението на въпроса. Кризата въ Фр-го-
дрѣбно землѣделие, както и на всѣждѣ, ще продължава съ
още по-голѣма интензивностъ, както слѣдваше до сега, въпрѣки
всичкитѣ протекционистически мѣрки. За да стане едно
сериозно подобръние на положението на селенина, трѣбва да
се премахне днешния строй съ всики нему присжщи качества:
тежки данъци, милитаризмъ, житнитѣ банкери, които спекулиратъ
съ народния гладъ и бѣдствия. Да, всичко това и много още,
е присжщо на капиталистическия строй и тѣзи, които говорятъ
за намаление на данъцитѣ, унищожението на лихварството
и спекулацията, за унищожението на милитаризма, каквито
сж прогрессиститѣ и радикалитѣ, като искатъ сжщеврѣменно
да запазятъ непокътната *капиталистическата собственостъ*,
то тѣ или съзнателно лъжатъ народа, или пъкъ не разбиратъ
че тѣ произнасятъ само първитѣ думи на една фраза, заклю-
чението на която е *социализма*.

Берлинъ, 15 Мартъ, 1894 г.

К. Р.

Послѣдния конгресъ на английскитѣ Тредъ-юниони.

ОТЪ

Едуардъ Евелингъ.

Въ социалистическитѣ вѣстници на Континента давало се е отчетъ за миналитѣ годишни конгресси на английскитѣ Тредъ-Юниони; днесъ ний даваме кратъкъ анализъ на послѣдния отъ тия конгресси, който се държа въ Белфастъ, Ирландия, отъ 4 до 9 Септемврий 1893 г. По тоя начинъ читателитѣ ще може да си състави понятие за духа, който владѣеше въ този конгресъ и за дѣлото, което се тамъ извърши; той ще може сѣщо да си даде отчетъ и за влиянето, което тоя конгресъ можа да има върху работническото движение въ Англия и международното движение.

Делегатитѣ на тоя конгресъ на Тредъ-Юнионитѣ представляваха организации, които броятъ като се почне отъ 26 (Бристолското Работническо Дружество) и се свърши съ 62,000 (Дружеството на Тѣкачитѣ) члена. Нѣкои отъ тия организации сѣ мѣстни, други — интернационални. Всѣка организация испраща вносить си на парламентарния комитетъ; той се въскачва на 25 лева за хиляда члена, или дробъ отъ хиляда члена. Тоя парламентаренъ комитетъ е управляющето или изпълнително тѣло, избираемо всѣка година отъ конгресса на Тредъ-Юнионитѣ; задачата му е да прилага въ дѣйствиe постановленията на конгресса; а що се касае до въпроси, които може да се подигнатъ въ течението на годината и които не сѣ разисквани на конгресса, комитетътъ дѣйствува на своя отговорность, като е длъженъ да дава отчетъ за това на слѣдующия конгресъ. Най-сетнѣ, както и името му го показва, тоя комитетъ има за длъжность да внася и да гласува работнически закони въ Парламента.

Тая година въ Белфастъ имаше 380 делегати, които представляваха около 900,000 члена; числото на делегатитѣ тая година бѣше съ 115 по-малко отколкото на ланшния кон-

гресъ въ Глазговъ. Това намаление може да се отдаде на лошото състояние на работитѣ на Тредъ-Юнионитѣ и на разстоянието, на което се намира Белфастъ отъ градоветѣ и окржзитѣ на Англия и отъ една голѣма частъ на Шотландия. Естествено е, че тия двѣ причини сж особенно попречили на най-бѣдната частъ отъ делегатитѣ, на тия които наричатъ „the unskilled“; тия, които принадлежатъ къмъ занаяти, които изискватъ най-малко подготовка и ловкостъ. Нека прибавимъ и трети факторъ: Уголъмиванието вносътъ на всѣки съюзъ въ пропорция съ числото на представенитѣ членове; мѣрка, която недавно бѣ приета. Казвахъ и повтаряхъ, че тая мѣрка е отправена отъ нѣколко отъ най-старитѣ и най-богати Юниони срѣщу новитѣ по-бѣдни, но пъкъ съ много по-напредничави мнѣния, Юниони. Въ всѣки случай, неможе човѣкъ да не забѣлжи, че тая мѣрка по датата се съвпада съ уголъмиванието на най-младитѣ Юниони и тѣхното енергично дѣйствие, особенно по отношение на осмочасовия день.

Между присѣтствующитѣ делегати, 7 бѣха депутати въ Парламента, тѣ сж: John Burns (делегатъ на механицитѣ), Thomas Bart, John Wilson, B. Pickard, Keir Hardie (въглеколачи), J.-H. Wilson (делегатъ на моряцитѣ). Имаше и 13 съдии (justice of the Peace). Либералното правителство си служи съ тая титла „съдия“ като съ една най-добра примамка за да привлича работниците на своя страна. Многома сж докарвани въ мълчание чрезъ това срѣдство. Най-сетнѣ имаше между делегатитѣ 16 градски съвѣтници (county councillors). Женитѣ бѣха слабо представени: всичко отъ 5 делегатки.

Ще упоменемъ, мимоходомъ, нѣколкото митинга, на които работническитѣ делегати говориха въ полза на *Home Rule Bill*, който Камарата на Лордоветѣ току що бѣ отхвърлила. Най-сетнѣ, както въ всички конгресси, и тука имаше немалко церемонии и тържества. Тѣй напр., въ Белфастъ, тая година всичкитѣ делегати имаха отъ името на служащитѣ по трамваитѣ по единъ билетъ, съ който можаха да се возятъ на трамваитѣ на града. Бѣдата обаче е въ това, че тоя даръ, даденъ на дѣлегатитѣ, произхождаше отъ компанията, желающа да спечели отъ тѣхното дѣло, или пъкъ да скомпрометира членоветѣ на конгресса. Най-сетнѣ, английскитѣ работници иматъ лошата привычка да поканватъ на конгреситѣ.

си патрони, които не сж се обявили противъ капитализма. Тѣй, едвамъ за вѣрване ще се види на единъ социалистъ отъ континента, ако му кажемъ, че въ правилника има единъ членъ, който гласи: „Парлементарния комитетъ е упълномощенъ да поканва да присѣдствуватъ на засѣданията членовеѣ на Парламентъ отъ града, въ който засѣдава конгресъ, а тѣй сжщо и кметъѣ, заедно съ членовеѣ на градския сѣвъѣ“.

Слѣдъ тия предварителни бѣлѣжки, нека минемъ на предмета, който ни интересува. Всѣкой конгресъ на Тредъ-Юнионитѣ може да се раздѣли на три части:

Рѣчта на председателя, рапортъѣ на стария парламентаренъ комитетъ и избираието на новъ; най-послѣ, резолюциитѣ, гласувани или отхвърлени отъ конгресъ.

Рѣчта на председателя, Моуго, бѣше съвсѣмъ бавадна; нѣма нито една дума въ тая рѣчъ, която да се касае до трепещущитѣ въпроса на нашата епоха, особено до борбата между капитала и труда. За да я изложимъ цѣлата въ нѣколко думи, достатъчно е да споменемъ, че буржуазнитѣ вѣстници намѣриха, че тая рѣчъ излягваше тихъ и практиченъ духъ.

Колкото се касае до рапорта на комитетъ, ето нѣколко извлечения отъ общъ интересъ: „Законъѣ за осѣмчасовъ день въ заводитѣ се гласува на второ четение презъ миналия Май (не му остава, слѣдователно, друго освѣнъ да премине въ комитетъ, което е третата и послѣдна стадия на всѣкой законъ въ Камарата на общинитѣ). Състави се единъ планъ за образуванието на една независима партия на труда, и най-сетнѣ, прочете се единъ рапортъ върху международния конгресъ въ Цюрихъ. Споменваме, мимоходомъ, че законъѣ за отговорностъ на патронитѣ по отношение на нещастнитѣ случаи, който е още на разискване*), съдържа единъ членъ,

*) Този законопроектъ се прие отъ Камарата на Общинитѣ и се препрати въ Камарата на Лордовеѣ; но послѣдната направи въ него сжщественни измѣнения; напр. тя измѣни споменатия погорѣ членъ въ такъвъ смисълъ, че работникъѣ, когато сключва контракта съ патрона си, може да се откаже съвсѣмъ отъ преимуществовта на закона — обстоятелство, което почти унищожава послѣдния, защото патронитѣ по тоя начинъ ще приематъ само такива работници, които се съгласятъ на подобна сдѣлка. Слѣдъ това законопроектъѣ се повърна на Камарата на Общинитѣ, която

осмждающъ работникътъ, който въ контракта си съ патрона се отказва отъ ползата на закона, но никакво възнаграждение не е дадено за случаи, биле тѣ слѣдствие на небрѣжността му или не. Най-сетнѣ принципътъ да се плаща на депутатитѣ отъ държавата се прие, но не е още туренъ въ практика“.

Нека се сега върнемъ въ подробности върху тритѣ главни точки. Най-напредъ *осмочасовия день*. Можемъ да допустнемъ, че въ Конгресса на Тредъ-Юнионитѣ нѣма вече за въ бѣдѣще сериозна опозиция противъ тая мѣрка. Знаменитото предложение въ полза на законния осмочасовъ день, съ поправката за необязателно освобождение за всѣки занаятъ (поправка не съвършенна, по все таки по-малко гибелна отъ колкото да се остава на всѣки занаятъ да си опредѣля по-колко часа на день да се работи, както бѣше преди), това предложение, което бѣ раздѣлило работниците отъ толкова години, най-сетнѣ се гласува тая година противъ едно малцинство отъ 18 гласа. Като слѣдствие отъ това гласуване, ще укажемъ на една резолюция, която бѣше, собственно говоря, гласуване осмждаване за двамата члена на комитета, които сж противници на законния осмочасовъ день (Fenwick и John Wilson). Тия два члена на комитета повториха отговора отъ миналитѣ години: „Ний сме, наистина, служители на конгресса, обаче зависимъ и отъ избирателитѣ си. Малко важи това, което конгресътъ ни заповѣдва да правимъ, когато то е противъ желанието на тия, които ний представляваме“.

За поменатата по-горѣ резолюция имаше 107 гласа, а противъ 126.

По-прѣди, въ едно засѣдание, *John Wilson* бѣше изключенъ отъ парламентарния комитетъ и замѣстенъ съ *Edouard Cowie*, делегатъ на въглекопачитѣ отъ Йоркширъ. Този резултатъ се дължи на факта, че *Cowie* е партизанинъ на осмочасовия день, а *Wilson* — ожесточенъ противникъ.

Отъ друга страна, конгресътъ, съ едно отъ тия въпиющи противорѣчия отъ английски характеръ, слѣдъ като почти щѣше да изключи *Fenwick* а отъ парламентарния комитетъ,

съ 2 гласа болшинство прие поправката на Лордоветѣ временно, т. е. само за 3 години; но Камарата на Лордоветѣ и на това не се съгласи, слѣдъ което правителството на Гладстона се виде принудено да земе законопроекта си назадъ.

Бѣлѣжка на преводача.

и слѣдъ неговия отговоръ, до немай-къдѣ ясенъ, че той не ще се подчинява на никакво постановление на конгреса, касающе се до осомчасовия день, слѣдъ това, конгресътъ го преизбра съ едно голѣмо болшинство на стария му постъ, секретаръ на парламентарния комитетъ.

Слѣдъ това иде въпросътъ за образуването на *Независима Партия на Труда*. Още въ началото на засѣданието гласува се резолюция въ полза на образуването подобна партия. Въ послѣдния день на конгреса представиха нова программа, която бѣ предадена на новия парламентаренъ комитетъ. Ето главнитѣ ѝ точки: Гласоподаване на възрастнитѣ (т. е. тия които сж навършили 25 години); парламентарски избори слѣдъ сѣки три години; всички избори да се извършватъ въ единъ и сѣщи день; на депутатитѣ да се плаща отъ държавата; въвеждане на балотажа; национализация на всички поземелни имѣния и мина; свободно и задължително образование; законъ за осомчасовъ день въ всичкитѣ заводи; реформиране законътъ за бѣднитѣ; плащане всѣка седмица на надпичитѣ; и т. н., и т. п. Отъ горното се вижда че тая программа допуца национализацията на поземелната собственостъ, но не отива до тамъ, щото да иска и национализацията на всичкитѣ сръдства за производство и распределение, а тѣй-сжщо и всеобщото гласоподаване. Обаче една поправка гласувава отъ конгреса го свързва, тѣй да се каже, и скоро ще го принуди да приеме тия много по-важни и по-пълни принципи. Ето самото предложение:

Кандидати, на които се плаща отъ Юнионитѣ, трѣбва да се задължатъ да поддържатъ принципътъ на колективната собственостъ и на контрола на всички сръдства за производство и распределение, а тѣй сжщо и програмата на труда, каквато се гласува отъ конгреса.

Това предложение се прие съ 137 гласа противъ 96. Тая побѣда, колкото рѣшителна, толкова и забѣлжителна, се дължи на James Macdonald, членъ на Юниона на Кроляитѣ и на Социалъ-Демократическия Сюзъ (Social-Democratic Federation). Ето вече 4 години отъ като се опитва той да прокара тая принципиална декларация въ конгреса на Тредъ-Юнионитѣ. Въ Ливерпулъ, 1889 г. за нея имаше 55 гласа, а противъ 363. Въ Нюкастель, 1890 г., Thomas Burt, единъ отъ служителитѣ на либералната партия, изхвърли отъ днев-

ния редѣ това предложение, твърдящето, че то е утопия. Най-сетнѣ, въ Глазговѣ, миналата година за него бѣха 128 гласа, а противъ 153.

За да си дадемъ точна смѣтка за извъпредната важностъ на това гласуване, трѣбва да си припомнимъ двѣ пѣща. Първо, 166 делегати споредъ както го показаха цифритѣ, отсъствуваха отъ залата въ време на гласуването, които може би, щѣха да гласуватъ противъ, защото сѣ отъ типа на стария юнионизъмъ, който не се отличава съ голѣмо усърдие на конгресса. Второ, тая година 100 делегати, които щѣха непременно да гласуватъ социалистическото предложение, отсъствуваха съвсѣмъ отъ конгресса.

Въ новия парламентаренъ комитетъ само двама члена се наричатъ социалисти (Burns и Ben-Tillett), а само единъ (Burns) разбира колко годѣ въпросътъ. Интересно ще бѣде, слѣдователно, да се знае да ли новия парламентаренъ комитетъ, като се заеме съ реализирането на тая программа, ще се отзовѣ добръ за предложението на Macdonald'a. Въ всѣкой случай, за насъ, социалиститѣ, това гласуване има преимуществото, че въвежда настоящия и слѣдующитѣ конгресси въ пѣтя, който ний слѣдваме.

Преди да свършимъ съ независимата партия на труда, трѣбва да забѣлѣжимъ, че тая нова партия игра голѣма роля въ рѣшеніята на конгресса. Ти е, която представи *Keir Hardie* кандидатъ за поста секретаръ на парламентарния комитетъ противъ Fenwick'a. Истина е обаче, че ти имѣ само 89 гласа за, а 251 противъ.

Минаваме сега на *международния конгрессъ*, въ Цюрихъ презъ 1893 г., въ Лондонъ презъ 1896 г. Парламентарния комитетъ бѣше пратилъ въ Цюрихъ делегати: John Anderson, Hodge, Harford и Holme. Репортътъ, който тѣ представиха бѣше извъредно кратъкъ; ето го цѣлия: „Първитѣ три дена бѣха посвѣтени на избавянето конгрессътъ отъ анархистическитѣ делегати. Слѣдъ гласуването на тия резолюции отъ общъ характеръ, английската делегация предложи, щото слѣдующия конгрессъ презъ 1896 г. да се държи въ Лондонъ, което се и прие.“

Човѣкъ би се надѣвалъ, че Тредъ-Юниониститѣ поне щѣха да упоменатъ резолюцията гласувана отъ международния конгрессъ въ полза на една интернационална и национална

организация на работническитѣ Юниони, ако неможе да имѣ иска, щото да се интересуватъ отъ международното социалистическо движение. Трѣбва, обаче да се забѣлѣжи, че се подигнаха протести противъ тоя микроскопически рапортъ. Впрочемъ, тѣ имаха за резултатъ само това, че се исхвърли отъ рапорта касающето се до анархиститѣ. По тоя начинъ, рапортътъ, който въ английския текстъ съдържахъ отначало 57 думи, се намали на 41. Това ще очуди другаритѣ ни отъ странство, върху които английската делегация бѣ направила добро впечатление.

Що се касае до конгреса презъ 1896 г., комитетътъ на английската секция се съедини съ новия парламентаренъ комитетъ, и по тоя начинъ тѣ ще дѣйствуватъ заедно.

На свършване, ще упоменемъ за *манифестацията на 1-ий Май*. На конгреса въ Глазговъ гласува се съ 180 гласа противъ 152 слѣдующата резолюция: „конгресътъ препорѣчва на всичкитѣ работнически дружества да направятъ тѣй, щото първия денъ на Май да бѣде отпразднуванъ, като празниченъ денъ чрезъ една манифестация въ полза на осмососовия денъ на другитѣ работнически искания.“ Тая резолюция бѣше гласувана, но не и турена въ изпълнение. Тая година представиха същата резолюция, която вѣроятно, спорѣдъ насъ щеше да се приеме, ако авторътъ ѝ да не бѣше приелъ по-напредъ едно предложение въ полза на демонстрация презъ първата сѣбота или недѣля на Май, и подържалъ друга, която споменваше само първата недѣля. Тая резолюция биде отхвърлена, което не е никакъ за очудване, като се вземе въ внимание, че Белфастъ е по прѣимущество лицемѣренъ центръ. Истината е обаче, че имаше само два гласа болшинство.

* * *

Ако разгледаме сега изобщо конгресътъ, трѣбва да признаемъ, че той не представи голѣмъ интересъ въ сравнение съ нѣкой отъ предшествующитѣ му. И това се обяснява. Живнени въпросъ за законенъ осмочасовъ работенъ денъ е сега разрѣшенъ. А що се касае до начина, какъ да се образува независима партия на труда, още сѣ въ недоумѣние.

Въпросътъ за завладѣването отъ работническата класа сръдствата за производство се прие по принципъ отъ конгреса.

И това послѣдното го гласуваха не за да се поправятъ на нашата буржуазия, а тъй също и на буржуазнитѣ журналисти отъ континента, които постоянно до сега даваха, като образецъ на тѣхния пролетариятъ английскитѣ Тредъ-Юниони, тия практически и умѣрени работници.

Но въ задоволението си не трѣбва да си въображаваме, че въпросътъ е напълно разрѣшенъ въ ума на Тредъ-Юнитѣ. Социализмътъ, извѣстно е, направи голѣмъ прогресъ въ тоя конгресъ въ Белфастъ, но не трѣбва да вѣрваме че всичко е спечелено; далечъ да сме отъ това.

Превелъ отъ френски С. Ч.

ИЗЪ НАШАТА ЖУРНАЛИСТИКА

Нашата журналистика по затварянieto на българскитѣ училища въ Македония. — Погледитѣ на македонскитѣ патриоти. — Национално-шовинистическитѣ тѣхни стрѣмления. — Устарѣлостта и недѣлгавостта на досегашната тактика за освобождението на Македония. — Нови условия, новъ начинъ на дѣйствие. — Организиране македонското население въ името на классовѣтъ му интереси. — Всѣка друга дѣятелностъ е безполезна за страната.

Въ послѣдне време една частъ отъ нашата журналистика особено усърдно почна да се занимава съ въпроса за училищата въ Македония. Поводъ къмъ това даде турското правителство. Послѣдното, като всѣко реакционно и деспотическо правителство, което гледа всячески да държи населението въ мракъ и невежество за да може по-лѣсно и безпрепятствено да го ограбва, напоследъкъ издаде особено распореждане, насочено да отнеме правото на нѣкои отъ българскитѣ общини да отварятъ училища, като отдава това право на частници. И представителитѣ на чисто македонскитѣ интереси, като добри патриоти, наранени въ своитѣ национални стрѣмления отъ тая мѣрка, заплакаха горчиво и, по-стара привичка, отправиха своитѣ апели къмъ българското правителство, ж „народно-либералната“ партия, расклатена и разбита отъ вътрѣш, поиска да се възползува отъ сгодния случай, който ѝ се представяше за да отвлече общественното вни-

мание на вънъ и се хвърли съ особенва ревпастъ да експлоатира въпросътъ. Но като се оставятъ на страна подбудителнитѣ причини, които каратъ единтѣ да прибѣгватъ до помощта на правителството и другитѣ да се явяватъ такива ярки защитници за потѣпканитѣ на братията ни македонци права, пита се: не трѣбва ли македонцитѣ да напустнатъ старата тактика и да заловятъ новъ пѣтъ за освобождението на своето отечество?

Кой каквото ще нека казва, но ние мислимъ, че време е вече, щото македонската интелигенция да се освободи отъ досегашнитѣ си надиопалпо-шовинистически стрѣмления и да престане да мисли, че е възможно освобождението на Македония посрѣдствомъ събуждане на чисто националенъ духъ. Днесъ политико-економичеткото положение на Македония е-такова, че тя захваща да страда не толкова отъ националнитѣ амбиции на населяющитѣ я народности, колкото отъ деспотическия режимъ на турското правителство, плюсь развивающиятъ се капитализмъ. А кому не е извѣстно, че послѣдниятъ не прави разлика ни между българипъ, ни между албанецъ, грѣкъ, ромжнинъ и пр. и пр.? Ето защо и пълното нейпо освобождение отъ това двойно иго е възможно само при дружниятъ напоръ на съставляющитѣ я елементи. Да предпологае, че тамъ е възможно едно сполучливо възстание отъ страна на българитѣ, това би значело да покажемъ най-голѣмото невежество и да лъжемъ сами себе си. Нищо не могатъ помогна тѣй сѣщо и закарванитета на нѣкои наши екзалтирани вѣстникари, заканваии хвърляни по адресъ на Турция, че и ние щѣли сме да отговаряме съ сѣщитѣ мѣрки противъ турското население въ България. Нищо не могатъ помогна казваме, защото то е такава орѣжие, което ще уреди и нанесе хиляди пѣти по голѣми пакости намъ, а не другиму. Та и българскиятъ народъ нѣма никой пѣтъ да се съгласи на такава варварска и предпотопна мѣрка, защото той има интересъ щото всичкитѣ негови съграждани биле тѣ турци или гърци, евреи или цигани да бѣдѣтъ умни и образовани хора. За облѣгчение участъта на македонцитѣ малко ще помогне и дипломатията, защото дѣйствиата на която и да било държава, съсѣдна на Турция, винаги ще се осуетяватъ отъ противодѣйствиата на другитѣ—нѣщо, което ще се отразява, както се отразява и понастоящемъ, всѣкога еднакво

вредно за цѣлата страна. Днесъ въ Македония се кръстосватъ и срѣщатъ интереситѣ на много държави и тѣ всички гледатъ да иматъ извѣстно влияние вътрѣ. А между това обстоятелствата се измѣниха отдавна. Минаха времената на грубитѣ завоевания, националнитѣ вражди угасватъ полегка легка и днесъ културнитѣ народи, както спомѣнахме и погорѣ, добиха единъ новъ общъ врагъ—капитализма, за побѣдата на който сж потрѣбни и *нови* оржжия, *нова* тактика. Като хвърли богатството въ малко ржцѣ, капитализма сплотива сжщевременно пролетарията отъ всички нации и го опълча противъ себе си. И този ужасенъ потокъ се промѣква полека лека и на Истокъ и залива всички страни. Сгодното мѣстоположение, желѣзницитѣ и пр., и пр. всичко това тика и ще тика Македония напредъ, разлаганието на нейното население на буржуа и пролетарии ще върви сѣ по-интенсивно и по-интенсивно и националнитѣ вражди ще блѣднеятъ и угасватъ се повече и повече. Социалнитѣ пджзи, които разяждатъ Западна Европа се вмжкватъ вече и на Балканския полуостровъ и ние добиваме единъ общъ врагъ — *капитализма*, който, както не веднажъ вече спомѣнахме, не прави разлика между народноститѣ.

Ето защо и ние мислимъ, че борбата за освобождението на Македонии трѣбва да изгуби своятъ тѣсно националенъ характеръ и да застане на классово почва. Тя трѣбва да обгърне недоволнитѣ отъ всичкитѣ разновидни нации и да имъ укаже общата цѣль. И онзи, който искрено иска да помогне на своето отечество трѣбва да работи именно въ това направление.

Нѣма съмнение, че за всичко това е потрѣбна много работа и то работа трудна и опасна. Опасна за това, защото турското правителство не се твърдѣ церемони съ хора, които развиватъ подобенъ родъ дѣятелность. а трудна затова, защото, преди всичко, потрѣбни сж доста усилия за да се освободи македонското население отъ разнитѣ национални глупости, вджжвани нему съ вѣкове, и да се възпита тѣй, щото да се не надѣва на никаква чужда помощъ, която и въ най-добриятъ случай неможе да бѣде друга, освѣнъ пагубна за самото него. Добъръ примѣръ за това нека ни послужи „свободна“ България. Вмѣсто истинска демократическа страна, която да отвори широко вратитѣ на прогресса и народното самоуправ-

ление, послѣдната се е обърнала на една сатрапка провинция, притискана и давена отъ своитѣ собственни синове. Печата на полицейщината и държавното опекунство сж наложени върху всичко, централизацията на властта се въведе въ принципъ и народа ще трѣбва изново да извоюва свободата си. Такива сж слѣдствията отъ подарената свобода. И срамъ, срамъ е да плачемъ ние за училищата въ Македония, когато у си се явяваме най отчаенитѣ реакционери и врагове на прогресса. Ний тука не можехме да търпимъ автономията на една шепа гърци и показахме най-голѣмата нетолерантностъ, а въставаме противъ дѣйствието на турското правителство, което не прави въ тоя случай нищо друго, а върви по нашиѣ собственни стѣпки. Ний сме учителитѣ, и защо сега тия крокодилски сълзи?...

И така ние мислимъ, че време е вече, щото македонската интелигенция да застане на своя нога и да поведе самостоятелно борбата. Нека тя се яви онѣзи съедителна нишка която да обгърне всичкитѣ недоволни елементи и да ги поведе къмъ освобождение. Сигатъ вече тия вражди и гонения между отдѣлнитѣ народности. Македония днесъ, както е извѣстно, представлява цѣль конгломератъ; а като такава, тя представлява и твърдѣ удобно поле за агитации и насѣскване една противъ друга населяющитѣ я народности. Нека македонската интелигенция покаже, че добръ разбира и цѣни интереситѣ на своето отечеството и че нѣма да остави заинтересованитѣ държави, девизътъ на които е „Divide et impera“, да си играятъ съ неговата сждба. А за това е нужно цѣлата литературна и политическа дѣятелностъ да се пренесе по възможности вътрѣ и тамъ да се работи за сгруппирането на оня елементъ, който ще изнесе на своитѣ плѣщи политическото и економическо освобождение на страната. И този елементъ, по самата си сжщностъ, ще бжде рекрутиранъ изъ между всичкитѣ народности, защото нещастията добиватъ общъ источникъ. Класовата борба не познава национални антагонизми.

Така, заедно съ настѣпившитѣ нови економически условия и старата тактика трѣбва да бжде захвърлена и замѣнена съ друга, съотвѣтствуваща на времената въ които живѣемъ, защото всѣко време носи нови искания, нови мисли и желания. Пролетарията днесъ се пригрѣща и цалува презъ деветъ морета. Деветнадесетий вѣкъ сближи народитѣ, като ги тури подъ

единъ общъ яремъ и имъ постави тъй сжщо една обща цѣль, общъ идеалъ.

И Балканскиятъ полуостровъ е тласнатъ вече въ тоя потокъ, който грози да залѣе и обгърне цѣлиятъ свѣтъ. Значи, классовата борба трѣбва да бѣде основата, върху която македонцитѣ трѣбва да положатъ своята дѣятелность, ако искатъ да добиетъ економическа и политическа свобода. Всѣка друга дѣятелность, насочена да докара исключителното господство на която и да било народность надъ другитѣ, ще бѣде безполезна, да не казваме вредителна, защото никой отъ тия народности нѣма да се съгласи и доброволно да напустне своитѣ национално-шовинистически стрѣмления и съ това да се самоубие. Такава дѣятелность неозначава нищо друго, освенъ да се държи массата въ постоянна вражда, да се поддържатъ грубитѣ ѝ поклонности, да се затварятъ очитѣ ѝ предъ истинскитѣ нейни врагове и най добритѣ и честни сили на тая нещастна страна да падатъ истощени безъ да принасятъ каква-годѣ полза на своето отечество.

Д. М.

ВЖТРЪШЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

— Българский напредѣкъ и българска култура. — Народното съзнание. — Условия за развитието му. — Гласността. — Нейното происхождение. — Нейнитѣ слѣдствия. — Опозиционний печатъ. — Причинитѣ които сж го предизвикали. — Неговитѣ близки и далечни цѣли. — Свързката между печатътъ и народътъ. — Печатътъ трѣбва да бѣде пълнъ изразителъ на народното съзнание. — Мжлитѣ на в. „Свобода“.

Не може да има вече никакво съмнѣние, че наший печатъ започпа да надниква въ повечко области на общественний животъ, отколкуто до сега е било. Всичко, което може да интересува гражданина на една страна, обръща вниманието на публициста, и явно се види, какъ неговото мислящо око се опитва да проникне въ смисъла на извършващитѣ се предъ него общественно-економически явления. Тази широка любознателностъ на българската публицистика е слѣдствие отъ гражданското нараствание на самото общество, отъ появяването у повечко слоеве интересъ къмъ общественно-економическия животъ. Безъ съмнѣние, това събуждане на общество и печатъ е още въ самото си начало и погрѣшно ще бѣде да го сравняваме съ оня интересъ къмъ обществениятъ явления, какъвто виждаме въ другитѣ културни страни. Ний още много десетки години ще имаме да говоримъ за напредѣкъ и за култура, безъ обаче подъ тѣзи понятия да разбираме това, което у западнитѣ народи може да се разбере. Тѣзи понятия у насъ сж винаги относителни и съ тѣхъ ний искаме да изразимъ само движението на едно племе въ пѣти на развитието му отъ едно твърдѣ долно културно състояние къмъ по-горно. И наистина, грамадна е разликата между българската култура и българското съзнание и съзнанието и културата, напримѣръ, на единъ англичанинъ или американаецъ. Ако ний

изучахме до толкосъ високото развитие на сѣверния американецъ, ний, може би щѣхме да се посвѣтимъ да отбѣлѣжимъ съ една дума истинската степенъ на българската култура, но американецътъ, при пълно съзнание, не ще се замисли да ни каже право въ очитѣ, че това състояние се нарича дивашко и ще ни отрѣже всѣка възможностъ да се съмняваме, дали той е точно оцѣнилъ какво говори. За такава културностъ, за такова съзнание не може и да бжде дума у насъ, та и не за това ни е приказката. Ний говоримъ за захванолото се пробужданіе на пародното съзнание у насъ и ще поговоримъ по-надолу за едно отъ условията, които спомагатъ за развитието на печатното изражение на това съзнание. До колкото помнимъ, на това условие не е обръщано достатъчно внимание въ нашия печатъ, а то заслужва нееднократно и всестранно разглеждане.

Това условие е гласността въ дѣйствиата и мѣроприятията на публичнитѣ органи. Ний ще разгледаме тукъ не самата гласностъ и ползитѣ отъ нея, а нейното происхождение и условия на развитие. Гласността, обязаността на публичнитѣ органи да извършватъ гласно своитѣ дѣйствиа, както и предварителното разгласяване на предполагаемитѣ да се взематъ законодателни или административни мѣрки сж двѣ сжщественни условия за развитието на периодическия ежедневенъ печатъ, а слѣдователно и за развитието на народното съзнание. Безъ тѣзи двѣ условия немислимо е онова въ висока степенъ развито обществено съзнание на европейския гражданинъ, което се изразява въ широко разклонившия се ежедневенъ печатъ и въ хилядобройнитѣ народни митинги и събрания. Разискванието, всестранното разискване на повседневнитѣ правителствени и законодателни мѣрки — ето кое пълни колонитѣ на ежедневнитѣ вѣстници, това е дневний редъ на многочисленитѣ събрания. Безъ тази широка гласностъ, човѣческиятъ животъ би спадналъ до живота на търпеливитѣ маси при древнитѣ азиатски деспотии, въ които гласътъ на деспота и неговитѣ приближени е билъ върховний законъ. Гласността за дневнитѣ общества е тѣй необходима, както е необходимъ и въздуха за човѣка, тѣй като тя произстича отъ друга по-широка общественна потребностъ, отъ потребността на обществото да си урежда само работитѣ.

Гласността въ мѣроприятіята и дѣйствиата, която днешнитѣ публични органи дължатъ спрямо обществото е слѣдствие отъ правдини спечелени съ многовѣковни усилия на народитѣ. Днешната гласность произтича отъ една страна направо отъ контрольтъ, който обществото има право да върше надъ дѣйствиата на публичнитѣ органи. До колкото едно общество има право да контролира дѣйствиата на държавнитѣ органи, до толкова то има право да изисква щото тѣзи дѣйствиа да се извършватъ лъво предъ очитѣ на всички, да се извършватъ гласно. За такова общество гласността е необходима. Тя му дава възможность да слѣди всички дѣйствиа на поставенитѣ отъ него органи и да оцѣнява, дали сж тѣ държатъ въ границитѣ на законостъта. Всичко това се отнася до изпълнението на взетитѣ и одобренитѣ отъ обществото рѣшения. Въ това изпълнение обаче предшествува другъ периодъ, периодътъ на вземананieto едни извѣстни рѣшения. Тука европейскитѣ общества сж си запазили най-голѣмитѣ прерогативи (прадини). Освѣнъ, че инициативата за предлагане на извѣстни закони или мѣроприятія най-често лѣжи въ рѣцѣтъ на самото общество, но правителствата немогатъ и обикновено не взематъ никакви рѣшения преди обществото да се произнесе върху тѣхъ. Една законодателна мѣрка бива винаги хиляди пѣти разисквана и разгледвана отъ всички страни отъ всичкий печатъ и отъ хиляди събраня (митинги), преди да бжде внесена въ окончателна форма въ парламента. Тази втора и отъ голѣма важность часть на гласността произтича отъ правото на обществото да си урежда само работитѣ, сирѣчь, само да разбирава и да върши това, което е за него добро. Предварителното разискване на законодателнитѣ и администраивни мѣрки, както и контрольтъ върху начинътъ на тѣхното изпълнение — ето двѣ гаранции за народния суверинитетъ. Онзи народъ, който иска да сложи свои суверинитетъ въ други рѣцѣ, който остави други да мислятъ за него кое е добро, само този народъ може да мига предъ потѣпкванието на гласността. Гласността като слѣдствие отъ горѣрѣченитѣ народни правдини е могъществень факторъ въ развитието на народитѣ, въ нарастванието на породното съзнание. На дали има по-други социални фактори, които тѣй дълбоко да влияятъ върху политическото и общественно-економическо възпитание на маситѣ, както горѣказанитѣ.

Широкото распространение на печатното слово се явява съпроводникъ на това възпитание, а безграничната свобода на събиранията и митингите отблъзва просторътъ, гдѣто това народно възпитание се извършва.

Основния законъ у насъ освѣтлява широкъ народенъ контролъ надъ дѣйствиата на публичнитѣ органи; кръгътъ на тѣхната дѣятелностъ зависи напълно отъ народната воля, изразена чрезъ народнитѣ представители; въ рждѣтъ на народа е оставена широка законодателна инициатива, обаче политическото съзнание на нашия народъ е твърдѣ слабо развито за да може да се възползува отъ тѣзи широки права. Както много народни правдини стоятъ написани само на книга, така и правото на контрола и народната инициатива си оставатъ мъртва буква, а, слѣдователно, и гласността у насъ е до толкова развита, до колкото ний се ползуваме отъ контролното си право. Това може да е скръбно, но не по-малко е истинно. Първитѣ години на нашия животъ, особено годинитѣ 1883—84 и 1884—85, бѣха свѣтли години въ нашия общественъ животъ. Дѣйствиата на публичнитѣ органи се подхвърляха постоянно на разискване и това разискване даваше двойни слѣдствия: първо, самитѣ органи се придържаха строго о законитѣ, като осѣщаха тежестта на общественния контролъ, сѣтнѣ и самото общество навикваше да упражнява справедливо своята законодателна инициатива. Тогава бѣха времена, когато всѣко правителство произтичаше отъ „народната воля“ и падаше когато тя се искажеше противъ него. 1886 год. мѣжду другитѣ злочестини които ни донесе, спрѣ и упражнението на общественния контролъ и народната инициатива, а съ спиранieto на контрола и инициативата публичнитѣ органи не осѣщаха задължението гласно да извършватъ своитѣ дѣствия. Една отъ най-голѣмитѣ прѣчки за развитието на народното самосъзнание се създаде, когато се суспендира свободата на изборитѣ, свободата на митингите и когато се създаде въ 1887 г. прославения законъ за печата съ чудовищния оня 33 членъ, който отрѣзва всѣка възможностъ на печата да се произнася върху дѣйствиата на правителството и неговитѣ органи. Съ това се тури точка на народния контролъ изражаванъ чрезъ печата, а съ отнеманieto свободата на изборитѣ и митингите, престана и народната инициатива и народното удобръние и запитване по дѣ-

лата на управлението. Така стана, че най важни държавни актове, законодателни мѣрки отъ дълбоко економическо значение минаваха безъ предварително разискване, не само предъ публиката, но и предъ народното събрание. Така, ний вмѣсто да развиваме критиката у нашето общество, вмѣсто да приучваме властитѣ къмъ всепокорно предлагане изученитѣ мѣрки на всеобщо одобряние, ний достигнахме до тамъ, щото правителственнитѣ органи безъ стѣснение да си въобразяватъ, че и безъ това общественно мнѣние може да се мине. Въ миналата сесия на народното събрание ний бѣхме свидѣтели какъ двѣ — три минути преди разискването на единъ законъ, той биваше раздаванъ на самитѣ депутати. . . Какво вършатъ публичнитѣ органи, това не смѣе да се разисква; какво се готви изъ канцеляриитѣ на разнитѣ министерства, това никой не знае. Правителството не се смѣта задължено да разгласява предварително законитѣ, които то приготвя, както и не иска да знае, че да се запазва съ 33 членъ отъ закона за печата е недостойно за едно правителство, което на всѣкъждѣ говори, че народътъ е съ него и за него ; . . .

И така пътятъ, който общественната критика е изминала назадъ отъ гласното разискване предлѣжащитѣ мѣрки въ печата и събранията (митингитѣ) до послѣдний способъ на прокарване на законитѣ, е твърдѣ голѣмъ; този пътъ въ сжщностъ не значи нищо по-друго, освѣнъ прѣминаването отъ едно дѣйствително народоуправление къмъ управлението на пѣколцина. Едно отъ постановленията на народоуправлението е прокарването на законитѣ чрезъ народното събрание, но това се обърна въ една формалностъ, която като всѣка формалностъ, кѣто си е загубила съдържанието, може и да сжществува, може и не. Тѣзи които искатъ възстановление на потъпканата гласностъ, трѣбва да се борятъ за възстановление народнитѣ правдини, възстановлението на широкъ народенъ контролъ, които сами ще предизвикатъ широка гласностъ и всестранна критика на разнитѣ мѣроприятия и распорѣждания.

Въ послѣдне време у насъ, наистина, като че се започва борба за възстановление цѣлокупността на народнитѣ правдини. Отъ всѣкъждѣ никнатъ нови вѣстници, основната чѣрта на които е опозиция на днешния режимъ, борба за

неговото падане. Това появяване на нови вѣстници съвпада съ едно съотвѣтственно събуждане на народнитѣ маси. Движенията въ Шуменъ, Търново, Разградъ, Попово показватъ началото на това събуждане. Това движение преди всичко се види въ политическата борба, въ борбата за избиране свои депутати, свои общински съвѣтници. Затова ний видиме нѣкои отъ общественитѣ ни дѣатели склонни да се държатъ само о тази повърхностъ и да игнориратъ по-дълбожитѣ корени на това събуждане. А такива дълбоки корени ги има. Въ известна частъ отъ нашето население взе ясно да се очертáva взаимната свръзка между економическото му положение и неговото нехайство къмъ политическата борба. Тази свръзка бѣше по едно врѣме — преди 8—9 год. — доста испъкнала на лице, но скоро послѣдующитѣ размирни години, които отстраниха народа отъ да взема участие въ изборитѣ, съвсѣмъ я заличиха. Така, постепенно ний виждаме массата на нашето население да става индиферентна къмъ „пущанието бюлетини“ и да се отгѣгли на една страна и да си „гледá работата“. Това общественно заспиване на населението се въздигна отъ известни публицисти въ достоинство на българскитѣ народъ, който не политиканствувалъ, не берялъ грижа кой е на властѣта, и какво вършела тази властъ, а като примѣренъ гражданинъ мирно и тихо си „гледáлъ работата“.

Ний сме убѣдени, че българскитѣ граждани още за дълго време би продължавалъ да си гледа работата, ако хозяйничането на властующитѣ партии не бѣ попречило на тази негова работа. Народитѣ не отъ слободия вдигатъ глава, не отъ охолностъ възставатъ и истрѣгватъ браздитѣ на управлението отъ нѣколцина на управници; народитѣ не отъ желание да се мѣсятъ въ всичко се заематъ да уреждатъ сами работитѣ си. Когато тѣ въстанатъ, когато тѣ поематъ сами държавната работа, това става по необходимостъ, която естестванно проистича отъ миналото хозяйничане на управляущитѣ. Народитѣ „вѣчно“ би оставили управлението въ ржцѣтѣ на нѣколцина и даже въ ржцѣтѣ само на едного, ако този „единъ“ можеше справедливо да удовлетворява нуждитѣ народни. Но тъй като това е невъзможно, тъй като въ народний животъ нѣкои личности или нѣкоя група отъ личности постепенно обръщата държавната властъ за въ своя полза, за

средство за живѣние на гърба на останалото население, затова ний срѣщаме моменти въ живота на народитѣ, когато тѣ въставатъ или се пробуждатъ и взематъ държавната властъ въ своитѣ ръцѣ. Въ основата на народнитѣ дѣйствия винаги лѣжатъ економически причини и тѣ сж ония фактори, които правятъ революции, свалятъ тронове и помитатъ паразититѣ. Политическото събуждане на единъ народъ не е по друго нѣщо, освѣнъ схващанieto на онова оръжие, което ще отмахне нетърпимитѣ недъзи. Ето защо, ако политиката на досегашнитѣ български правителства не бѣ се докоснала тъй дълго до жизненнитѣ интереси на населението, ако тази политика можеше да вирѣе безъ да изсмуква до дъно жизненнитѣ сокове на народа, ний не бихме имали радостта да дочакаме това народно събуждане. Такава е сжщността на всѣко политическо възраждане.

Ний се надѣваме, че нашия печатъ добръ схваща тази нптимна свръзка между економическитѣ страдания и политическата борба, и достойно оцѣнява онази висока роль, която той е повиканъ да играе. На първо време, безъ съмнение, тази роль се движи около най непосредственитѣ задачи, около политическата борба, мѣркитѣ на властующитѣ, поддържанieto събудени политически духъ и др. т. На първо време размърдваното население дѣйствително има нужда да се увѣри въ правотата на своитѣ постъпки, да придобие куражъ, да стѣпи здраво на краката си, да се затвърди въ убѣждението, че само така борящецъ се за политически правдини, може да се достигне нѣщо добро и полезно за него. Това всичко е вѣрно. Но печатътъ не трѣбва да се спира тукъ, ако иска неговото влияние да бѣде трайно и ползотворно. Политическитѣ тиради, политическитѣ красоти, възмущенитѣ декламации, всичкитѣ излияния на една наболѣла душа, могатъ за първо време да пълнятъ човѣка и да го удовлетворяватъ; тѣ, наистина, чудесно до колко съвпадатъ напълно съ народнитѣ осѣщания, които не могатъ да намѣрятъ по-друго изражение освѣнъ въ горнитѣ форми. Обаче, тѣзи излияния сж взети отъ повърхността и съвсѣмъ небива да закриватъ онова богато съдържание, което ги е извикало наявѣ. Ако първата страна на печата е само изражение на ясно изказано народното възмущение, понататъшнитѣ стѣпки ще трѣбва да се състоятъ въ това, да вникне въ народното

съзнание и постепенно да става въренъ и наученъ изразителъ на онова, което не е намѣрило въ душата на народа едно пълно очертание. Предъ сериозний печатъ се исправя нова и много трудна задача, да се анализиратъ ония многобройни струни, които съставляватъ пороя на народното възмущение. А да правимъ това, значи да вникнемъ въ всѣкидневний животъ на народа, да станемъ въренъ тълкователъ на неговитѣ болки и страдания. Онова на гледъ просто общание на недоволство, което е накарало народа да се вдигне, да се залови на борба е въ сжщностъ твърдѣ сложно осѣщание и толкова по-сложно, колкото по-сложенъ е живота на народа. Задъ това недоволство стоятъ хиляди и хиляди повседневни економически и общественни несправди, които отъ години отравяли живота на населението. Отъ тѣзи разнообразни, економически и общественни несправди е сплѣтенъ живота на населението и истинска задача на печата, който не се шегува съ словото, е да разкрива тѣзи тайни источники на народното недоволство и да издирва срѣдствата за тѣхното пресушаване. Тукъ вече предъ сериозний публицистъ се испречватъ въкъпнитѣ задачи на съвременното челоуѣчество, научното и правилното разрѣшение на които е започнато въ Западно-Европейския животъ.

Тръпливъ е пжти на българската журналистика. Тя трѣбва всичко отъ начало да започва, защото самиятъ нашъ животъ е въ началото на развитието си. У насъ нѣма традиции, нѣма установени понятия, всичко е смѣсено. Този естественъ хаосъ на понятия и представления ще става още по-хаотиченъ отъ различнитѣ, борящи се общественни течения, въ интереса на нѣкои отъ които е да хвърлятъ върху общественнитѣ въпроси едно колкото се може, по гъсто було. Това се захваща у насъ и независимий печатъ трѣбва да бжде на щрекъ. Течението, което се прѣдставлява овъ в. „Свобода“ е онова което отъ една-двѣ години насамъ започна да мхти водата на установенитѣ отъ историческия животъ на западнитѣ народи понятия. Въ своето безсилie да устои срѣщо критиката на своитѣ много по-силни по логика и правота противници, в. „Свобода“ започна да хвърля сѣнка върху полезността на освѣтени отъ историята институти и върху навременността на извѣстни свободолюбиви течения. Този вѣстникъ нееднократно е заявявалъ, че е представителъ на

демократическия духъ, на либерализма и на народното самоуправление. Но понеже режимътъ, когото той представлява, на всѣка крачка убѣждаваше българския гражданинъ въ противното и понеже лъно ставаше, че режимътъ не може да се съобразява съ вѣковнитѣ начала на народния суверенитетъ, „Свобода“ започва да отстъпва отъ тѣзи начала и да замѣглява понятията. Ний не ще изброяваме тукъ обкопитѣ, които тя заблаговременно издига, за да прикриятъ нейното постъпенно теоретическо отстъпление. За сега ний обръщаме вниманието на нашия печатъ върху опасниятъ пътъ по който е тръгнала „Свобода“, което ни принуждава да бъдемъ внимаги на шрекъ, за да не бъдемъ единъ день изненадани съ нѣкое ново измѣнение на конституцията.

КНИЖНИНА.

Кремуций Кордъ. Драма въ три дѣйствия отъ Н. Костомарова. Превелъ Хр. Ботйовъ. Второ издание, стр. 72, цѣна 80 стот. София, печатница Георги Петровъ, 1893 г.

Въ нашата литература надали има отдѣлъ, който да брои по-вечко екземпляри отъ драматически: драми, трагедии, комедии — цѣлъ купъ; но за туй пѣкъ съвсѣмъ малка частъ отъ тѣхъ издържатъ каква-годѣ критика.

Като всѣки народъ, който се намѣрва въ началото на своето възраждане, ний въ всичко сме слаби; досегашната дѣятелностъ на нашитѣ умственни работници не е била, освѣнъ цѣлъ редъ опити да присмѣятъ у насъ, съ малки или голѣми поправки, всичко, което имъ е попадало на рѣцѣ и което тѣ сж смѣтали за нужно, за полезно, за необходимо. Нѣкои отъ тѣхъ сж се опитвали да създадѣтъ и нѣщо си ново, нѣщо наше, българско; но и тѣхнитѣ опити сж си останали пакъ *опити*. И дълго врѣме още ний ще купуваме така на слѣдъ другитѣ напреднали народи; ще кудука, слѣдователно, и нашата литература, а най-вече драматическия отдѣлъ.

Казваме драматическия отдѣлъ, защото ни единъ другъ отдѣлъ не се намѣрва въ такава тѣсна свръзка съ общото културно развитие на единъ народъ. У насъ на сцената сж се поставяли и се поставятъ току-рѣчи всички пиеси, безъ разборъ, и всички съ еднаква охота съ се посрѣщали и се посрѣщатъ. А това послѣдното доказва, че ний нѣмаме още публика за театръ, въ пълния смисълъ на тѣзи дума. Нашата публика остава доволна най-много отъ ония пиеси, въ които има викове, гърмежи и убийства. Тя се потрѣсва отъ онова, което физически я потрѣсва. Тя дрѣме тамъ, гдѣто трѣбва да се вълнува, смѣе се — гдѣто трѣбва да плаче, произвежда шумъ, когато трѣбва да спре джханието си и да се забрави. При такава публика — такива пиеси, разумива се.

За основателъ на българската драматургия се счита покойния Д. Войниковъ, който е написалъ най-много драматически произведения. Той не само е писалъ, но е вземалъ участие въ представляването на своитѣ пиеси: Д. Войниковъ првъ тури основата на българския театръ въ Румъния, отгдѣто сетнѣ премина въ България още въ турско време. Съ тоя си родъ дѣятелность той не малко направи за пробужданieto на нашия народъ. Поставени на сцената, неговитѣ пиеси будеха народното самосъзнание; като му напомнѣха за миналото, тѣ пораждаха у него желанието да се освободи изъ подъ хумотя на своитѣ мжчители — турцитѣ. Това много добръ разбираха и самитѣ каймакими, мюдюри и пр. турски първенци, които често пжти забраниваха представлянето на пѣкои пиеси изъ българския животъ. Но всичко това не значи, че пиеситѣ на Войникова сж кой знай колко художественни; не, и тѣ сж *опити*, малко или много сполучливи. Освѣтъ това, по своето съдържание тѣ, току-рѣчи, изгубиха вече интереса си. Ако има още нѣкои отъ тѣхъ, които да представляватъ какъвъ-годѣ интересъ за нашата публика, тѣ сж комедиятѣ му, а особено „Криворазбранната цивилизация“.

Между малкото сполучливи драматически произведения въ българската литература е и драмата „*Кремучий Кордъ*“ отъ Н. Костомаровъ, преведена отъ нашия незабравимъ поетъ и революционеръ Хр. Ботевъ и напечатана въ Букурещъ още презъ 1875 година. Авторътъ на тая историческа драма е толкосъ малко извѣстенъ у насъ, колкото и самия преводъ на Ботйова; между това, пиесата е прекрасна отъ къмъ всѣка

една страна. Ето защо и ний си турихме за цѣль да запознаемъ нашитѣ читатели съ нея.

До сега тая пиеса е била малко извѣстна, защото е била рѣдкость и защото не е била достатъчно одѣнена отъ нашитѣ „любители“ на драматургията. За нейното съвършенство ни говорятъ двѣ знаменитости: авторътъ и преводачътъ ѝ. Николай Костомаровъ принадлежи къмъ доста извѣстнитѣ свободололюбиви и плодовити русски писатели; а нашия Ботевъ? — къмъ ония „волнодумци“, къмъ ония свободомислящи и пламенни поети, публицисти и революционери, които шестдесетѣтъхъ години родиха на всѣкъдѣ. Всичко това ни е достатъчно. И наистина, „*Кремуций Кордъ*“ е пиеса, написана твърдѣ сполучливо; по съдържанието си пкъъ тя е отъ категорията на ония поетически произведения, които мѣчно остаряватъ.

* * *

„Кремуций Кордъ“ е пиеса изъ римската история. Съ нея авторътъ е искалъ да ни представи живота и правитѣ на римлянитѣ при цезаря Тиверий, двадесетъ и петъ години послѣ рождението на Христа. Тя е въ три дѣйствия, които произхождатъ сѣ въ града Римъ.

Въ първото дѣйствие авторътъ искарева на сцената нравствения упадъкъ на висшитѣ слоеве: подлостъта, лицемернето, раболѣпството, угодничеството, а най-вече *шпионството*; затова и дѣйствието е озаглавено съ думата „**Шпиони**“. Всичко това авторътъ ни го представлява въ двѣ сцени. Въ първата сцена дѣйствието произхожда въ палата на Сеяна, най-приближеното и любимо лице на Тиверия, а въ втората — въ къщата на свободололюбивия, честния, дързостния, и дълбокоучения историкъ, Кремуций Кордъ, който е написалъ „Аналитѣ на Римската Република“, героиятъ на драмата. Ето искъсо съдържанието на тия двѣ сцени:

Ва салона на Сеяновитѣ раскошни палати чакатъ разни подлизници, угодници и шпиони, за да засвидѣтелствуватъ предъ Сеяна своята „прѣданность“ къмъ него и Тиверия. Влиза Сеянъ въ чудно раскошно облѣкло — всички му се поклапятъ до земята и извикватъ: „да живѣе любимецътъ на боговетѣ!“ Слѣдъ това се доближава поета Сатрий, който съ

едно отвратително унижение му поднася своитѣ поетически произведения, въ които го величае до небесата. Сеянъ, като приема тетрада отъ пергаментъ, разглежда го, похвалява Сатрия, общава му помощъ и му го повръща назадъ, за да го распространи колкото може по-вече между своитѣ приятели и познайници. Тогава престъпва къмъ него другъ единъ гражданинъ. Юний Вибий, който съ една нечувана престореностъ хваща да доносници противъ престарѣлия си баща, че ужъ говорялъ противъ Сеяна и Тиверия и че ужъ се мжчалъ да произведе бунтъ въ Галлия. Сеянъ, като го похваля за тѣзи му „висока преданность къмъ отечеството и къмъ цезаря“, почва да съвѣтва „отечески“ всички, а най-вече поета Сатрий и историкътъ Пинарий, че тѣ трѣбва да взематъ поука отъ „примѣра“ на Вибия, че трѣбва да съединятъ служението на музитѣ съ „служението на отечеството“, като се стараятъ „да откриватъ по-отрано лошевитѣ намѣрения и тайнитѣ замисли противъ общественния редъ между поетитѣ, ученитѣ и софиститѣ“. Че Римъ е пьленъ съ такива „неблагоданамѣренни“ хора, той имъ навежда за примѣръ Кремуций Корда, който въ своитѣ „Анали на Римската Република“ си позволилъ „да хвали злодѣецътъ Брута и да нарича убиецъ божественниятъ Юлий Цезаря, а Кассия — послѣденъ отъ римленитѣ!“ Сеянъ се простира на дълго и широко върху Анализъ на Кремуций Корда, като се мжи да убѣди всички, че авторътъ имъ е „опасенъ“, че ще трѣбва да се придаде на сѣдъ, но че за това ще трѣбва „да се раскрие всичката тайна въ душата на тоя знонамѣренъ човѣкъ“. Съ други думи, слѣдъ общата лекция по *шпионството*, той имъ дава да разбератъ, че тѣ сж длъжни да направятъ всичко, само и само да оплетятъ „дързостния“ историкъ, Кремуций Кордъ, за да го осѣди сѣда. На тоя позивъ всички се покланятъ благосклонно и чрезъ устата на поетътъ Сатрий се молятъ на боговетѣ, „да имъ подарятъ възможность, за да заслужатъ неговото внимание“. Съ това се свършва първата сцена.

Другата сцена отъ първото дѣйствиe представлява градината на Кремуций Корда. Слѣдъ лекцията на Сеяна поетътъ Сатрий, историкътъ Пинарий и сенаторътъ Фирмий се сдумватъ да изпълнятъ желанието на цезаря и на неговия любимецъ, сирѣчь, да се опитатъ „да раскриятъ сичката тайна въ душата на злонамѣрения историкъ“. За тази цѣль тѣ

влизатъ привечеръ скритомъ въ раскошната градина на Кремуций Корда. Сенаторътъ се скрива въ единъ шиповникъ, историкътъ се покачва на едно високо и клонясто дърво, а поетътъ, като приятелъ на Кремуций Корда, отива да го извика отъ къщи, ужъ да си поприказватъ и да си поотдхнатъ между раскошнитѣ дървета и блѣстящитѣ цвѣта въ градината. Кремуций Кордъ посрѣща доста любезно Сатрия и изпълва желанието му, безъ да подозира въ него нѣщо. Съдатъ въ градината и почватъ да разговарятъ. Поетътъ се мъчи всѣчески даго искубни нѣщо изъ устата на историкътъ, като нарочно завежда такива разговори; обаче, мъдриятъ старецъ се умно влада: съ своитѣ умни и предпазливи разговори той накарва своя искусителъ да дойде до тамъ, та явно да хули цезаря и Септа. По едно врѣме Кремуций Кордъ става и трѣгва между шиповникитѣ; като се любовува на цѣфналитѣ трѣндафили, той посѣга да откъсне единъ за Сатрия, но тутакси се сѣпва, като вижда въ шипътъ човѣкъ. Той извиква своитѣ роби. Послѣднитѣ дохождатъ. Кремуций Кордъ имъ заповѣдва да свържатъ назадъ ржцѣтъ на Сенатора, да му завържатъ туниката о шията, да я напълнятъ съ плодове, а сѣщо така и ржавитѣ му и да го исхвърлятъ на улицата, та всѣки, който мине, да го види и разбере. Фирмий моли за милость, но робитѣ извършватъ дадената заповѣдъ. Слѣдъ това тѣ почватъ да тършуватъ изъ градината, да не би да има още други, и съзиратъ историкътъ Пинарий. Послѣдниятъ, като се вижда на тѣсно, почва да хули поетътъ Сатрий и раскрива цѣлата работа. Най-сетнѣ се признава за виноватъ и самъ поетътъ и почва да проси милость. Кремуций заповѣдва на робитѣ да ги свържатъ единъ до другъ и така, „като задушевни приятели“, да ги исхвърлятъ сѣщо тѣй на улицата при нещастиятъ сенаторъ. Робитѣ извършватъ и тая заповѣдъ на Кремуция, слѣдъ което всички се прибиратъ въ къщи.

*
* *

Второто дѣйствие е озаглавено съ думата „Тиранинъ“. То се състои отъ три сцени, въ които авторътъ ни изважда на лице главно Тиверий. Ето съдържанието на цѣлото дѣйствие:

Въ една отъ стаитѣ на своитѣ палати лѣжи Тиверий на богато лѣговище, а до него сѣди Сеянъ. Тиверий нерасположенъ, а Сеянъ се мъчи да го расположи, като му поднася сегисъ-тогисъ „отъ живителната влага на Бакха“. Слѣдъ единъ интименъ разговоръ, въ който Тиверий испъква въ всичката си голота, тѣ се залавятъ за работа. Сеянъ му казва, че тия дни е постѣпло едно доста „любопитно дѣло“, което Сенатътъ разрѣшилъ и чака въ двореца окончателното рѣшение на цезаря. Тиверий запитва и Сеянъ му разказва цѣлата история на дѣлото, заведено по случката съ шпионитѣ на Кремуций Кордъ. Той му казва, че сенаторътъ Фирмий се заклалъ още на другия день отъ срамъ, а другитѣ двама шпиони сенатътъ е осѣдилъ: поетътъ Сатрий — за гдѣто несполучилъ да извърши това, съ което е билъ натоваренъ и за гдѣто си позволилъ (спорѣдъ донесението на историкътъ Пинарий) да хули Сеяна и цезаря, а историкътъ Пинарий — за гдѣто отначало донесълъ, че „ужъ кремуций Кордъ отговарялъ удобрително на престѣпнитѣ думи на Сатрия“, а сетнѣ се отказалъ.

Слѣдъ изслушванието на всичко това, Тиверий се силно разгнѣвава на шпионитѣ и рѣшава да имъ се увеличи наказанието. „Трѣбва да се научатъ шпионитѣ, казва той, да бѣдатъ по-умни и по-осторожни; освѣнъ това трѣбва, щото въ Римъ да не мислятъ, че ужъ ние подбуждаме шпионитѣ: напротивъ, нека мислятъ, че ние сме къмъ тѣхъ още по-строги, нежели къмъ другитѣ. Тая строгостъ нѣма да отнеме охотата къмъ шпионството: ние ще накажеме двама, а ще наградиме петдесетъ. А въ това сѣщото врѣме — и чрезъ наказанието на двамата ние ще да придобиемъ отъ перодътъ похвала за нашето правосѣдие. За да погубиме Кремуция Корда, по-напредъ ние ще го приласкаемъ, ще да дадеме нему иманието на шпионитѣ, а после ще се придириме до Аналитѣ и народътъ ще да говори: „ето справедливостъта на цезаря: за лъжливото донесение противъ Кремуция той награди обидения, а за вината го наказалъ!“... Подиръ тоя монологъ Тиверий написва саморѣчно приговора, скрива се задъ ковра, като оставя Сеяна да изиграе неговата роль. Сеянъ излиза.

Втората сцена представлява сѣщата стая, въ която Тиверий стои скритъ задъ ковра. Сеянъ влиза съ нѣколко души сенатори, а слѣдъ тѣхъ и Кремуций Кордъ, поетътъ Сатрий и историкътъ Пинарий. Царския замѣстникъ започва своята

роля. Съ искусството на единъ префиненъ лицемѣръ той обявява, че Тиверий е болѣнъ и че е упълномощилъ него да имъ придаде приговора, подписанъ отъ неговата „священна ржка“. Слѣдъ дълго едно адвокатствувание той съобщава най-сетнѣ цезаровия приговоръ, споредъ който поетътъ Сатрий се осжжда на смъртъ, а историкътъ Пинарий — на заточение въ Палестиня; имуществата имъ пъкъ да се предадѣтъ на Кремуций Корда. Щомъ чуватъ това, Кремуций се отказва отъ имуществата на осжденитѣ за въ полза на дѣцата имъ, Пинарий почва да проси милость, а Сатрий хваща да протестира, да хули Сеяна и да иска прошка отъ Кремуция. Сеянъ заповѣдва да изведѣтъ навънъ осжденитѣ и завежда разговоръ съ Кремуция върху неговитѣ Анали. Въ тоя разговоръ той се мжи да изиграе предъ скрития Тиверий сжщата роль, която се недопадна на поета Сатрий предъ историка Пинарий и сенатора Фирмий въ градината на Кремуция; обаче, и Сияну се не удава: мъдриятъ старецъ се вѣщо защитава, като избѣгва хиледитѣ примки на хитрия царски любимецъ. Най-сетнѣ Сеянъ съобщава на Кремуция, че е принуденъ, поради неговото „упорство“, да стане неговъ обвинителъ, но че, при все това, щѣлъ ужъ да употреби всички мѣрки за оправданието му. Подиръ това Кремуций си отива, а слѣдъ него излизатъ и сенаторитѣ.

Щомъ Сеянъ остава самъ, тутѣкси искача Тиверий иззадъ ковра и започва къмъ Сеяна:

„Тоя Кремуций Кордъ трѣбва да загине. Неговото безкористие, неговото видимо нежелание да се ползува отъ нашите милости показватъ, че той има благородна душа: ако такива хора бждатъ много, то нашата властъ е нетвърда. Какъ се той основава на законътъ! Ти му говоришъ за моята воля, а той ти расправя за законътъ! И тоя човѣкъ е историкъ! Историкътъ е важно лице въ господарството. Историкътъ е истълкувателъ на преминалото и, слѣдователно, извѣстителъ на бждщето. Такива историци, като Кремуций Корда, ние уважаваме, но тия не ни трѣбватъ. Намъ сж потребни такива историци, които би хвалили това, което се намъ харесва, а осжждали би онова, което ние не любимъ... Съ какво ще да превлѣчешъ Кремуция Корда? Златото — той презира, милости — той не търси. Забѣлъже ли ти, какъ рѣшително и какъ хитро се отрѣче той отъ твоего предло-

жение — да прѣправи историята си! О, тоя човѣкъ е отъ республиката! Той е опасенъ човѣкъ! Той е страшенъ човѣкъ!... Да се предаде на съдъ!... Нищо не е, че нѣма законъ противъ него. Нима не може да се тълкува законътъ на различни страни! Азъ ща да имъ покажа, че уважавамъ законътъ само затова, защото мене се иска така; законътъ е за слабитѣ твари, а за цезарьтъ нѣма други законъ, освѣнъ неговътъ собственъ произволъ... А тия шпиони? Тий всичкитѣ сѣ достойни за своятъ жребий!... О, Римъ, Римъ! О, народе, жадний за робство!... Ти самъ подавашъ за себе си камшикъ! Азъ та бия — и та овѣрвамъ, че та обичемъ; азъ та впрягамъ въ хомотъ — и та увѣрвамъ, че съмъ спасителъ на твоето спокойствие! Унижавайте сѣ, римляне, унижавайте са и утѣшавайте презирающиятъ васъ Тиверия!!“

Съ това се завършва третата сцена отъ второто дѣйствие.

* * *

Въ третото дѣйствие се довършва съдбата на смѣлия и свободолюбивъ Кремуций. То е озаглавено съ думата „Историкъ“ и се състои също тъй отъ три сцени.

Първата сцена представлява кжцата на Кремуций Корда. Следъ дългия разговоръ съ Септа предъ сената, мъдрия старецъ се увѣрива, че нѣма спасение за него, че сената иска и ще го погуби. „Тие само за очи ще да ме повикътъ на оправдане“, си казва той, „а послѣ сѣ пакъ ще да ме погубятъ“. Ето защо и той распродава имуществото си, направя пужното за освобождение на робитѣ си, свиква послѣднитѣ и имъ казва: „Вие сте свободни приятели мои!... Вчера азъ продадохъ своятъ чифликъ: его паритѣ, които взехъ за него. Жена и дѣца азъ нѣмамъ, нѣмамъ така също и близки роднини; раздавамъ ви това по равна частъ. Прощавайте и не забравяйте своятъ господаръ“!... Въ туй време единъ отъ робитѣ пада въ краката на Кремуция и плачещъ почва да го моли да ги неостави. „Азъ не съмъ грѣкъ“, казва той — „азъ нѣма да остави своя благодѣтель, ако ще би даже и да ме биешъ, — азъ нѣма да са махна отъ тебе“! Той го моли да му убеди своя врагъ, комуто е готовъ всячески да отмъсти. „А ако, може би, цезарьтъ се е разпѣвилъ на тебе“ — продължава роба — „то побѣгни съ нази; ние сме

седемъ души дунайци у тебе: да бѣгаме въ нашата далечна земя; тамъ ние ще да та поиме, ще да та храниме, като баща ще та гледаме“. Въ краката на Кремуция падатъ и другитѣ шестъ души роби дунайци и го молятъ, да побѣгне съ тѣхъ въ тѣхната земя. Кремуций имъ казва, че това е невъзможно, че съ това тѣ ще погубятъ сами себе си и ги съвѣтва да се възползватъ отъ свободата си и да избѣгатъ изъ Италия сами. Първия робъ се още по-силно растревожва и явно се заканва на цезарьтъ. Тогава Кремуций имъ заповѣдва да си излѣзятъ и тѣ си излизатъ. Догдѣто старецътъ размишлява какво да предпочете: дали да бѣга, дали да послѣдва примѣра на Катона, или же да се остави на произвола на сената и Тиверия — ето че влиза пратениникътъ и го кани на отговоръ при сената. Той отива.

Втората сцена представлява засѣданието на Сената. Тиверий сѣди на издигнато мѣсто. Единъ отъ сенаторитѣ му поднася дѣлото на Юний Вибий, като му казва и мнѣнието на сената по него. Юний Вибий е сжщия оня гражданинъ, който направи доносъ противъ престарѣлия си баща още въ първата сцена на първото дѣйствиe, за което тѣй много го расхвали Септъ. Рѣшението на сената по това дѣло е такова: осжда се стария Вибий на смъртъ, но на сина му, Юний Вибий, се отнема „наградата за предателство“ и се наказва съ временно испъждане изъ Римъ, по причина че е оскърбилъ закона, който предписва безгранично уважение къмъ родителитѣ“. Тиверий е недоволенъ отъ това рѣшение на сената. „Постѣпката на Юний Вибий трѣбва да бѣде припозната за примѣръ на честностъ и вѣрностъ къмъ отечеството“, казва той и рѣшава: „да се даде на синътъ на Вибий всичкото имавие на баща му и, освѣнъ това, да му се дадѣтъ десетъ хиляди сестерции за награда на такава примѣрностъ, вѣрностъ къмъ общото благо и спокойствие“, престѣпникътъ Вибий да се испрати на заточение на острова Алюргосъ. Ввеждатъ бащата и синътъ и имъ обявяватъ тая присуда. Бащата протестира, но го испъждатъ. Слѣдъ него излиза и синътъ. Започватъ да разглеждатъ дѣлото на Кремуция. Единъ отъ сенаторитѣ казва, че не може да се осжди стареца, защото въ Аналитѣ му нѣма нищо оскърбително лично за цезарьтъ и защото нѣма другъ законъ, споредъ който би можелъ да бѣде осжденъ. Другъ единъ поддържа пкъъ, че,

макаръ и да нѣма такъвъ законъ, „сенатътъ може да осъди съчинението на Кремуция Корда на публично изгаряние, като най-безправствено и възбуждающе безначалие и недоволство“, като при това се помоли цезарьтъ, „да му отнеме срѣдствата да ирѣди за въ бѣдѣще общественното спокойствие съ зло-врѣднитѣ съчинения“. Тиверий се напълно съгласява съ мнѣнieto на втория сенаторъ и заповѣдва да се напише приговора и да се съобщи на Кремуция. Единъ отъ санаторитѣ почва да пише приговора. Въ туй време повикватъ Кремуция, колкото за лице. Като му посочватъ на ония мѣста отъ Аналитѣ, които тѣ намиратъ за престѣпни, сенаторитѣ изказватъ желание да чуютъ неговата оправдателна рѣчь. Кремуций започва да говори, като разбива въ прахъ и пухъ тѣхнитѣ доводи; той имъ доказва, че въ неговитѣ Анали нѣма нищо престѣпно, че надъ тѣхъ се не простира закона за осъбление на височеството и че, слѣдов., не могатъ да го осъдятъ, безъ да направятъ произволъ. Обаче, сенатътъ намира рѣчта му слаба и Тиверий произнася приговора: да се затвори въ неопредѣлено време, а иманието му да се вземе отъ хазната „на съхранение“. Тогава Кремуций се обръща къмъ Тиверия и му казва, че той е силенъ, че може да го унищожи и да му премахне съчиненията; но че, като всѣки смъртенъ, той не може да унищожи *Историкътъ*, който ще напише страницитѣ на неговия страшенъ съдъ, и че „чуждитѣ племена подиръ хиляди години ще да произнасятъ проклетия надъ убийцитѣ на Кремуция Корда!“ Слѣдъ това изваждатъ навънъ осъдении, а Тиверий предлага на сената да издаде тутъкси единъ законъ, споредъ който „подобни врагове на редътъ и добронравието“ да не могатъ да намиратъ възможность „да оправдаватъ себе си съ юридически извръщания“. И сенаторитѣ тутъкси създаватъ такъвъ единъ драконовски законъ, споредъ който всѣкой единъ историкъ, поетъ, философъ и ораторъ може да бѣде наказанъ, ако само това е потрѣбно. Слѣдъ това Тиверий си отива, като имъ благодари, а слѣдъ него и другитѣ.

Третата сцена прѣдставлява на улицата двѣ римски гражданки, Помпилия и Аврелия. Чрезъ тѣхнитѣ уста авторътъ ни раскрива по-нататъшната съдба на нещастния историкъ, като въ тѣхното лице ни представлява общественното мнѣние, което не е нищо друго, освѣнъ чистъ материалъ

за бжджцата история. Отъ тѣхния разговоръ ний узнаваме, че властѣта е предала на публично изгаряние съчинението на Кремуция, че него сж го затворили въ тъмницата, че той се е опиталъ да се прободѣ, но сж му побъркали, като сж му отнели оръжието; че той е избралъ друго срѣдство, за да прекрати своитѣ страдания, а именно: отказването отъ каква и да било храна; че подиръ деветъ дневно гладуване той свършилъ съ думитѣ: „кажете на Тиверия, че историята ще да отиѣсти за историкътъ“, и най-сетне, че той, като престѣпникъ, е билъ „хвърленъ отъ недостойни ржце въ беславната земя отвждъ Тибъ!“ Съ това се завършва пиесата.

* * *

Да тукъ ний само придадохме съ общи думи съдържанието на пиесата, а отъ това съвѣсѣмъ не може да се сѣди, до колко тя е написана художествено. Художественостѣта на едно поетическо произведение се заключава не въ съдържанието, а въ формитѣ, въ симетричностѣта, въ логичностѣта, въ естественостѣта на характеритѣ и т. н. — пѣща, които се губѣтъ, когато съдържанието се придава съ общи думи.

Драмата „Кремуций Кордъ“ притежава, туку-рѣчи, всичкитѣ качества на едно високохудожествено произведение: въ нея събитията сж прости, сценитѣ — естествени, а дѣйствующитѣ лица — живи хора. Никждѣ не можете да забѣлѣжите натегнатостъ, изнасилване. Всичко върви и се развива въ строгъ логически порядкъ. Характеритѣ сж цѣлни, завършени. Правдоподобностѣта е поразителна. Така, напримѣръ, слѣдъ дългата рѣчь на Сяна по *шпионството*, не можеше да не произлѣзе онова, що видѣхме въ градивата на Кремуция, нито пъкъ можеше да си не пострада дързостния историкъ. Сжщо тѣй и несполуката на Кремуциевитѣ шпиони не можеше да не разгвѣви Тиверия. За да се премахне Кремуций Кордъ, трѣбваше да се накажатъ Сатрий и Пинарий и т. н.

Малко сж типовитѣ, които ни рисува авторътъ, но за туй пъкъ сж ясно очертани, цѣлни, испъкнали. Три сж главнитѣ типови въ тая драма: *шпионинъ*, *тиранинъ* и *свободомолюбивъ, честенъ и доблѣстенъ гражданинъ*. Всички тия типови

сж сложни, но най-сложния отъ тѣхъ е, безъ съмнѣние, типа на шпионитѣ. Шпионството обема въ себе си, току-рѣчи, всичкитѣ ниски качества, които сж се проявили до сега у човѣкътъ: подлостъта, хитростъта, лицемѣрието, доносничеството, лукавството, нископоклонничеството и пр. и пр. Ето откъдѣ се являва мжчвотията да се изобрази тоя типъ въ лицето само на единъ човѣкъ. Това много добръ е разбралъ авторътъ. Още първото дѣйствие като прочетемъ или видимъ на сцената, предъ насъ тутъкси испъква типътъ на шпионитѣ въ всичката си дълбочина и ширина; но ний не можемъ да видимъ този типъ само въ едно отъ дѣйствующихитѣ лица. Авторътъ искарева на сцената нѣколко души шпиони, които не движи като кукли, а остава свободно да мислятъ и да дѣйствуватъ. По този начинъ, като се сконцентрирватъ мислитѣ и дѣянията на отдѣлнитѣ шпиони въ единъ фокусъ, получава се въ резултатъ цѣлния типъ на шпионитѣ. Ний виждаме шпиони въ лицето на Сеяна, Пинарий, Фирмия, Вибиъ и пр.; но най-пълния типъ ний виждаме въ лицето на поета Сатриъ. Той е, тъй да се каже, ядрата на цѣлния типъ на шпионитѣ. Още въ първата сцена ний забѣлѣзваме у него голѣма частъ отъ ония елементи, които характеризиратъ шпионитѣ; слѣдъ рѣчъта на Сеяна по шпионството тия елементи зематъ единъ по-опредѣленъ характеръ, а въ градината на Кремуция — тѣ се проявяватъ въ всичката си мощъ. Ний съжеляваме, че мѣстото не ни позволява да процетираме тукъ поне нѣкои мѣста отъ този дълъгъ разговоръ между Сатриъ и Кремуция, въ който най-вече се е проявилъ таланта на автора. Особенно силенъ е монологътъ на стр. 18 и 19, въ който Сатриъ очертава общото положение на Римъ при Тиверия и Сеяна. Може би, ний ще се повърнемъ къмъ него по-сетнѣ.

Не по-малко сложенъ е и втория типъ, типътъ на тиранитѣ. Тоя типъ авторътъ ни рисува въ лицето на цезаря Тиверий. Характернитѣ черти на единъ тиранинъ сж: жестокостъта, безакониего, изнасилванието, свирѣпостъта, мстителностъта, недоволството и пр. и пр.; всички тия черти, па и много други още второстепенни и третостепенни, ний виждаме главно у Тиверия, и виждаме ги въ всѣка негова дума, при всѣко негово мръдване, отъ всѣко негово дѣяние.

Тиранинътъ е зла изрода: той се сърди и мръщи, когато околнитѣ му се веселятъ и наслаждаватъ, а се весели и наслаждава, когато околнитѣ му плачатъ и се мъчатъ; той презира цѣлия свѣтъ, а най-много мрази и ненавижда добритѣ, честнитѣ и благороднитѣ хора; той се обявява противъ всичко, което не върви по неговата воля, ама било то и най-святото му: „Азъ съмъ мраченъ и жестокъ“, казва той, Тиверий, на Сеяча. „Едно, което е останало още да ме развлага, то сж страданията на моитѣ врагове и сълзитѣ на тѣхнитѣ жени и дѣца. Азъ прѣзирамъ човѣшкия родъ, защото хората сж достойни за презрѣние“. . . И защото боговетѣ не го послушали, а му отнели синътъ, той казва: „Азъ изгубвамъ вече вѣрата си въ боговетѣ“. . . Врѣдъ въобще, където се явява Тиверий, пий виждаме въ неговото лице пълния типъ на тирапитѣ; но пай-пълно ни го представя авторътъ въ два дълги монолози, отъ които единия ний процетирахме, съ малки опущения, при предаване съдържанието на третата сцена отъ второто дѣйствие. Тамъ Тиверий испъква въ всичката си голота.

Третия типъ авторътъ ни рисува въ лицето на Кремуций Корда; той е типътъ на свободолюбивитѣ, честнитѣ и доблѣстни граждани, типътъ на безпристрастнитѣ историографи. Разумява се, че и този типъ е сложенъ: за да се искаратъ на лице поне главнитѣ му черти, като: добротата, честността, мъдростъта, доблестъта и пр., неможе току-тъй въ една-двѣ сцени, при една-двѣ срѣщи, съ едно-двѣ съпоставяния; толкозъ по-вече е невъзможно това, когато се има намѣрение да се постави този типъ за образецъ. Ето защо и авторътъ ни го рисува въ лицето на главния герой на драмата.

Още при първото появяване на Кремуция, пий забѣлѣзваме у него всички черти, свойствени на единъ любезенъ, мъдъръ, провицателенъ и добродушенъ старецъ. „А, ти ли си, любезний Сатрий? Добрѣ си дошелъ — заповѣдай!“ — казва той на хитрия поетъ — шпионинъ, като го вижда презъ прозорецътъ. Щомъ като послѣдния пѣкъ започва да му говори противъ режима, да го увѣрява, че „музитѣ обитаватъ само тамъ, гдѣто цѣфти свободата“ и пр., Кремуций изведнѣжъ прониква въ неговата ниска душа и заема нужната позиция: „Азъ не съмъ съгласенъ съ това“ — му въз-

разява той и почва да му навежда доводи. По-нататък, когато шпионинът Сатрий почва да пролива крокодилски сълзи, защото живота билъ пленъ съ нещастия и страдания, Кремуций му казва, между прочемъ: „Има едно най-ужасно нещастие, предъ което сж безсилни всичките други страдания: това нещастие е *не чистата съвестъ и тлясестъта отъ чуждата кръвъ и отъ чуждитъ сълзи*“. . . Въобще, въ тоя разговоръ, както и въ разговора съ робитѣ, съ Сеяна и пр., Кремуций се явява напълно очертанъ типъ. Особенно редицефно е очертанъ той въ защитителната рѣчь, за която авторътъ прави бѣлѣжка, че „*наистина е била произнесена отъ него*“. Тая рѣчь е отъ голѣма важность: отъ нея пай-добръ може да се заключи за таланта на автора на драмата, защото по нея той ни е възпроизвелъ Кремуции и цѣлата тогавашна епоха.

* *
* *

Подиръ всичко казано до тукъ, надѣваме се, читателътъ си е съставилъ вече едно опредѣлено понятие за драмата „Кремуций Кордъ“; увѣрилъ се е, че тя наистина е едно високохудожествено произведение, което, макаръ и да е писано преди десетки години, по своето съдържание още не е остарѣло и за дълго време нѣма да остарѣе. Нѣщо по-вече даже: това произведение смѣло може да се нарѣче *свърременно*, макаръ и да ни рисува, свършено правдоподобно, една епоха преди двѣ хиляди години близо. Това наше твърдение на пръвъ погледъ изглежда да е лъжливо, парадоксално, противорѣчиво; но, като внимемъ малко по-дълбоко въ неговата сжщность, ще се убѣдимъ тутакси въ обратното. И наистина, какво се изисква отъ едно художествено произведение, за да бѣде то *свърременно*? — Изисква се, щото главнитѣ негови основи, сирѣчь, героитѣ, сценитѣ, дѣйствията и пр. да сж заети изъ свърѣмения животъ. Нищо по-вече. А въ драмата „Кремуций Кордъ“ главнитѣ герои, сцѣнитѣ и дѣйствията сж герои, сцени и дѣйствия, които сжществуватъ и днесъ въ живота. Гдѣ въ днешно врѣме нѣма тирани? Гдѣ нѣма шпиони? Гдѣ не сж рѣдкость честнитѣ, свободолюбивитѣ и смѣли граждани? — На всѣкъдѣ, а най-вече въ монархическитѣ държави, каквато е Руссия.

Авторътъ парочно е избралъ такова градиво за своето произведение, каквото е съществувало въ римскитѣ времена и каквото съществува и днесъ; това той е сторилъ, за да ни нарисува настоящето презъ свѣсъмъ прозрачното було на миналото. И не е пръвъ, нито е послѣденъ г. Костомаровъ, който се е възползувалъ отъ това було на миналото: преди него и подиръ него има сумма други писатели. Този начинъ на писание особено е развитъ въ Руссия, гдѣто свободата на печата по общественно-политическитѣ въпроси е равна почти на нула. Затова и много русски писатели, подъ предлогъ на миналото и на чуждото, описватъ настоящето и своето.

Въ дадения случай г. Костомаровъ тѣй вѣщо ни е нарисувалъ настоящето, че, стига само да замѣнимъ собственитѣ имена съ други съответствующи, за да имаме картината на коя и да било отъ днешнитѣ държави. Особено вѣрно можемъ по този начинъ да получимъ картината на нашия общественно-политически животъ сега... Че е така, читателятъ се е увѣрилъ още всичко казапо до тука. Като допълнение на това, ний ще процетираме само нѣкои мѣста отъ они важенъ монологъ, на който се обѣщахме да се върнемъ и съ който *главно* авторътъ ни рисува чрезъ устата на поета Сатрия времената и правитѣ при Тиверия. Ето тия мѣста:

„А че какъвъ законъ има въ Римъ, освѣнъ произволътъ на тиранинътъ и на неговитѣ любимци? Законътъ е потъпканъ, законътъ е осмѣянъ; законътъ е изчезналъ заедно съ добродѣтелята: лжката и раболѣпието сж са възцарили, намѣсто по-напрешните добродѣтели! О, времена, о, нрави! е викалъ Цицеронъ. Но какво би казалъ ти, великий витий, ако да би повдигналъ сега изъ гробътъ почтенпата си глава, която ти пренесе жертва на възникающиятъ тиранизъмъ? Дѣ е форумътъ (народния площадъ въ Римъ)? дѣ сж комициитѣ (народнитѣ събрания въ Римъ за избирание на правителственитѣ лица)? дѣ сж трибунитѣ — защитницитѣ на слабитѣ?... Тѣхъ сж замениле сега шпиони! Нищо не може да изрази всичкиятъ ужасъ на тая дума, неизвѣстна въ стариятъ Римъ. Скоро занаятчиите ще да оставатъ своитѣ работни стаи, а търговците своите дюкяне и ще да захванатъ да късатъ единъ другото съ предателства, защото това е по-ползователно

и по-леко. Шпионството е станало сега сръдство, за да достигат хората до почести, както по-напредъ достигаха чрезъ храбростта и любовта къмъ отечеството... Вечеряшъ ли ти съ приятелите си — зиповѣдай на слугите си да погледнатъ подъ масата, задъ стѣлбовете, не е ли се скрилъ нѣйдѣ си шпионинъ. Ако не намѣратъ, — бой се отъ гоститѣ си... бой се отъ жена си... бой се отъ своитѣ собствени дѣца, на които си ти далъ животъ и дихание... Ето какво е положението на римскитѣ граждани подъ управлението на тирантъ, който, като поработвава Римъ, е станалъ достойно самъ робъ!..."

Кой честенъ и свободолюбивъ гражданинъ въ днешно време, билъ той Българинъ, Русинъ или Френецъ, нѣма да повтори горния монологъ съ високо патриотическо чувство и съ пълно съзнание, че той съвършено вѣрно рисува времената и нравитѣ въ неговата страна, въ неговото отечество? — Всѣкой, всѣкой безъ разлика на вѣра и народностъ, а най-вече българинъ. Да, българинъ, българския Кремуций, българския робъ, който най-добръ знае, че законатъ — „това е собствения произволъ на тиранинъ и неговитѣ любимци“; който скърби отдавна, за гдѣто „шпионството е станало сръдство за постигане почести“; който, най-сетнѣ, испытва всѣкой день, всѣкой часъ и всѣка минута „неизрѣченитѣ милости“ и „отеческитѣ наказания“ на своитѣ натрапени господари!..

Ний незнаемъ, кой се е сѣтилъ и рѣшилъ да издаде тая драма втори пжтъ; но, който и да е, той заслужва похвала: съ това той пополяризира една отъ най-сполучливитѣ съвременни пиеси въ българската литература, отъ една страна, и отъ друга — наумява ни за нейния преводачъ, незабравимия нашъ поетъ, писателъ и герой — Хр. Ботйовъ, на когото заслугитѣ тѣй скоро забравиха нашитѣ „патриоти“, но които заслуги никога нѣма да забравятъ българскитѣ социалисти а и огнетения работенъ класъ, които ще продължаватъ неговата борба, догдѣто встѣржествува царството на свободата, братството и равенството. Една само бѣлѣжка може да се направи на издателя: той е можелъ да тури 60 ст. цѣната на драмата, вмѣсто 80, безъ да му се накърни много печалбата.

По социалния въпросъ. *Отъ Едмондо де Амичи. Прѣвелъ отъ нѣмски Х. М-нѣ. Издание и печатъ на П. Мутафовъ & С-ѣ въ г. Севлиево. Стр. 28+V, цѣна 30 стотинки.*

За читателитѣ, които сж слѣдили редовно I-та годишнина отъ сп. „День“, не ще да е съвсѣмъ ново името Едмондо де Амичи, който преди двѣ години произведе страхъ и трепетъ въ редоветѣ на италианската буржуазия съ ообляването си за социалистъ.

Амичи е единъ отъ най-даровититѣ италиански писатели, съчиненията на когото се ползватъ съ най-голяма извѣстность и любовъ отъ всички. До преди нѣколко години той се е занимавалъ изключително съ литературенъ трудъ. Като представител на модерната италианска литература, Амичи не е можелъ да се не натъкне на тѣй нарѣчения *социаленъ въпросъ*, който днесъ вълнува умотъ на цѣлия мислящъ свѣтъ; не е можелъ да не разбере, че самия животъ е сложилъ тол страшенъ въпросъ върху всесвѣтската маса и отъ денъ на денъ по-настоятелно иска неговото разрѣшение. Ето защо и той се залавя за неговото всестранно изучаване, резултата отъ което не е можелъ да бѣде по-другъ, освѣнъ да прегърне *свременния социализмъ*. И наистина, слѣдъ едно щателно изучаване на въпроса, Амичи се прогласи за превърженникъ на социализма като започна дѣятелно да го пропъгандира съ цѣлъ рѣдъ публични рѣчи.

Една отъ тия му рѣчи, държана на 11-й Февруарий 1892 г. въ салона на студентското дружество въ гр. Туринъ, е и озаглавената брошура „*По социалния въпросъ*“. Тя се отнася изключително до учащата се младежъ. По-вече отъ петстотинъ души студенти сж били събрани въ салона, когато я е произнесълъ Амичи; имало е и много професори, журналисти и др. Главната цѣль на рѣчта е, да *обори основнитѣ мотиви на всички ония преслѣвачи, които, по едни или по други причини, се мъчатъ да откъснатъ учащата се младежъ отъ заниманието ѝ съ социалния въпросъ*. Ето защо и преводачътъ ѝ на български е посвѣтилъ превода си на нашата учаща се младежъ, която ще намѣри въ нея голѣма поука.

Най-напрѣдъ авторътъ разяснява на своитѣ слушатели, какво се разбира подъ думитѣ „*социаленъ въпросъ*“. Като из-

броява цѣль редъ социални злини, противорѣчия и несправедливости въ сегашния животъ, той пита: „дали всичко това е слѣдствие отъ нѣкакъвъ си естественъ законъ“, дали то съставлява „сждбата и орисницата на човѣчеството“, дали то е една „неотстранима необходимостъ, противъ която човѣкътъ не е въ състояние нищо да ни направи“, или е „слѣдствие отъ човѣшките закони“, отъ „забърканоститѣ на човѣшкото общество“, плодъ „на човѣшкия егоизмъ, който е станалъ плътъ и кръвъ на всички учреждения и обичаи; съ една дума да ли има или нѣма нѣкакво могъщо сръдство, или нѣколко такива сръдства, съ помощта на които да се премахнатъ тѣзи злини, да се подобри нещастното положение на човѣчеството?“ — Ето, това е то социалния въпросъ. На послѣдното питаніе „социализма ни отговаря: *да!* а мпозина казватъ: *не!*“ дума Амичи и съвѣтва учащата се младежъ да не приема нито единия, нито другия отговоръ, а „*да го потърсе сама*“.

Слѣдъ това авторътъ преминава тутъкси къмъ своята главна цѣль — оборване доводитѣ на всички ония, които се мъчатъ да отстранятъ младежта отъ изучаваніето на социалния въпросъ. Цѣлата рѣчь диша съ такава искренностъ, съ дълбока логичностъ и строга научностъ, та че човѣкъ не знае кое да цитира и кое да остави. Ето едно малко извлѣчение отъ нея:

„Млади приятели! Вамъ ви казватъ: гледайте си вий учението, старайте се да станите учени и полезни специалисти и съ това ще си изпълнитѣ дълга спрямо обществото; има други да му мислятъ за това — да нареждатъ и управляватъ свѣта. — Недѣйте слуша такива хора. Не е възможно вече днесъ по единъ *честенъ* начинъ да си изпълнимъ дълга къмъ обществото, да му служимъ, като същевременно се ограничимъ само съ това — да правимъ туй, което е необходимо нужно за защита само на нашитѣ лични интереси..... Не е *честенъ* оня човѣкъ, който си затуля ушитѣ и сърдцето за оплакванията на страждущото човѣчество, който нищо не прави за освобождението на ближнитѣ си, за възстържествуваніето на справедливостта, който не посвяти поне една частъ отъ времето си на съвѣстното изслѣдване на работитѣ“.....

Недѣйте слуша и тѣзи, които ви препоръчватъ въздръ-

жанието, като ви казватъ: по-послѣ ще дойде време, когато да се занимавате съ социалния въпросъ; защото именно тѣзи, които сега ви казватъ: гледайте си учението, утрѣ ще ви кажатъ: гледайте си работата, като ще искатъ да ви затварятъ въ чиновническата ви канцелария или въ домашната ви работилница, както днесъ искатъ да ви затварятъ въ свитото училище на науката и литературата. Занимавайте се съ този социаленъ въпросъ *сега* — *сега*, когато разумътъ и сърдцата ви стоятъ отворени за всички велики идеи; сега, когато вий сами въ себе си можете да провѣрите тѣхната истинностъ; сега, когато суровостта на борбата въ живота и испитанието на човѣческата мизерия още не е затъпило у васъ чувството на великодушието и съжалението. . .

„Не слушайте ония, които ви казватъ, че социалния въпросъ се отнася само до една класа или до нѣкои извѣстни класи, но не и до вашата. Не, този въпросъ е въпросъ за всички, само не е и за шепата глухи и слѣпи. Този аргументъ е вътрѣшно фалшивъ: социалния въпросъ днесъ обхваща всички класи. Днесъ срѣдната класа чувствува всички злини, отъ които се оплаква долната. Има вече една голѣма частъ отъ буржуазията, за която въпросътъ за съществуването не по-малко е застрашителенъ, отколкото за онай класа, която собствено сж нарѣкли *работническа*. Въ кръгътъ на интелигенцията съществува също тѣй надпроизводство, едно излишество отъ образована младежъ, която нищо не ползува културата, както златото — гладния въ срѣдъ пустинята; съществува една интелектуална резервна армия, която, като онази на работническата класа, понижава цѣната на труда, съгласява се на всѣко едно условие за животъ и пакъ не намира възможностъ за поддържанieto на този си животъ...

„Други ви казватъ: защо да се занимавате съ социалния въпросъ? Той е толкова старъ, колкото и свѣта. — Да кажемъ, че е тѣй. Но това, което не е толкова старо, колкото свѣта, то е височината, до която е достигналъ принципа на *равенството*, то е могъщата култура, която изострева всички болки въ душата на маситѣ, то е мизерията, която се увеличава заедно съ увеличението на богатствата и префиненитѣ жизненни наслаждения на едно малко число хора... Да, социалния въпросъ може да бѣде толкова старъ, колкото и свѣта; но *нова* е гигантската сила, която се с образувала отъ

златото, което се намира въ ржцѣтъ на отдѣлнитѣ буржуа, които, като суверени, се издигатъ посрѣдата на „свободнитѣ“ народи, които притежаватъ цѣли области отъ своето отечество, обширни като държави, които на своитѣ борси държатъ сѣдбата на стотини и хиляди човѣци, които за своя частенъ интересъ разсипватъ интереситѣ на цѣлъ единъ народъ и явно опропастватъ масситѣ и държавната власть; ново е, че се държатъ вече работнически конгресси, на които се явяватъ представители на 20 нации, които представляватъ повече отъ 5,000,000 работници, че въ най-силната и въ най-образованата страна въ Европа, (Германия) има 45 души представители на новитѣ социалистически идеи въ парламента, че въ единъ денъ (на 1-ий Май) се испразднятъ фабричитѣ отъ Парижъ до Сидней и отъ Берлинъ до Нью-Йоркъ и манифестиратъ по-вече отъ 9,000,000 работници; най-сетѣ, пова е опал *забърканостъ*, която ний всички чувствуваме и осѣщаме спрямо днешното положение на работитѣ...

„И на тѣзи певѣрвайте, които признаватъ важноста на социалистическото движение на Европа, по ви казватъ: нашата страна се намѣрва вънъ отъ Европа; вслѣдствие особенното положение, въ което се намѣрва нашия народъ (економическата захъснѣлость), нуждни сж вѣкове, до гдѣто социализма пусти добри корени и у насъ. — Дѣйствително, ний сме по-малко приготвени за социализма, понеже културата на народа е по-долна отколкуто другадѣ, понеже у насъ едрата индустрия току-що се развива и классата на наемния работникъ току-що се заражда; но пий не можимъ да мислимъ, че не съществува армия, ако тя, намѣсто да бѣде сгруппирана на колонни, е прѣсната, не можемъ да мислимъ, че липсване на организация значи още липсване на елементи и че страститѣ не съществуватъ, понеже липсватъ идеитѣ или сж неоформенни. . . Казвамъ ви: занимавайте се съ социалния въпросъ именно затова, защото сте италиянци (българи — пр.); правете всичко възможно, за да не остава нашия народъ тѣй много назадъ отъ другитѣ народи по този пжтъ, ако вий искате, щото, когато единъ денъ другитѣ се намиратъ приближени до своята цѣль, да не поиска той да ги застигне съ една крачка, което би го сгрумолясало въ една пропасть, въ която бихте се провалили и вий. . .

„Слѣдъ това иде хорътъ на хиледитѣ, които ви се провикватъ: теглете се на страна, младежи, излѣкуването на общественитѣ недѣгавости е *утопия*! — Нима историята на свѣта не е обезсилила вече тази нещастна дума, не е ли на-казала толкова пѣти лѣжата, колкото крачки въ цивилизацията има, тази удобна за умствена лѣнност дума, съ която заклеимваха, ругаяха и отхвърляха най-славнитѣ завоювания на човѣшкия умъ? Вземете опя, който ви говори по поводъ на социалния въпросъ за утопия, вземете го за ржката, заведете го, безъ да кажете ни дума, на отворенитѣ площади подъ заритѣ на почти свърхземно блѣстящата електрическа свѣтлина и го попитайте, дали преди двадесетъ, даже преди десетъ, години тая електрическа свѣтлина не е била утопия?... Да, за утопия може да се вземе всѣка идея, която още не е доказала възможността на своето осъществение; но кол велика социална идея е бивала нѣкога по-рано доказана, преди да бѣде приета, осъществена? А съгласието на многото хиледи хора — да я смѣтатъ за осъществима, не е ли това едно отъ първитѣ условия за осъществението на една идея? . . .

„Любезни другари! Напоследѣкъ азъ пакъ ви повтарямъ: занимавайте се съ социалния въпросъ колкото можете по-вече, колкото ви допуска вашето учение!... Занимавайте се още отъ сега, защото за въ бѣдѣще не ще можете да го избѣгните по никой начинъ: той ще се испрѣчва отпрѣдъ ви, въ занимателната ви стая, при изпълнението на вашитѣ служебни занятия, при въспитанието на дѣцата, при изпълнението на каквѣто и да било вашъ граждански дългъ; той се преплита въ всичкитѣ стѣпки на живота и влияе на всички умствени стрѣмления; той е свързанъ съ всичкитѣ въпроси на европейската политика, съ борбитѣ на парламентарнитѣ партии, съ всички блѣскави праздненства на искуството и запаятитѣ... Прочее, турете се на чело на народа, застанете на неговата страна, намѣсто да му припрѣчвате пътя или да го оставите самъ да върви, както инстинкта или случая го заставятъ. Ще дойде време, когато ще ви се благодаря и ще бѣдите благославяни даже отъ онѣзи, които сега ви каратъ или ви заставятъ съ заплашване да се държите на страна... Крачете напредъ, безъ да очаквате или се надѣвате за нѣкаква благодарностъ или награда; последнята търсете само въ съз-

панието, че работите съвѣстно, безъ да имате нужда да лъжите, безъ да задушавате гласа на душата или да прекривате егоизма си подъ нѣкаква маска... Най-послѣ, на онѣзи отъ васъ, на които сърдцата сж вече побѣдени и биятъ заедно съ моето, азъ пращамъ другарски поздравъ и братска целувка, като казвамъ: постоинствувайте, любезни другари, даже и въ най-голѣмитѣ трудности въ строго-економическата частъ на това учение, тъй като идилическия периодъ на социализма се е измипалъ вече одавна, защото той е достигналъ днесъ до такава степенъ на здрълостъ, та че не е вече достатъчно да му се поднасятъ проститѣ атрибути на страстта“...

Ето, така Амичи оборва доводитѣ на всички ония, които проповѣдватъ на учащата се младежъ да се не занимава съ социалния въпросъ. Отъ горния изводъ читателятъ вижда, колко е правъ, искрененъ и послѣдователенъ любимецътъ на цѣлия италиански народъ, Едмондо де Амичи, въ своитѣ възражения. Рѣчта му е пълна съ такива убѣдителни факти и сгрята съ такъвъ жаръ, та че е въ състояние да пробуди и пай-заспалата съвѣсть. Тя е била прѣкъсвана съ продължителни ржкоплѣскания отъ всички слушатели и тутѣкси отпечатана въ десетки хиляди екземпляра отъ Туринското (Словослагателско Дружество и распрѣсната по четиретѣ крайща на Италия. Наскоро тя е била преведена и на нѣмски, отъ който езикъ е преведена пъкъ и на български.

Отъ нѣколко години насамъ, откакъ социализма и у насъ хвана да си пробива пътъ между всички слоеви, нашитѣ преспивачи непреставатъ да пѣятъ и преспиватъ, както массата, така и интеллигенцията. Доводитѣ имъ сж сжщитѣ които тъй добръ оборва Амичи; ето защо тая брошурка се ливва като едно прѣкрасно цвѣте въ нашата литературна градина. И толкозъ по-навременна се явява тя днесъ, когато пѣсенъта на нашитѣ преспивачи се е обзърпала въ единъ оглушителенъ дивъ викъ противъ оная частъ отъ нашата учаща се младежъ, която не иска да спи, а да работи, да се бори, да живѣе. Нека нашата младежъ види отъ тая брошурка, колко ниско сж паднали отъ къмъ всѣка една страпа нашитѣ преспивачи, които не се задоволяватъ само съ пѣние, а исклучватъ отъ храмътъ на науката, затварятъ, интерприратъ и пращатъ въ полковетѣ сички опил, които не искатъ и не могатъ да спятъ посрѣдъ писацитѣ на измъче-

ната, гладна и одърпана работна масса. Нека тя се вдъхнови отъ блѣсъкътъ и величието на социалистическия идеалъ и се не страхува отъ полицейскитѣ мѣрки на мракобѣспитѣ и тираниѣ. Нищо не е въ състояние да запре изгрѣванието на онова величествено слънце, което вече просвѣтва презъ дълбокия мракъ на далечния хоризонтъ.

„О, това слънце ще блѣсне! Нека вѣрваме въ това! Даво вий, които сте още тъй млади, го видете кога изгрѣе! И честити сж тѣзи, които, поздравляючи неговитѣ първи лъчи, ще могатъ да кажатъ въ своето сърдце:

„Азъ го желяхъ и очаквахъ!“

14/IV 94 год., Софiя.

С. Мутафовъ.

РАЗНИ.

ЖЕНСКОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪ БЕЛГИЯ.

Г-жа Емилия Клеисъ и социализмътъ

(Прѣводъ отъ френски).

Г-жа Емилия Клеисъ е една отъ най забѣлжителнитѣ и симпатичнитѣ лица на женското движение въ Белгия. Титлитѣ, които тя сега носи, сж много: предсѣдателка на женитѣ социалистки въ *Гандъ*, членъ отъ работническата партия въ Гандъ, членъ отъ кооперативното бюро (*voornit*), членъ въ сѣвѣта за събиране помощи за взаимно-помагание, членъ отъ комитета на прогресисткитѣ жени, секретарка-каснерка въ дружеството „Солидарность“, секретарка-каснерка отъ „Холандско-Фламандската Лига“. Най подиръ, най-хубавата отъ тия титли, па и най-рѣдката, че тя е членъ отъ Главния Сѣвѣтъ на „Работническата Партия“.

При това, Емилия Клеисъ е още и издателка, редакторка и печатарка не само на тъй много интересната публикация „Жената“, цѣльта на която е да брани интреситѣ на Белгийскитѣ и Холандскитѣ работнички, но още и на органа *Vooruit*, органъ на знаменития социалистъ *Анселъ*.

Г-жа *Клеисъ* се уважава и почита високо отъ водителитѣ на Работническ. партия, а се убожава отъ работническото население въ Гандъ.

Когато тя минува изъ бѣднитѣ Квартали на родния си градъ, тогава всички мъже почтително спѣматъ шапкитѣ си, и съ едно „добъръ день, гражданке“ я поздравляватъ, а пъкъ работничкитѣ съ усмивка на уста тичатъ да стискатъ ржката на ниската, облѣчена въ черни дрѣхы, жена, още млада, суха, перевозна, черна като циганка (мургуливичка) съ сухо впечатлително лице осенено отъ една легка мрачностъ, съ блѣстици очи, която ходи отъ порта на порта и повтаря тоя съвѣтъ: „Съединете се, синдикирайте се. Синдиката е грѣва, а само гревата е единственното оръжие, което трѣба да употребите противъ патронитѣ“.

Единъ любопитенъ романъ.

Живота на Гантската социалистка ни представлява единъ любопитенъ романъ: Героинята сама ми го разказа въ една Фобургска кжща, гдѣто азъ бѣхъ отишелъ напоследъкъ да я посѣтя. Въ една малка стаичка (на массата въ която се търкаляха разнитѣ коректурни листове, които се разбъркваха и съ пѣкои готварски сждове) Емилиа Клеисъ ми го сама разказа съ тъничкия си кресливъ гласъ и азъ тука го придавамъ точно.

— „Азъ съмъ родена въ Гандъ, а слѣдователно съмъ и Фламандка, но такава Фламандка, която има въ нея си и малко испанска кръвъ, за което свидѣтелствова и самата ми боя на лицето. Азъ съмъ дъщеря на хора работници. Родителитѣ ми трудно си печелеха прихраната. Въпреки това, съ рискъ да праватъ жертви, тѣ рѣшиха да ме дадѣтъ да получа едно щогодѣ образование. Азъ прекарахъ двѣ години въ Визитандинския Манастиръ, гдѣто азъ скоро испитахъ влиянието на срѣдата върху си. Но знаете, че преди да стапа свободомисляща и социалистка, азъ бѣхъ една ревностна католичка, една истинска калугерка. Не само, че азъ бѣхъ обладана отъ тѣй поетическитѣ тайнства на религията, по още, азъ бѣхъ увлѣчена — като свѣта Терезия — отъ една страстна любовъ къмъ Христа, на когото заповѣдитѣ ми вдѣхваха особенно безпрѣдѣлно възхищение, особенно тая отъ

тѣхъ: „обичайте се единъ други“. Азъ бѣхъ едно хлапе, когато напустнахъ манастиря, за да влѣзя въ фабриката.

Тука, въ развалена срѣда, вмѣсто да се намали мойта религиозна екзалтация, почна още да се увеличава. Азъ се държахъ на страна отъ другитѣ си тамъ другарки, като отказвахъ да ги придружавамъ въ расходкитѣ и гуляитѣ имъ, вмѣсто които азъ предпочитахъ да стоя изолирана у дома или да ходя изъ тъмнитѣ катедрални църкви, особено въ Св. Бавонъ; тука, догдѣто органа свиреше и догдѣто поповетѣ четяха молебствията си, азъ се молахъ и съзерцавахъ дълго време. Малко по-малко, въобразийки си, че провидението ме бѣ обладало, и че азъ трѣбваше да се придамъ всецѣло на божеството и да се отдѣля и откъсна отъ грѣшнитѣ на тол святъ, азъ се рѣшихъ да туря чернил воалъ (калугерски).

Въ тая трѣскава религиозна епоха, случайно попадна въ ржцѣтѣ ми единъ томъ, който направи чудо въ мене. Тая книга бѣше отъ библиотеката на „Maison du Peuple“, тя осжидаше религията и свѣщенницитѣ. На три пѣти азъ я вземахъ, прелистяхъ и я захвърляхъ. Но, най-сѣтнѣ моето любопитство и дявола надвиха и азъ я прочетохъ отъ край до край. Когато азъ достигнахъ вече най-последната страница, цѣла революция бѣ станала въ главата ми.

Черковното преподавание, тѣй благоговѣйно до туй време, сега ми се чинише да е сборъ отъ цѣли лъжи; а свѣщенницитѣ — за грѣшни митификатори (лъжци).

Посрамена, за гдѣто съмъ била тѣй много излѣгана, въ тия за преспивание на дѣцата само лъжи, азъ просто станахъ като бѣсна. Но щомъ като изгубихъ вѣрата си, азъ почнахъ да се чувствавамъ кахърна и съвсѣмъ забжркапа, защото азъ имахъ нужда стъ *идеалъ*, за когото трѣбаше да живѣя. Но гдѣ да го намѣря сега?

4/1 93 год.

Р-на.

стр. 72, цѣна 80 ст. София, печатница Георги Петровъ,
1893 година.

XIX. Нови книги. XX. Забѣлѣжка.

НОВИ КНИГИ.

1. **Алеко Константиновъ.** До Чикаго и назадъ. Пятни бѣлѣжки. Второ издание; съ иллюстрации. Цѣна 1 л. и 50 ст.
2. **Библиотека.** Книга първа и втора. Пловдивъ, печатница на Хр. Г. Дановъ.
3. **Анфонсъ Тунъ.** История на революционнитѣ движения въ Руссия. Отдѣлъ I. Прев. отъ Русски И. К. издава И. Вителовъ въ Търново (за продавъ — у издателя). Стр. 82. Ц. 30 ст.
4. **Мисълъ.** Списание за наука, литература и критика. Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ. Година III, кн. X—XII.
5. **Цѣлина.** Селско мѣсечно списание за стопанство, поминтъкъ, наука и книжнина. Нареща и издава дружеството „Селски приятель“. Пловдивъ, 1894 г. Година III, кн. III и IV.
6. **Юридически прегледъ.** Излиза подъ редакцията на С. С. Бобчевъ и М. И. Маджаровъ. Пловдивъ, год. I, кн. XX и XXI.
7. **Вѣлгарски прегледъ.** Списание за наука, литература и общественъ животъ. Издава дружеството „Общи трудъ“. София, 1893 год. кн. VIII.

Забѣлѣжка. Въ „Социалнитѣ прѣгледѣ“ на II и III кн. сѣ се вмѣкнали доста печатни погрѣшки. Нѣкои отъ които затъмняватъ или съвършено изменяютъ смисълъта. Слѣдъ като просимъ извинение у читателитѣ си, молимъ при повторно чтение да се съобразятъ съ преведенитѣ по-долу поправки:

Кн. 3.	Напечатано.	Чети.
Стр. 245 рѣдъ 6 отдолу	личната воляна индустрията	личната воля на индивидуитѣ.
„ „ 4 „	катадневни мнения	катадневни явления
246 „ 6 отгорѣ	успѣете да заговоритѣ	успѣете да затворитѣ
„ „ 2 отдолу	отъ точка зрѣние на полицейски рѣдъ	отъ точка зрѣние на политическия рѣдъ
253 „ 6 отдолу	стига Европа	стара Европо
256 „ 8 отгорѣ	показванието на докторъ	отказванието на докторъ
„ „ 15 отгорѣ	— поне толкова	Но не толкова

4.00
100
РЕДАКЦИОННА

ИЗВѢСТІЕ.

Годишнината на списанието се започва отъ мѣсецъ Октомврий 1893 год. Ще излиза пакъ всѣки мѣсецъ въ размѣръ не 5 коли, както бѣше до сега, а 6 коли.

АБОНАМЕНТА СИ ОСТАВА СЛѢДЯЩА:

За година, въ предплата,	10	лева
За шесть мѣсеци, „	5	„
За странство за година	12	„

Разсрочка въ исплащаніето става по особено споразумѣніе съ Редакцията.

Абонаменти се приематъ при всяка пощенска станция въ Българія и въ редакцията на „Денъ“ въ гр. София, идѣто се испраща всичко що се отнася до списанието.

Денъ; 108 III; 1899
VII и VIII

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА АГИТАЦИЯ МЕЖДУ СЕЛЕНИТЪ.

отъ

К. Науци.

Селенитъ! Тѣ сж „камень преткновенія“ за всѣка прогрессивна партия, а още повече пѣкъ за таквазъ една революционна партия, каквато е социалъ-демокрацията. Заради насъ селенина е сжщия врагъ, който винаги е готовъ да ни хване за косата, щомъ малко шавнемъ; и трѣбва да признаемъ, че днесъ той дѣйствително драговолно би взелъ тая роля отгорѣ си. Обаче това неприятелско настроение на селенитъ спрямо насъ не бива да ни обезсърдчава и плаши, то трѣбва по-скоро да ни послужи като поводъ за да обърнемъ по-сериозно внимание, отъ колкото до сега е било, върху агитацията между полскитѣ работници.

„Праздна мечта“ отговоря ми нѣкой: „дребния земледѣлецъ селенинъ е консервативенъ, невъзможно е да се привлече на наша страна, до като той не се обърне, както английския, въ насменъ работникъ-пролетарий“.

Нека разгледаме, да ли основателенъ е този възгледъ, и кой е виноватъ че селенина се отнася враждебно противъ социалистическата партия: да ли самъ той, или приетия начинъ на нашата дѣятелность; до колко може да има успѣхъ социалистическата агитация между селенитѣ, съ какви срѣдства, или най-послѣ, ний трѣбва ли да оставимъ щото и „естественното развитие“ въ едно бждѣще време само да ни доведе и введе въ партията селенина?

Селенина е консервативенъ! мнозина съ спокойна увѣренность изтазвата тази аксиома, безъ да изслѣдватъ ни най-малко истинността ѝ тогазъ, когато високия процентъ на изселванието, който даватъ нѣмскитѣ селени и сравнително голѣмата лѣснина, съ която тѣ се рѣшаватъ къмъ тази стѣпка, расклащатъ и правятъ съмнителна устойчивостта на тая аксиома. Консервативенъ, т. е. привърженникъ на съществующия